

Drømmen om Byen,

drømmen om Vesten-

drømmen om "Eldorado"

av Trond Aglen

Mastergradsoppgave i sosialantropologi
Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo
Juni 2006

SAMMENDRAG

Avhandlingen er basert på feltarbeid utført i Agadir, Marokko fra 1. desember 2004 til 1. juni 2005. Hovedtema er massearbeidsløshet i den tredje verden, og feltets målgruppe er arbeidsløse. Marokkos innbyggertall oversteg 33 millioner i 2005, hvorav 60 % var under 25 år, definert som et "ungdomsproblem" med mange unge aktører tilhørende en "generasjon uten fremtid" ihht. et utbredt emisk syn. I likhet med mange mennesker i den tredje verden forøvrig er de blitt urbanisert i løpet av et relativt svært kort tidsrom. Fra å tilhøre rurale landsbysamfunn har de vært nødt til å tilpasse seg en langt mer kompleks urban livssituasjon.

Etter tidligere opphold i Marokko hadde jeg påtenkt et studium av levende gjeterkulturer i Atlas, bl.a. som et apropos til de utdødde norske gjeterkulturene og den hjemlige rovdyrdebatten. Imidlertid slo det meg hver gang jeg besøkte de samme landsbyene i hvor raskt økende tempo landsbygda i Marokko ble tappet for menneskelige ressurser. Mange var på kort tid flyttet til storbyene for å søke arbeid, især i turistnæringen. Imidlertid har turistene uteblitt etter 9.11.01, og arbeids migrantene har byttet til seg en verre livssituasjon enn de hadde før. Likevel lever "drømmen om byen" som eneste alternativ for mange unge. Hvorfor de forblir her, og hvordan de lever sine urbane liv uten et minimum av arbeidsinntekt er spørsmål som stilles. Ettersom det var arbeidsløshet og turisme som drev folk til byene, ble det mer relevant for meg å sette fokus på disse fenomenene enn på pastoralisme.

De to mest iøynefallende konsekvensene av arbeidsløsheten i Agadir, som mht. strategier for overlevelse har gitt mest utslag i frekvens under feltarbeidet, er prostitusjonen både blant kvinner og menn og den omfattende arbeidsmigrasjonen til Europa, benevnt som "drømmen om vesten". Begge alternative utveier for overlevelse griper like brutalt dramatisk inn i unge aktørers liv, og utgjør som konsekvenser av arbeidsløshet to av denne avhandlingens foki.

I tillegg til mikronivå fokuseres det på hva som er skjedd på makronivå i løpet av de siste femti år. I tillegg til den empiriske delen legges vekt på den komplekse økonomiske og politiske bakgrunnen for staten Marokko etter uavhengigheten i 1956. Det gjøres rede for graden av sosial kontroll og former for motstand som utøves. Det argumenteres for at den økende frekvensen av prostitusjon og illegal emigrasjon er konsekvenser av arbeidsløshet og utgjør samtidig betydelige deler av en samlet uformell sektor. "Drømmen om Eldorado" lever videre pga. "myten" om de mange som har lyktes i å emigrere til Europa og vesten forøvrig.

Innholdsfortegnelse

	SIDE:
INNLEDNING	4
KAPITLER:	
1 - BAKGRUNN	7
2 - TURISME SOM NÆRING	11
3 - UFORMELL SEKTOR	15
4 - FELTET	20
5 - TEORI OG METODE	29
6 - INTERVJUER OG LIVSHISTORIER	35
7 - POLITIKK I MAROKKO	72
8 - SOSIAL KONTROLL	75
9 - MOTSTAND	80
10 - PROSTITUSJON	84
11 - DRØMMEN OM EUROPA	89
12 - AVSLUTTENDE BEMERKNINGER	95
LITTERATURLISTE	100
APPENDIKS	102

INNLEDNING

Ungdom, ja, hvilket ord! Det inneholder jo alt som betyr noe for framtida, av liv og livfullhet, entusiasme og fortsettelsen av samfunnet i alle domener. Men denne ungdommen i denne verden, og særlig den av oss som lever i underutviklede land som Marokko, vi lider under utallige problemer som underminerer vår kapasitet og vår entusiasme. Som alle ser, står vi nå midt oppe i en sosial krise som forårsaker jordskjelv i vårt indre, som får oss til å krympe oss og begrense våre følelsesliv. Alt dette bunner i dette fenomenet kalt arbeidsløshet. Det er denne begrensningen i våre liv som får oss til å velge de mørke veier og de udisiplinerte karrierer for å tjene til livets opphold. Og ettersom vi er muslimer i et land som liker å kalle seg demokratisk, må staten hjelpe oss unge til å gjenvinne den tapte kapasiteten og la den brukes og leves ut i vårt marokkanske samfunn. Nå finner vi stadig flere unge med dårlig disiplin i seksuelle relasjoner med utlendinger bare for å tjene noen dirham til sigaretter og netter på diskotek. Det er arbeidsløsheten som får oss til å bli doplangere og kriminelle. Grunnen til alt dette ligger hos staten som neglisjerer de unge og deres kapasitet, som ikke har gitt oss en utdanning til å skaffe oss arbeid. Staten har ikke hjulpet oss i å passere de økonomiske og sosiale hindrene vi møter i våre dagligliv, men har tvert imot oppmuntret til denne korrupsjonen som er blitt nøkkelen til alle dører i samfunnet. Det er korrupsjon og arbeidsløshet, disse destruktive fenomener som dreper vår kraft og vår motivasjon til

å fortsette å kjempe og leve videre.

(Brev overlevert meg i Agadir, skrevet på arabisk av en ung arbeidsløs mann, tidligere student i Marrakech som prostituerte seg for å skaffe penger til en planlagt hemmelig flukt til Europa)

*

Avhandlingens hovedtema er arbeidsledighet i den tredje verden, og feltets målgruppe er mennesker uten fast arbeidsinntekt bosatte i Agadir-regionen i Sør-Marokko, samt deres familier og øvrige sosiale relasjoner. Formålet med feltarbeidet har vært å undersøke hvilke konsekvenser den økonomiske og sosiale situasjonen som arbeidsløs innebærer for de impliserte aktører og belyse hvilke overlevelsesstrategier aktørene velger for å redde sin livssituasjon. Marokko er ikke et velferdssamfunn som tilbyr sine borgere sosiale ytelser som arbeidsledighetstrygd. Det finnes heller ingen offentlig formidling av arbeid. Enhver kansies å være sin egen lykkes smed i jakten på et levebrød.

Ettersom arbeidsledighet i Marokko i stor grad dreier seg om en massearbeidsløshet som i første rekke rammer unge mennesker, består hovedutvalget av informanter av personer mellom 20 og 30 år. For å gjøre et klart skille mellom arbeidsledighet og arbeidsløshet har jeg valgt å definere aktører som har hatt tidligere arbeid, men mistet sine stillinger av diverse og strukturelle grunner som **arbeidsledige** i motsetning til **arbeidsløse**, flertallet som ennå ikke har fått tilgang til arbeidsmarkedet. En tredje kategori aktører som befinner seg i gråsonen mellom aktiv arbeidssøking og uformell sektor er **profitørene**, de som til enhver tid befinner seg der hvor ting skjer i håp om at det skal falle smuler fra andres bord; lediggjengerne som Geertz benevner som *”the idler just hanging around as part of the life”* (Geertz 1979:235) Denne siste kategorien aktører synes å være sterkt økende som følge av massearbeidsløsheten.

Feltarbeidet er vesentlig foretatt i en urban kontekst; ved deltagende observasjon og innsamling av data på to steder i Agadir; en periurban bydel/drabantby og et sentralt bystrøk. Jeg tar samtidig sideblikk til forhold og hushold i mindre byer og landsbyer i Øst- og Sør-Marokko. Disse er steder som jeg kjente fra før eller som er enkelte av mine nye informanternes hjemsteder. Dessuten hadde jeg to kortere opphold i Nord-Marokko, i Tanger og grenseområdet Castillejo/Ceuta for å undersøke situasjonen for de hemmelige økonomiske flyktningene til Europa.

Hovedproblemstillingen kan formuleres ved spørsmålene hvorvidt og hvordan det over tid er mulig å overleve uten fast arbeidsinntekt i det marokkanske samfunnet? Svarene jeg får når jeg spør arbeidsløse hva de gjør for å overleve, spenner fra familienettverk og solidaritet mellom slekt og venner til utøvelse av diverse former for småkriminalitet, svartebørshandel, profitering og prostitusjon. Jeg har sett at noen benytter seg aktivt av disse uformelle

mulighetene, andre stoler på egen familie, slekt og nettverk ofte knyttet til stammetilhørighet, mens enkelte synes å være handlingslammet og resignerte i forhold til egen overlevelse, og kan synes å være uten egen handlekraft, såkalt "agency".

Samtidig har jeg registrert at svært mange bruker betydelige ressurser på å forsøke å emigrere til vesten for å få arbeid. For unge som vokser opp på landsbygda lever drømmen om byen. Hvis denne drømmen realiseres, overtar for svært mange drømmen om Europa og vesten forøvrig. Det spanske begrepet "Eldorado" er gått inn både i dagligtale og offentlig ordbruk som betegnelsen for det optimale målet om realisering av drømmen om "et bedre liv".

I de innledende kapitlene vil jeg gjøre rede for bakgrunnen til den massive arbeidsløsheten, og identifisere hvilke konsekvenser denne sosiale og økonomiske livssituasjonen påfører aktører i et tredje verdensland som Marokko. Jeg forsøker også å identifisere uformell økonomisk sektor slik den framtrer i Agadir, dessuten gjøre rede for mitt eget felt og feltarbeid, samt peke på hva andre har gjort i regionen og hvilken nytte jeg har hatt av deres empiri og teori.

Kapittel 1: BAKGRUNN

Ungdomsproblemet

I Verdensbankens statistikker over tredje verdens land er Marokko kategorisert som et ”under middels fattig” land med et brutto nasjonalprodukt på 4.200 US dollar per capita (World Bank Report, 2005) Marokkos innbyggertall nærmet seg 33 millioner i 2005, hvorav 60 prosent er under 25 år. Landet har i likhet med sine naboland i Nord-Afrika og Midt-Østen (MENA-regionen) et alvorlig ”ungdomsproblem”, bl.a. på grunn av vedvarende høye fødselstall, synkende barnedødelighet og en delvis stagnert samfunnsøkonomi. Arbeidsledighetsprosenten blant den arbeidsføre befolkningen er kontinuerlig og dramatisk økende. Allerede i 1989 var arbeidsledigheten blant urban ungdom i Marokko nådd 30 prosent. I dag ligger den utvilsomt omkring 50 prosent, uten at det forefinnes offisiell statistikk for andre enn høyskole- og universitetsutdannede (*diplomés*). Ledighetsstatistikken for denne gruppen, som i løpet av 1990-tallet har ligget mellom 15 og 20 prosent, er like dramatisk stigende. Det finnes stadig flere arbeidsledige akademikere, og de som har jobb er ofte feil- eller overkvalifiserte. Eksempelvis råder det blant studenter ved universitetet i Agadir en generell holdning om at de utdanner seg til arbeidsløshet: *Hadde vi hatt et hvilket som helst betalt arbeid, ville vi ikke ha vært her*, sier mange av studentene. Ut fra mine erfaringer i Marokko later det til at verken høyere utdanning eller sterk motivasjon for å arbeide forhindrer utestenging fra det formelle arbeidsmarkedet.

Mens ungdom etter selvstendigheten ble sett på som en samfunnsøkonomisk ressurs, ser en overveiende del av dem på seg selv idag som overflødige i samfunnet, utstengte både fra et ekskluderende utdannelsessystem og et labilt arbeidsmarked. Mange er dermed i stor grad å regne som økonomisk og sosialt marginaliserte aktører, især i storbyene. En viktig årsak til den høye arbeidsløsheten blant urban ungdom er i ytterste konsekvens å finne i rural fattigdom og omstruktureringer i primærnæringene med en demografisk eksplosjon som resultat. Fattigdommen på den marokkanske landsbygda har medført en storstilt migrasjon til storbyene, et fenomen jeg benevner som ”drømmen om byen”. Byen, i dette tilfellet Agadir som er det kommersielle sentrum i Sør-Marokko, er konstruert i nyere tid for masseturisme som ny hovednæring. Den bevisste satsingen på denne servicenæringen var lenge en suksess, men Agadir har som følge av internasjonale begivenheter og konjunkturer de ti-femten siste årene sett en betydelig svikt i antall turistbesøk. Turistsvikten har gitt ytterligere ledighet og

en dramatisk økende massearbeidsløshet. Særlig rammet er unge og uetablerte i arbeidslivet. Likevel fortsetter strømmen til byene; til Agadir primært i håp om arbeid i turistnæringen.

Rurale forhold

Min personlige motivasjon for å studere temaet arbeidsløshet ble til under tidligere opphold i Marokko i løpet av de ti siste årene, mest i små byer og landsbyer på begge sider av Atlas samt sør- og østover mot Sahara. I utgangspunktet hadde jeg som sauebonde i Norge fattet interesse for pastoralisme i Marokko, og hadde påtenkt et studium av levende gjeterkulturer i Atlas, bl.a. som et apropos til de utdødde norske gjeterkulturene og den hjemlige rovdyrdebatten. Imidlertid slo det meg hver gang jeg besøkte de samme stedene i hvor raskt økende tempo landsbygda i Marokko ble tappet for menneskelige ressurser. På mange mindre steder var det i løpet av kort tid bare barn og eldre igjen til å gjete buskapen, noe som bl.a. medførte at de verdifulle høyfjellsbeitene ikke ble utnyttet. Transhuman gjeting var tradisjonelt arbeid for unge, oftest ugifte voksne menn som levde med buskapen deler av året. Det var også få voksne arbeidsføre igjen til å passe jordbruket, og det tradisjonelle irrigasjonssystemet ble tydelig forsømt. Uten vedlikehold av grøftene gror de igjen slik at vannet ikke når markene. I tillegg har Marokko vært hjemsøkt av tørke gjennom hele 1990-tallet. Året 1995 så den verste tørkeperioden på 30 år. De siste tiders tørkeperioder og samtidige gresshoppeinvasjoner representerer en samfunnsøkonomisk katastrofe for et land hvor 60 % av arbeidsstyrken, dvs. 10 millioner arbeidere (1997) var sysselsatt i jordbruket.

Forskjellene mellom rike og fattige er ekstreme og utilsørte i Marokko. Ifølge en nasjonal statistikk (2005) finnes en halv million ”profesjonelle” tiggere i landet. Mens enkelte få velter seg i luksus med en levemåte i prangende forbruk, lever en femtedel av befolkningen under FN's fattigdomsgrense, de fleste på landsbygda:

Poverty continues to be typically a rural phenomenon, with more than 25 % of the population below the poverty line, compared to 12 % in urban areas. The depth and severity of poverty is also much higher in rural areas, and significantly since 1991 (World Bank Report, 2005).

I likhet med byene er skjevhetene i rurale områder mange og tydelige. Gapet mellom de mange fattige og få rike reproduseres bl.a. ved en sementert fordeling av jord og produksjonsmidler. Mens de store og moderne jordbruksplantasjene finnes på de store slettene

som Souss, er Atlas og oasedalene mot Sahara de små parsellers land. Den skjeve fordelingen av dyrkbar jord mellom tradisjonelt og moderne jordbruk synes å være økende fordi mange forlater sine parseller, selger dem og reiser til byen.

Three-fourths of rural households own less than two hectares each and account for only 16 % of all arable land; about one third of rural households have no land at all or extremely small parcels. This skewed land distribution resulted from many factors, including rural migration, urbanization, and government policies that benefit modern, export-orientated businesses controlled by a handful of landowners and agricultural businesses.

(Layachi 1999:46)

Kvinnearbeid

Idet såvidt mange i arbeidsfør alder har reist til byen for å søke arbeid, ligner mange små landsbyer spøkelsesbyer. I størst grad gjelder migrasjonen unge uetablerte mennesker, som gjerne drar inn til byen så snart de er ferdige med skolegangen. Jeg opplevde også at hele barnefamilier hadde forlatt sine landsbyer og flyttet til en eller annen større by. Marrakech, Casablanca, Rabat eller Agadir, var de byene som oftest ble nevnt når jeg i landsbyene spurte etter folk jeg hadde kjent tidligere, men som nå ikke lenger var å finne der. Innimellom ble det også nevnt noen få som hadde hatt *la chance* å emigrere til Europa eller Amerika. Tilbake i landsbyen satt slektninger og ventet på nytt om dem som var reist. De færreste satte spørsmålstejn ved hvorfor de var dratt; det var en opplagt sak, her var jo ingenting å gjøre, ingen penger å tjene. Det var like bra de unge søkte lykken i byen, sa de gamle og øvrige gjenlevende, de som måtte holde hjulene i gang. Aktiviteten syntes generelt å stagnere innen de absolutte primærnæringene jordbruk og fedrift. Mens kvinnene var aktive i parsellene og på terrassene langs dalsidene og med vasketøyet i bekker og elver, satt mennene, mellom bønnetidene i den ene moskeen, oftest over teen på den ene kafeen ved landsbytorvet. *Det er bare esel som arbeider*, lyder omkvedet, som antyder at manuelt arbeid er pliktarbeid som ikke gir noe av seg. Kvinnenes daglige strev for å holde hjulene i gang var derimot en selvfølge. Det forekom meg som at dette ikke var regnet som arbeid per se, kanskje fordi det ikke gir klingende mynt. Senere erfaringer under mitt feltarbeid fra urbane hushold i Agadir viser den samme fordeling og vurdering av kvinners arbeid og plikter.

Det var først og fremst i byer som Marrakech og Agadir at jeg støtte på mange unge utflyttede fra landsbyer rundt Atlas. De fortalte om sine nye liv i storbyen med begeistring. Likevel var det påfallende svært få positive faktorer ved bylivet som kom for dagen, annet enn det ”moderne” ved byen, selve byens ”byhet” og nærheten til dens herligheter, selvom disse ikke var tilgjengelige for dem uten penger. De langt fleste hadde ikke funnet arbeid, mange heller ikke et sted å bo, noen sov i parker. Det var åpenbart at de fleste innflytterne levde fra hånd til munn, virket rotløse, rastløse og usikre. Noen så ut til å være i en dårligere forfatning både fysisk og psykisk enn de hadde vært før. Tiltross for en klar misstilpasning var det ingen som reflekterte over å vende tilbake til sine landsbyer. Selv om de snakket om sin familie og landsbylivet med nostalgi, var det i storbyen de ville fortsette å søke lykken, uansett hvor dystre utsiktene var for å finne den materielle overlevelsen de søkte.

Kapittel 2 - TURISME SOM NÆRING

Andre enn primærnæringer og tradisjonell handelsvirksomhet mangler på landsbygda. Nye ervervsinitiativ er få å spore, med unntak av de steder hvor turister jevnlig kommer forbi. Turisme som potensiell næring er satt i fokus her som i byene, men entreprenørskap mangler. I praksis betyr turismen ikke stort annet enn ekstrainntekter via salg av suvenirer og lokale produkter langs hovedveiene eller på landsbymarkedene. Små landsbyer har verken infrastruktur eller kapasitet til å huse relativt kravstore vestlige turister i større monn. Trekking i Atlas-fjellene, med eller uten guide og muldyr, er populært blant mange vestlige ”eventyrere”, men turistene tar helst utgangspunkt i de større byene med hotellokapasitet. I selve Høy-Atlas er det bare ved de strategiske stedene for oppstigning til de høyeste fjelltoppene Toubkal og Okeimden, som i Ourika-dalen at det foregår en større satsing på turisme. På den andre siden av Atlas, østover mot Sahara, som i Zagora-regionen, finnes også steder hvor enkelte entreprenører klarer å få valuta ut av de forbipasserende ”oppdagelsesreisende” som stopper for å ri på kamelrygg, se sanddyner, oaser og helleristninger. Slike steder er helst unntakene som bekrefter regelen. Det finnes lite strategisk planlegging og kapital for å investere i turistnæringen. Hittil har satsingen på turisme foregått i byene, og derfor reiser så mange dit for å prøve å få sin del av kaken.

Marokkanske myndigheter har i senere tid forsøkt å demme opp for strømmen til byene ved å legge inn elektrisk strøm i mange landsbyer, en strategi for å få folk til å bli, kanskje også vende tilbake til landsbyene, noe som ikke synes å ha lyktes i større grad. I mange tilfeller kom kanskje strømmen for sent. Den pittoreske, fjerntliggende landsbyen Imilchil er et eksempel. Her utartet folkekravet om strøm seg til landsbyopprør mot myndighetene som ble slått ned av utsendte politistyrker. Det var politiinspektøren som ledet operasjonen som fortalte meg historien:

Her var det bygget et hotell som gikk bra, men som bare ble forsynt med strøm fra et lite effektivt oljeaggregat. Nå ønsket noen i landsbyen å satse videre på turisme og bygge enda et hotell, men ikke uten at det ble ført strøm til byen. Majoriteten av befolkningen ønsket også strøm til sine hus, mens et mindretall verken ønsket strøm eller turisme. Dette førte til en væpnet konflikt landsbyboerne imellom, og som endte i et opprør der befolkningen gikk løs på kommunal eiendom og politistasjonen. Politistyrker og gendarmen ble utkommandert fra den nærmeste by, opprøret ble slått effektivt ned, og mange titalls landsbyboere ble arrestert og

fængslet i provinshovedstaden, hvor de startet en sultestreik for strøm. De ble lovet strøm, men da den omsider kom, var en betydelig del av befolkningen flyttet til de store byene.

Det andre hotellet ble imidlertid bygget, fikk jeg se da jeg var der i mai ifjor. Idag står to hoteller midt i idylliske Imilchil. Problemet var at begge sto tomme. Turistene var uteblitt, det var først og fremst bare i månedene juli og august de hadde et regningsvarende belegg, fikk jeg høre. Internasjonale konjunkturer hadde innhentet Imilchil, og konkursen sto for begge hotelldørene. Det ble samtidig klaget over at mange av turistene hadde med sitt eget hus. Klagen ble fremmet med rette fordi en økende andel av de europeiske turistene traver de marokkanske landeveiene i såkalte ”bobiler” for å se høye fjell og vakre landskaper. Dermed får de bare småglimt av landsbyliv idet de parkerer på campingplasser i nærheten av større urbane senter.

Masseturisme

Agadir var en liten, men viktig fiskeri- og eksporthavn for Souss-regionen inntil byens utvikling fikk et brudd etter det kraftige jordskjelvet i 1960 da 15.000 mennesker omkom, halvparten av byens innbyggere. Hele byen ble jevnet med jorden med unntak av bydelen Boutchakat og deler av Talborsjt som i dag utgjør ”Gamlebyen”. Kasbah, festningen fra 1400 ble stående urørt, og er den største historiske severdigheten i byen. *Agadir* er den berberske betegnelsen for ”felles kornlager”, og festningen beskyttet både dette tradisjonelle depot og hele bukten mot inntrengere. Men de kom allikevel; først portugiserne, senere spanjoler og franskmenn, som delte landet mellom seg inntil 1912 da sultanen kapitulerte og Marokko ble fransk protektorat.

Jordskjelvet i 1960 var en humanitær katastrofe av store dimensjoner og en begivenhet med vidtrekkende konsekvenser for regionen. I dag er det relativt få av innbyggerne som nedstammer fra selve Agadir gjennom generasjoner; flertallet er tilflyttet fra alle kanter av Marokko. I tillegg finnes en uviss andel utlendinger av fransk, spansk og annen europeisk herkomst som enten har overlevd kolonitiden eller er flyttet hit i senere tider. Det behagelige klima har fått mange europeere til å slå seg ned her for sin helse og velvære, jfr. Kanariøyene på samme breddegrad. På 1970-tallet ble Agadir-bukten anbefalt for astmatikere og lungesyke, og det finnes helseinstitusjoner for slike pasienter her. Men i dag er byen sterkt forurenset, mer pga. blybensin og gassfyring enn fra tyngre industri.

Kongen besluttet i tiden etter jordskjelvet å gjenoppbygge Agadir som en moderne europeisk by som skulle romme ett hundre tusen mennesker. De fleste av disse skulle ha sitt levebrød innen turistnæringen. Agadir ble utpekt som landets største charterturistmål. En ny storflyplass ble bygget, og langs den flere kilometerlange strandsonen ble det konstruert luksushoteller og restauranter. Totalt sett var satsingen lenge en suksess. Turistindustrien tegnet seg frem mot år 2000 for ca. 3 millioner besøkende årlig, som utgjør ca. 25 % av Marokkos totale utenlandske valutainnkøst. Turistboomen medførte imidlertid en eksplosiv demografisk vekst i løpet av de siste 30 årene. Byen har est ut til å sluke omkringliggende småbyer og landsbyer. Innbyggertallet i det som benevnes som Agadir-regionen er idag omkring en million, og tilveksten er akselererende pga. arbeidsmigrasjonen til regionen fra hele landet.

Noen har tjent seg veldig rike på turismen, i skarp kontrast til det store antall som er forblitt fattige. Forholdet 20:80 % nevnes som anslag for det generelle forholdet rike:fattige i Marokko, dette gjelder også Agadir tross turismen som samfunnsøkonomisk har vært svært innbringende. Hva skjedde underveis, hvor gikk pengene? De gikk ikke til folk flest. Svarene er mange, og jeg vil senere i avhandlingen peke på medvirkende faktorer til den økonomiske stagnasjonen både på mikro- og makronivå.

Mens 1990-årene viste en jevn økonomisk nedgang, er det etter millenniumsskiftet påvist en dramatisk svikt i Marokkos samfunnsøkonomi generelt, noe bl.a. Verdensbankens rapporter om landets lånebehov viser. I Agadir ble lavkonjunturen først merket som en negativ tendens etter Gulf-krisen i 1991. Av størst direkte berøring for arbeidstakere og deres familier i Agadir er svikten i antall turistbesøk de fem siste årene. Svikten i charterturismen ble merket umiddelbart etter 11. september 2001. Mange mener attentatet mot en spansk restaurant i Casablanca i mai 2003 forsterket tendensen kraftig.

Turistene uteblir, men det gjør ikke landets egen befolkning. Det som fortsatt lokker folk til å strømme hit er håpet om å finne arbeid, primært i turistnæringen, men også i fiskeindustri, sementproduksjon, småindustri- og ikke minst i handelsnæringen. Masseturismen var med på å opprettholde drømmen om byen Agadir som stedet for å finne lykken. I dag er situasjonen en annen, boomen er over og depresjonen et faktum. Hoteller og restauranter har sagt opp

mange ansatte, og nybygging har stagnert. Halvferdige murbygninger langs strandsonen gir et dystert bilde av situasjonen.

Turistsvikten berører nødvendigvis aktører både i formell og uformell sektor ettersom de to økonomiske systemene eller ”sfærene” er gjensidig avhengige av hverandre. Masseturisme som andre næringer er dessuten sterkt avhengige av globale begivenheter, et faktum Agadirs befolkning nå føler direkte på kroppen. Den internasjonale terrorfrykten er økt dramatisk, og alle muslimske land som har satset på turisme som næring, ikke minst Egypt hvor Rødehavsstripene er i ferd med å bli en turistisk billigsone, berøres direkte av de begivenheter som har funnet sted etter 9-11-2001.

Kapittel 3 - UFORMELL SEKTOR

What the mandarin bureaucracy was for classical China and the caste system for classical India- the part most evocative of the whole- the bazaar was for the more pragmatic societies of the classical Middle East” (Geertz 1979:123)

Geertz konkluderer i sitt essay *Suq: the bazaar economy in Sefrou* uten å ville hevde at hele det marokkanske samfunnet *is a big bazaar, any more than it is a big tribe. Nevertheless, in the details of bazaar life something of the spirit that animates that society- an odd mixture of restlessness, practicality, contentiousness, eloquence, inclemency, and moralism- can be seen with a particular and revelatory vividness” (Geertz 1979:235)*

Marokko fremstår som et paradoksalt samfunn, ikke bare for den fremmede, men også for innfødte: *Fil Maghrib la tostagrif- La deg ikke overraske, i Marokko kan alt skje, heter det. Samtidig er det et pragmatisk samfunn i betydningen av at man tar det som er for hånden, alt som kan være til nytte, jfr. le bricoleur vs. l'ingénieur (Levi-Strauss 1963)* Da jeg besøkte ruinene etter den romerske byen Volubilis i Nord-Marokko med min informant Simo som passasjer, ble han sittende igjen i bilen, og da jeg spurte om han ikke skulle være med og se de historiske monumentene, svarte han: *History, I don't need it. I need future.* Derimot første gangen han berørte snø, i Høy-Atlas, la han seg ned og slikket snøen som om det var sukker: *”This beautiful cold thing, this I need”.* Han hadde ikke sett is annet enn i kjøleskap, snø annet enn som noe hvitt på fjerne fjelltopper. Dette var hvitt og vakkert, men også nyttig for å bevare mat som fisk og kjøtt. Kombinasjonen av estetikk og nytte var optimalt for Simo.

Det kan nesten uten forbehold virke som at alt som er nyttig eller vakkert i form av varer og tjenester inkludert personer og dyr kan omsettes til den bestemte pris det fortjener. Mao. kan virke som at alt er til salg i Marokko, også ting som er i privat eie om den rette prisen kan oppnås. Jeg opplever når jeg gir et kompliment og sier at noe er vakkert og flott, straks å få spørsmålet: *Shaal-combien?* Hvor mye byr du? Jeg vennet meg derfor til ikke umiddelbart å gi konkrete objekter kompliment fordi jeg observerte at marokkanere gjør det motsatte; en ting som begjæres blir i utgangspunktet grundig kritisert. Eksempelvis gjør dette seg gjeldende på sauemarkedet når alle ivrer etter en stor vær til offerfesten. Dyret blir saumfart og kritisert for påståtte mangler, for så å bli grundig kjøpslått om. *Le prix juste*, den riktige prisen oppnås kun ved intens forhandling, et ritual som er mer enn kjøp og salg. Geertz

beskriver *bargaining* som en komplisert kulturutveksling, ikke bare en måte å justere en vares markedspris, den ”riktige” prisen. Det samme riktige forholdet gjenspeiles mellom kjøper og selger. Når prisen er riktig, er forholdet mellom selger og kjøper alltid likeverdig, *juste* innenfor en slik *culture of consumption* som Geertz beskriver:

The bazaar is more than a place set aside where people are permitted to come each day to deceive one another... It is a distinctive system of social relationships centering around the production and consumption of goods and services, i.e. a particular kind of economy, and it deserves analysis as such (Geertz 1979:124)

Souk og contrabande

Enhver marokkansk by eller større landsby har minimum en *souk* (eg: hull) hvor det ikke er grenser for hva som kan omsettes, og som samtidig er det mest dynamiske sted for alle former for sosial interaksjon, for å få informasjon og kjenne lokalsamfunnet på pulsen. *The suq, a central economic institution in Morocco takes many forms. A basic dichotomy exists between permanent markets, found in both city and country, and periodic markets (Miller 1984:119)*

På landet er markedene som oftest knyttet til en bestemt ukedag som de nevnes etter, mens de i byene er åpne syv dager i uka fra tidlig morgen til sen kveld. Den tradisjonelle souken gir, i stadig sterkere konkurranse med de moderne urbane kjøpesenter de beste mulighetene for en god handel, snart de eneste hvor en vare er gjenstand for prutting på pris i motsetning til moderne handels faste priser.

Det lokale markedet i bydelen Dcheira hvor jeg bodde er relativt lite, men svært aktivt. I vareutvalg kan det bare dekke basale behov for levnetsmidler samt billige salgsobjekter av dårlig kvalitet, og kan ikke konkurrere med de to store markedene i Inezgane, heller ikke med det enorme og relativt moderne *Souk-el-Had*-Søndagsmarkedet- i Agadir. Der finnes i tillegg et stort bruktmarked, *Souk-al-bie*, som er grodd opp ved siden av det regulære på en fortørket beitemark langs hovedveien. Hit kan hvem som helst komme, og tilby sine varer og eiendeler uten å leie fast plass. Skikkelig fart i omsetningen blir det først om ettermiddagen når de mange skraphandlerne ”*kra-el-bie*” som hele dagen fra tidlig om morgenen har gått rundt i byen med sine håndkjerrer og samlet sammen brukte gjenstander samt videresolgt noen på sin

vei. Nå skal de kvitte seg med restbeholdningen, og kundene strømmer til for å oppnå det beste kjøpet.

I 2005 begynte myndighetene en prosess med å avvikle bruktmarkedet med begrunnelse i dets uformelle og uoversiktlige karakter. På det regulære markedet kan myndighetene utøve en bestemt kontroll med inntekter av kjøp og salg. Mens bruktmarkedet i sin helhet er viet uformell sektor, er det regulære markedet i beste fall bare delvis formelt. Det omsettes kanskje flere smuglervarer og tjuvgods herfra enn fra de irregulære. Når noen er blitt frastjålet noe verdifullt, er den første impulsen å gå til Souk-el-had for å lete blant varene hos basaristene som kan tenkes å ha kjøpt tjuvgodset for videresalg. Selv ble jeg anbefalt dette etter innbrudd i leiligheten, men alternativt måtte jeg også ha gjennom søkt de store markedene i Inezgane. Da min mobiltelefon ble stjålet, fant to av mine informanter den igjen på Souk-el-had.

Geertz beskriver markedet som bestående ikke bare av tradisjonelle basarister; smeder, snekkere, skreddere, slaktere, murere, samt moderne spesialister som sykkelsingere, radioreparatører, elektrikere, urmakere, fotografer, etc. I tillegg opererer en lang rekke andre *suwwaqa*, alle som har noe å tilby, selge, kjøpe eller bytte; *bonden med to-eller tre sauer og en kurv bygg, kjøper og selger, produsent og konsument, mester og lærling, transportør, auksjonarius, pengeutlåneren, mannen som sitter på et teppe og forteller historier om gamle kongers død, brevskriveren, slangetemmeren og lommetryven, den prostituerte, selv dagdriveren som er der som deltager i livet (Geertz: 1979:173)* Sistnevnte dagdriver (*idler*) gjenkjennes som ”profittøren”, den som er hvor det skjer til enhver tid. I Marokko dreier dette seg alltid om menn. Kvinner i lignende situasjon er definert enten som tiggere eller prostituerte.

Souken har forøvrig vært definert som det mest paradigmatisk av mannlige marokkanske institusjoner. I nyere tid har imidlertid kvinnene inntatt markedet og oppvist *a major reorganisation of the sexual division of labor... women marketers have expanded their trade from foodstuffs and items manufactured at home to contraband* (Kapchan 1996:23) Dette gjelder også Agadir; især på det regulære markedet har kvinnene funnet sine nisjer, i mindre grad på de irregulære.

Souk-el-had er rekonstruert omkring restene av Agadirs gamle bymur som sto igjen etter jordskjelvet. Geertz kaller markedet *the part most evocative of the whole*. I en gammel havneby som Agadir er fiskerihavna, *Marsa*, en like stor og genuint *evocative* del av byen med sine egne markeder, de formelle med fisk som hovedtransaksjon, de skjulte uformelle med smuglervarer, *contrabande* med alle varianter av illegalt importerte varer, som går i strake uformelle stier mellom havna og souken.

Storparten av smuglervarene som selges på svartebørsen i Agadir kommer enten per båt via den internasjonale havna eller landveis i lastebiler enten fra Sahara, Casablanca eller nordfra; Tanger og de spanske byene Ceuta og Melilla som tradisjonelt er notoriske smuglersteder. Fra Ketama og Rif-fjellene kommer store mengder hasj sørover til Agadir. (Ketama er også kilden for storparten av all cannabis som smugles inn i Europa) Alle disse illegale produktene omsettes i nær tilknytning til markedsområdet, ofte om kvelden og natten. Samtidig foregår den lokale kvinnelige prostitusjonen omkring disse tradisjonelle samlingsstedene.

Mens omsetning av alkohol og hasjisj er relativt strengt sanksjonert og foregår i mer skjulte former, foregår den uformelle omsetningen av sigaretter fritt overalt i byen ved sigarettselgere, ofte kombinert med skopussing som næring. Uformelle virksomheter som sigarett salg og skopussing er ofte mobile, men også fast forankret på bestemte steder i det offentlige rom. De mest strategiske plasser for slik omsetning er ved kafeer og travle gatehjørner. Slike hevdvunne steder i det offentlige rom kan overdras mot bestemte vederlag. Da Bachir, en negroid ung mann ca. 25, oppga sin femårige karriere som sigarett selger for å oppta sin fars yrke som møbelsnekker, ble han tilbudt 300 dirham for å fravike sitt gatehjørne. Ved å prute oppnådde han 500 dirham. Prisen ble oppfattet som *juste* fordi pengene rakk til en måneds leie av verkstedet hvor han forsøkte å etablere seg i en formell yrkeskarriere.

Fattigdomskultur

For å sette en klarere grense mellom strukturell arbeidsledighet og massearbeidsløshet, har jeg som nevnt innledningsvis valgt å skille mellom arbeidsledige og arbeidsløse. I tillegg har jeg identifisert en tredje kategori aktører som påtreffes overalt i Agadir og i Marokko forøvrig, oftest i desperate forsøk på å tjene noen slanter til livsopphold ved en eller annen form for såkalt "profittering". Bruken av det franske verbet *profiter* og i enda større grad det avledede

substantivet *profiteur* er negativt ladet, og betegner en utbredt strategi for overlevelse når materielle midler er minimale.

Det viser seg i mine undersøkelser at mange som vokser opp i fattigdom i Marokko tyr til en eller annen form for profitering i svært ung alder. Om disse unge ”profitørene” ikke kommer i en eller annen form for fast arbeid, vil situasjonen som lediggjengere fortsette og bli en livsform, en marginal måte å overleve på. Profitørene befinner seg i en gråsoner mellom formell og uformell sektor, som jeg på den ene side vil kalle reproduisert fattigdom, del av en fattigdomskultur. For andre og stadig flere aktører er dette en strategi for overlevelse som er ny og påtvunget ved nedstigende sosial mobilitet pga. arbeidsløshet.

Keith Hart advarer fra sine studier i Ghana imot å blande sammen *a culture of poverty* og *activity within an informal sector caused by unemployment*. *By any standards most of them are poor, but then so are large numbers of wage-earners* (Hart 1973: 81) Hart ser et nasjonaløkonomisk potensial i uformell urban inntekt, og mener at fokus på uformell økonomisk sektor er imperativ for å forstå arbeidsløshet i Afrika. Hart får støtte hos Laguerre som i sine studier fra Golden Bay-area heller ser uformell sektor som et komplementært og ofte konkurrerende ”system”, ikke nødvendigvis som et alternativ til formell sektor, men at det både står sentralt og perifert i forhold til det formelle systemet: *It is my view that informality permeates every aspect of the functioning of society* (Laguerre 1993:23)

Ut fra mine erfaringer framstår Marokko som selve kroneksemplet på et samfunn hvor formell og uformell sektor lever side om side i en symbiose som preger hele samfunnet, et system hvor korrupsjon og *bakshis*, smøring, utgjør en betydelig del av den totale samfunnsøkonomien. Eksempelvis sper statsfunksjonærer, som politimenn og andre på sine lave lønninger ved enhver anledning å kreve bakshis av folk. I arbeidslivet kan både faste stillinger og referanser kjøpes kontant.

Slik kan det synes vanskelig å skille det uformelle fra det formelle i Marokko; de to systemene er vevd inn i hverandre med usynlige tråder, en Penelopes vev som vil fortsette å veve så lenge det ennå sterkt føydale systemet er rådende. På den tilsynelatende raske veien mot modernisering, les: vestliggjøring som majoriteten av folket ønsker, ligger konserverende krefter som hindrer nye ”moderne” verdier og gjør den sosiale utviklingen til en Sisyfos-gang; tas ett skritt fram, tas ett tilbake- med status quo som resultat.

Kapittel 4: FELTET

Jeg ankom Agadir 1. desember 2004, og følte umiddelbart ved gatekontakt med folk at feltet nærmest bød seg frem som noe svært relevant i forhold til mitt prosjekt. Jeg følte jeg befant meg in medias res i forhold til mitt begynnende feltarbeid. Å støte på arbeidsløse var som forventet ikke vanskelig. Den økonomiske depresjonen pga. arbeidsløshet var tydelig overalt i byen, og mange aktører ga uttrykk for krisen de følte direkte på kroppen.

Det brennhete tema illegal emigrasjon til Europa var spesielt glødende i Agadirs gater, og skulle komme til å bli tilsvarende påtrengende i mitt feltarbeid som selve arbeidsløsheten, det ene fenomen som en direkte konsekvens av det andre. Ryktet om at Spania i løpet av 2005 skulle gi amnesti til alle sine illegale innvandrere, de såkalte "clandestinos", og gi oppholdspapirer til alle papirløse som kunne bevise at de hadde oppholdt seg i landet mer enn seks måneder, var på alles munn: *Nå gjaldt det å komme seg over Gibraltar, og prøve å komme med i det spanske manntallet*, lød det blant folk. Det optimale var å komme seg over til Spania, senere til et annet sted i Europa, kanskje til USA eller Canada. Dette er det eneste målet mange unge i Marokko forsøker å spare penger til; falsk visum og hemmelig transport til en fremtidig havn i diaspora. Dette spranget er likevel stort. Som et apropos kommenterer en av mine informanter fra Øst-Marokko spranget slik: *For oss som er født og oppvokst i utkantene, er det en nesten like stor umulighet å komme seg inn til og etablere seg i storbyene i vårt eget land, som det å skulle komme seg ut av landet med liv og helse i behold.*

En annen påfallende forsterket konsekvens av økt arbeidsløshet som synes tydelig, og som virker spesielt påtrengende i en turistmetropol som Agadir, er omfanget av prostitusjon som utøves både av kvinner og menn. Prostitusjonen kan sies å utgjøre en stor del av uformell sektor, og er en like utbredt virksomhet som den er forbudt ved lov. Sanksjonering synes imidlertid å være sporadisk fra politiets side, dessuten kan nesten enhver sanksjon kausjoneres mot bakshis. Det foregår også en illegal barneprostitusjon, ofte åpenlyst og direkte med gatebarn, men også via foreldre eller andre foresatte som selger sine barn til pedofile. I stor grad handler dette om såkalt "sexturisme". Sex som "produkt" er imidlertid etterspurt og kjøpes av heterofile, homofile og pedofile personer både blant turister og marokkanere, selvom det er de kjøpekraftige turistene som utgjør det mest attraktive segmentet. Her som på andre av byens markeder syntes tilbudet langt å overgå etterspørselen.

Bydelen Dcheira

Min plan var i utgangspunktet å leie en liten leilighet i den gamle, sentrumsnære bydelen Talborsjt. Det ble imidlertid klart for meg at bydelen er blitt et stadig mer kommersialisert strøk, hvor de fleste beboerne er velhavende forretningsfolk eller utlendinger. Jeg innså at det ikke var her jeg skulle finne mine nye informanter blant arbeidsløse. Selvom mange kom hit for å søke arbeid, var det slett ikke her de levde sine dagligliv. Informanter var nok lett å finne her, men det var likevel ikke her jeg i hovedsak skulle kunne foreta mitt feltarbeid med deltagende observasjon som metode.

Bostedsvalget falt på bydelen Dcheira, som fungerer som en slags drabantby til Agadir, bestående av en rekke *ait*, såkalte *quartiers populaires* med antatte omkring 100.000 innbyggere. Dcheira er bygget opp delvis ukontrollert som en rekke agglomerasjoner mer eller mindre tilfeldig strødd langs hovedveien mellom Agadir og nabobyen Inezgane. Dcheira, som på det lokale tachlahit betegner en ”åpen plass i ørkenen”, dekker et stort område sør for Agadir beliggende mellom forstaden Ben Sergao og den gamle byen Inezgane, kjent for sine to store markeder. Begge stedene er beryktet for sin lovløshet, kriminalitet, omsetning av hasj og annen svartebørshandel, en virksomhet Dcheira påvirkes av i økende grad.

Ifølge en av mine eldste informanter Abdulla, 75 år og barnefødt i Dcheira: *Før katastrofen 1960 var det bare noen få store bondegårder her. Med jordskjelvet forsvant alt vannet fra kildene, og vi måtte hente vann fra Agadir havn med esel og muldyr. Agadir lå i ruiner, de levende måtte begrave de døde, og vi hjalp til med å grave kroppene ut fra steinmassene. Det var uholdbare tilstander. (Han peker på min vannflaske) Hadde du en flaske med vann dengang, var du konge. Siden ble det gravd og funnet nye vannkilder her i Dcheira. Deretter begynte folk å flytte hit etterhvert som det ble bygget turisthoteller langs strendene i Agadir.*

Stedet er idag delvis strukturert som en middels stor marokkansk by med egen souk, eget posthus og banker, egne skoler tom. *lycée* og en liten bydelsadministrasjon.

Politimyndigheten utøves fra Inezgane, og byen mangler et tradisjonelt forsvarsverk, *kasbah* ettersom den er relativt ny. Ved Dcheira ligger imidlertid den største militærbasen i Sør-Marokko, som også kontrollerer det betente Vest-Sahara. Den militære sonen flankeres av det enorme Palace Royale- området mot kysten i vest. Palassområdet grenser til munningen av Souss-elven, erklært som fuglereservat, bl.a. pga. av ibis og flamingo som de mest eksotiske

artene som lever her. Tross nærheten, fant jeg at dette friområdet i svært liten grad benyttes av lokalbefolkningen. Mange kjente ikke engang til området før jeg fortalte dem det.

Idag jobber de av Dcheiras innbyggere som har fast arbeid inne i Agadir, mange i tilknytning til havna og fiskeriene, håndverk og handel, men også på hoteller og restauranter. De fleste søker primært en jobb i turistbransjen. Arbeid regnet som "nødvarianten" er det svært underbetalte sesongarbeidet i jordbruket ved plantasjer på Souss-sletten. Også forøvrig er lønnsnivået for arbeidstakere, både arbeidere og funksjonærer svært lavt. Gjennomsnittlig månedslønn i 2005 var under MAD 2000 = NOK 1500.

Folks generelle begrunnelse for å bo i Dcheira er at det er billigere å leve her enn inne i Agadir; et nokså typisk fattigstrøk, dog med en variasjon av strøk som regnes som bedre, og dermed gjenstand for sosial mobilitet. Ulempen ved å bo i Dcheira er avstanden til sentrum, 8 km. Det kreves transport til og fra arbeid, buss eller *grand-taxi*, en utgift som tærer på budsjettet. Mange av beboerne er nylig innflyttede arbeidssøkere til Agadir og omegn. Etnisk er folk av *schleu*, "sørberbersk" herkomst med *tachlahit* som morsmål i flertall i forhold til folk av arabisk avstamning. Dette forholdet gjelder hele Sør-Marokko med unntak av den gamle hovedstaden Taroudant som kan sies å være en etnisk arabisk lunge i sør, slik Marrakech er det i den midtre delen av landet. Dessuten finnes mange av ulike negroid avstamning, de fleste berberspråklige og definert som *haratin* eller ved ulike lokale betegnelser. Ekteskap på tvers av etnisitet er ikke uvanlig, derav mange tospråklige familier, men snarere er det slektskap og lokal/regional opprinnelse som avgjør familiealliansene.

Mellommannen

Ethvert bystrøk i Marokko har en *semsar*, en *intermediaire*, megler, som er en uunngåelig institusjon om man vil leie, eventuelt kjøpe et hus, idet slike transaksjoner normalt ikke blir annonsert eller formidlet via andre enn disse mellommennene, som alltid er menn. Den kvinnelige ekvivalenten *semsara* betyr "giftekniv, matchmaker".

Da jeg søkte leilighet i Dcheira forhandlet jeg med en *semsar* som åpnet for visning. Han var en jovial mann i 50-årene, som skrøt uhemmet av beliggenheten, midt i Giferden, at det var både strøm og innlagt vann. Jeg falt umiddelbart for takterrassen som var stor og luftig, forøvrig var leiligheten under enhver standard. I ettertid skulle jeg se *Semsar* hyppig, ikke

bare når han innkasserte husleie og strøm-avgifter på vegne av *le patron*, en mann flyttet tilbake fra Frankrike, og som hadde vært i stand til å tjene seg rik ved å leie ut billige leiligheter. Han viste seg aldri, men Semsar var stadig å treffe i strøket, på hjørner og kafeer. Han kom ofte innom huset på visitt uten annet motiv enn å prate, *discuter avec mes clients*. Leieboerne var militærpersonell, lastebilsjåfører som pendlet mellom Agadir og Vest-Sahara, fiskere, prostituerte og arbeidsledige, som han innledet et umiddelbart fortrolig forhold til, inkludert meg. Han ga meg råd og tips, bl.a om hvem jeg måtte holde meg klar av i strøket, kriminelle, mordere og luringer. Det var alltid Semsar som førte ordet i kraft av en autoritet gitt ved sin fortid utenlands, og glitret i rollen som verdensvant. Hans yndlingstema var hans liv som gartner i Bayern, om sin gode venn og arbeidsgiver, godseieren Erhard som hadde tatt ham med dit som ung mann på 1970-tallet. Da denne døde, mistet han jobben, og måtte vende tilbake til Marokko, ”mit Lufthansa von Munchen nach Casablanca”. De unge som verken hadde vært oppe i et fly eller utenlands, ble ikke mette av å høre historiene fra mannen som hadde vært ”ute” og snakket både tysk og fransk. Generelt er unge marokkanere svært interessert i å høre om Europa og livet ”der”; spørsmål jeg fikk konstant under feltarbeidet. For dem var jeg den nærmeste kilden, den ”signifikante andre” de kunne bryne sine ofte stereotype forestillinger om Vesten mot, eksempelvis forestillingen om Europa som et eldorado hvor det bare finnes rikdom og arbeid til alle, overhode ingen fattigdom, elendighet eller arbeidsledighet.

Semsar bor selv midt i det samme strøket han virker, har kone og fem mindreårige barn. Han lever ikke bare av å formidle husvære, skulle det vise seg; han formidlet det meste av objekter og tjenester, alt fra hasj til arbeid. Han foretok tom. intervjuer med jobbsøkere på arbeidsgiveres anmodning. Da min arbeidsledige nabo Fatma søkte jobb i Simos søsters *salon-de-beauté*, så jeg ham intervjuer henne i bønnerommet hjemme hos Simos mor, ikledd dress og slips for anledningen. Fatma var kledd i sort djellaba med hijab, og hadde anlagt en alvorlig mine. Hun fikk ikke jobben. Ifølge Fatma selv var det fordi hun ikke godtok lønnen som var uforskammet lav. En jobb som vesentlig gikk ut på å prege henna-mønstre på andre kvinners hender og ben, var bra nok, men slett ikke et *privilège* man ikke kunne takke nei til, som Semsar hadde sagt. Ikke lenge etter startet både Fatma og venninen Fatim sin felles karriere som prostituerte. De benektet at Semsar hadde noe med dette å gjøre, men innrømmet at han var fast kunde- gratis. Resiprositeten i forhold til Semsar var en selvfølge for dem begge så lenge de bodde i huset han forvaltet.

Nabolaget

De fleste av Dcheiras gater har ikke navn, men er med unntak av hovedgaten og enkelte større navngitte gater, nummererte fra 1 til 3000, som forteller noe om tempoet byen er skutt opp i. Selv bebodde jeg en blindgate i den eldste og utvilsomt fattigste bydelen Giferden (tachlahit for *Stedet ovenfor vannet*) Leiligheten var fullstendig umøblert og i likhet med huset forøvrig i en så elendig forfatning at jeg måtte pusse den opp for å kunne bo der. Huset ble akseptabelt som bosted, med unntak av den langvarige kuldeperioden, *aliali*, som i fjor ble ekstrem med temperaturforskjeller som svingte mellom 15-20 grader fra dag til natt, og med en tilsvarende rå fuktighet innomhus. Murhusene er ikke bygget for å holde kulden, men heten ute. Urbane marokkanere har sluttet å kle seg i tradisjonelle ullplagg, går heller og fryser i tynne jeans og syntetiske klær. Mennesker uten bosted frøs i hjel på gaten. Det har ikke vært så kaldt i Agadir siden 1980, husket eldre mennesker. Førte dager skulle *aliali* vare, sa de. Snøen falt tung tom. i Sahara, og store deler av Atlas og Nord-Marokko var isolerte på grunn av stengte veier og manglende brøytekapasitet. *Aliali* varte omtrent i førti dager, før vindene fra sør og sola varmet mer for hver dag som gikk mot en vår med ekstrem hete.

Kriminalitet

Klima var slett ikke det verste. I Giferden opplevde jeg et sosialt miljø som for meg kom til å fremstå som et sosialpatologisk helvete med kriminalitet, rusmisbruk og umedisinerte psykiatriske kasus på gateplan. Eksemplene er mange, og jeg husker best de som gjorde mest skremmende inntrykk.

Låsen for inngangsdøren til huset jeg bebodde, var i ustand, og døren sto derfor alltid åpen. Tross stadige løfter både fra utleier og semsar ble låsen aldri skiftet. Dermed samlet gatens narkomane seg i portrommet for å ruse seg med hasj og diverse piller; hallusinogener og barbiturater, visstnok importert fra Algerie. Arab, en nabogutt som alltid var så neddøpet at jeg aldri kunne kommunisere med ham, forsøkte to ganger å begå selvmord ved å stikke seg med kniv i brystet i trappeoppgangen. Begge ganger ble han transportert i taxi til sykehus for å stoppe blødningene, og hver gang ble livet hans reddet. Det størknede blodet hans lå i trappen flere dager før jeg og mine to kvinnelige naboer fjernet det.

Symptomene på sosial oppløsning i sterk kontrast til marokkansk tradisjon og islamsk pietisme som stedet forøvrig er kjent for, er markante. Jeg bodde midt mellom tre svært aktive og flittig besøkte moskeer, og kunne høre bønnerop fra tre *mouhedinin* til faste tider av døgnet. Å skaffe seg informanter og vinne innpass hos de praktiserende islamske *choyas*, brødrene, var vanskelig. Via min informant Lahcen ble jeg kjent med enkelte, og fikk dermed et visst innblikk i det islamske miljøet som også skulle vise seg å huse mange unge arbeidsløse.

Fremmedelement

Etter det jeg fikk vite fra alle mine informanter er jeg den eneste *gauri*, vestlig utlending som har bodd i Giferden. Jeg så heller aldri selv en vestlig person under mitt opphold, ikke engang i hovedgaten. Selv om jeg bestrebet meg på å framstå så anonym som mulig, bl.a ved å ikle meg tradisjonell *gandora* eller *djellaba*, var den største daglige utfordringen å møte i den konstante og intense oppmerksomheten fra folk i strøket. Folk flest syntes aldri å venne seg til synet av en fremmed i det offentlige rom. For de fleste var jeg i stor grad et fremmedelement, en slags *matter out of place* (Douglas, 1966).

Fredrik Barth advarte i en forelesning omkring feltarbeid generelt, å styre unna tre kategorier informanter; barn, landsbyidiotene og personer som selv tar kontakt med deg ”for å mele sin egen kake”. Alle tre kategorier var tilstede ved å gi meg sin fulle oppmerksomhet under feltarbeidet. Den daglige oppmerksomheten ble voldsom, ofte også i dobbel forstand. På torvet ble jeg en dag bitt av en mann som angrep meg på alle fire som en hund. Mannen var psykotisk, og synet av en *gauri* frembragte hans spontane raseri.

Den eneste ”landsbyidiot” jeg ble kjent med over tid var Sadiq, en psykisk utviklingshemmet mann som alle kjente i Dcheira. Han opptrådte alltid på gata, og var mer elsket enn hatet blant lokalbefolkningen, som klovn hadde alle mye moro av ham. Han var alltid lykkelig og glad, men ble tilsvarende sint når han ble ertet. Overfor meg var han overstrømmende hyggelig inntil jeg begynte å tiltale ham på arabisk. Han stusset veldig på dette, og ble reservert. Det stemte ikke i hans ”skjema” at jeg som *gauri* skulle snakke arabisk. Jeg forsto at jeg burde holde meg til fransk for å imøtekomme hans forventninger. Imidlertid verken snakket eller forsto han fransk.

Sadiqs reaksjon fortalte meg likevel noe om forventningene folk flest syntes å ha til meg som gauri, som ”den andre”. I folks mentale kategoriske skjema var det greitt nok at jeg var på en kortere visitt her, men det stemte ikke med dette skjema at jeg skulle være bofast. En *gauri* skulle nødvendigvis bo i Agadir sentrum, til nød i strøket Pergola hvor det siden kolonitiden har bodd endel franskmenn. Selv her opplevde jeg å bli utskjelt for å være *”un francais imperialiste”* av en psykotisk person som snakket utmerket fransk. Når jeg benektet dette ved å si at jeg var *”norvegien”* ble jeg umiddelbart *”un americain”*, en enda større imperialist enn hva franskmennene hadde vært. Den mentalt forstyrrede mannen ga meg hovedskylden for Vietnam-krigen, Gulf-krisen og invasjonen i Irak, og disputten endte med at han gikk fysisk til angrep på meg.

Il n'y a pas de confiance, lyder et omkvede som mine nærmeste allierte insisterte på at jeg måtte lytte til: *Stol ikke på noen!* Etter at det visstnok gikk rykter om at jeg kunne være en ”sionistisk infiltrator”, begynte mine informanter å advare meg mot å fortsette å bo i strøket: *Her bor folk som gladelig skjærer halsen over på deg for bare hundre dirham! Gå aldri alene ute om kvelden og natten, vær alltid i følge med noen.* Dette siste rådet var en umulighet for min bevegelsesfrihet; jeg kunne ikke være avhengig av alltid å være i følge med noen.

Som regel gikk det bra. Det gikk også galt, særlig i etterkant av *boujlod*, karnevalet i februar. Jeg opplevde at stemningen fra å være vennlig overfor meg som fremmed snudde seg til å bli fiendtlig. Pga. den økende kriminaliteten hadde myndighetene begynt å bygge en *poste-de-police* midt i Giferden. I likhet med portlåsen til huset mitt, skjedde det heller ingen aktivitet med denne så lenge jeg bodde i strøket. Etter tre innbrudd i leiligheten og et overfall med kniv flyttet jeg etter fire måneder til et sentralt strøk i Agadir. Det innebar et langt dyrere bosted i Bouchakat, tachlahit for *Mannen med langt hår*, etter en jødisk kjøpmann som skal ha drevet handel der før frigjøringen. Boutchakat er den eldste bydelen idet den i sin helhet unngikk jordskjelvet. Her er folk vant til å se utlendinger; fastboende europeere og turister. Dermed har folk generelt et tryggere forhold til fremmede. Men selv om jeg flyttet, var det påkrevd med daglig oppfølging av mine informanter i Dcheira. I mellomtiden hadde jeg også to kortere opphold i Nord-Marokko.

Daglig rutine

Når jeg spør unge arbeidsløse hvordan de får dagene til å gå er svaret oftest: *C'est la routine*. Mens unge arbeidsløse kvinner har sine daglige rutiner med gjøremål i hjemmet, og kan knapt sies å være "arbeidsløse", består rutinen for unge arbeidsløse menn i Dcheira, som i Agadir sentrum, i hovedsak å sitte timevis på en fortauskafe sammen med venner eller personer i samme situasjon, snakke om løst og fast og betrakte gatelivet. De fleste jeg kjenner har et stamsted hvor de ikke må konsumere, men kan tom. ta med et glass te hjemmefra om de ikke har penger. Eventuelt kan de få kreditt, som er svært vanlig å gi til de lokalt bofaste man kjenner. De fleste kafeer har en tv som alltid står på, og især er det fotball som har gjestenes interesse. Mange unge helst skrive- og lesekyndige, slår i hjel mye tid på den nærmeste internettklubben. "Chatting" med folk verden rundt synes å være den mest vanlige aktiviteten i tillegg til å titte på vestlig pornografi, som ellers er forbudt i trykte publikasjoner i Marokko. Mangee tilbringer mye tid på "la salle", billige treningsstudio hvor de trener vekter og kampsport. Utenom de religiøse høytidene går de færreste unge til bønn i moskeen. Menn flest begynner å følge bønnetidene først når de blir gift og får barn. For de fleste unge i Dcheira er det mer fristende å dra inn til Agadir sentrum, noe de gjør så snart de har mulighet. Penger til transport- buss eller taxi- er en nødvendighet, her fås ingen kreditt. Dessuten er det for de fleste, menn som kvinner, nødvendig å pynte og kle seg riktig for å fremstå som moderne og velkledde. Det optimale ved et sentrumsbesøk om dagen er å kunne finne en eller annen kontakt som kan føre til lønnsarbeid, og da må antrekket være korrekt. Om kvelden er det optimale å kunne gå på diskotek og danse, noe som gjerne varer hele natten. En ung ærbar kvinne kan ikke gjøre det uten i følge med en mann: i motsatt fall er hun ansett som prostituert. For en ung mann på diskotek, er det ultimate målet å stifte bekjentskap med vestlige personer, fortrinnsvis en person av det motsatte kjønn. En amorøs forbindelse med en vestlig kvinne, som eventuelt kan føre til giftermål, kan være selve billetten til Eldorado. Eksempler på slike allianser er mange i Agadir, og de maner til etterfølgelse. I nyere tid, som følge av innføring av partnerskapslover i flere europeiske land, er allianser mellom personer av samme kjønn inngått på samme vis, en presumptivt snarvei til oppholdstillatelse i Europa. Eksempler i begge kategorier viser til mange mislykkede allianser, hvor det ofte blir lagt "kulturelle forskjeller" til grunn for separasjon. Fordelen med partnerskapsallianser kan kanskje være at de ikke gir grunnlag for eventuelle barns eksistens. Ifølge mine konsulat- og ambassadekilder er felles barn hovedproblemet ved såkalte "tverrkulturelle" alliansebrudd.

Mobilitet

Den geografiske mobiliteten i fattigstrøk som Dcheira, såvel som i Boutchakat, er stor, bl.a. fordi det er langt flere som leier enn eier sine hus. Huseierne som bygget her engang, er flyttet til strøk med høyere status som de fikk bedre økonomi. Leiemarkedet er lukrativt nok til ikke å selge, men leie ut. Huskjøperne er dessuten færre enn de mange leieboerne; de mange uetablerte innflytterne som søker et relativt billig sted å bo.

Tross Dcheiras urbane preg, som beboerne bestreber seg på å ta del i, har den også et tydelig ruralt preg som avslører hvor mye av landsbyens livsformer de ennå bærer med seg. Best så jeg dette demonstrert etter at en enorm gresshoppesverm formørket himmelen over byen, og folk etter en lengre tørkeperiode samlet seg foran moskeen i Giferden til *latif*, en sunget bønn til gud om regn; *sla l-istisqa*, et eget religiøst rituale, *generally regarded as the most serious form of the latif* (Rosen1984:64) Alvoret i ritualet ble spesielt tydeliggjort ved at folk vrenget sine ytterplagg, byttet dem seg imellom og trakk klærne på seg omvendt slik at ryggen vendte fremover, *symbolizing the power of God to turn things from bad to good* (Rosen1984:64) Med utstrakte armer sang de unisont sine bønner, spontant uten bønneleder, og ritualet fortsatte gjennom hovedgaten Dcheira til det spredte seg og etter hvert løste seg opp. Det tok minst en uke før regnet kom, men når det kom var det så voldsomt at veier og gater flommet over og all trafikk nesten ble umuliggjort i to døgn. Folk jublet, til tross for at skadene ved flom og erosjon var betydelige: *Allah hadde besvart bønnen*, ifølge Abdullah.

Kapittel 5 - TEORI OG METODE

I forkant av feltarbeidet leste jeg en betydelig mengde antropologisk litteratur fra Marokko; fra Westermarcks svært tidlige etnografi (1898-1930) via Geertz, Rosen, Gellner og Rabinow på 1960-70-tallet til bl.a. Crapanzano, Dwyer, Hart og Davis på 1980-90-tallet. De fleste studiene byr på innsiktsfull kunnskap om marokkansk kultur og tenkemåter, men berører primært landsbyliv. Det finnes lite empiri fra urban kontekst i regionen, knapt noe som berører urban fattigdom og uformell sektor spesifikt. Det nærmeste jeg kommer tema på det samme kontinent er Wikans studier i Kairo og Harts i Ghana. Jeg har også hatt stor nytte av politiske analyser av marokkansk samfunn ved statsvitere som Zoubir, Layachi og Azzi, dessuten nyere antropologisk teori som Kapchan om kvinner på markedet, Combs-Schilling omkring levedyktigheten til det marokkanske sultandynstiet og Hammoudis analyse av det berberske maskeraderitualet. Ugland skriver om ”berberbevegelsen”, revitalisering av berbersk kultur i sin masteroppgave ved SAI, UiO 2005.

I Dcheira holdt jeg et kurs i engelsk, et absolutt statusspråk pga. turismen. Kurset foregikk først på en kafé, galgenhumoristisk benevnt som *Café les Chomeurs*. På grunn av mye støy ba jeg gruppen på seks elever til min leilighet tre ganger i uka. Ryktet spredte seg, og snart var gruppen fordoblet til tolv. Om den nivåmessige spredningen var stor fra før, ble den ikke mindre nå. Noen få hadde hatt engelsk ved *lycée* eller studert faget ved universitetet, mens de fleste bare hadde plukket opp engelske ord og vendinger fra tv eller i kontakt med turister. Noen få kunne skrive latinske bokstaver, andre kun arabiske tegn, enkelte var analfabeter, og undervisningen fikk etterhvert preg av muntlig konversasjon. Kurset virket svært positivt for min tilgang til feltet. Noen av elevene ble mer eller mindre sentrale som informanter ettersom alle var mer eller mindre arbeidsløse. I den grad jeg trengte tolk, stilte de opp, ofte nødvendig i kommunikasjon med eldre informanter.

Mitt eneste språkproblem i Agadir og omegn besto i at jeg blandet berbersk *tachlahit* med *darija*, den marokkansk-arabiske dialekten, som er så forskjellig fra det standardarabisk jeg studerte som forberedelse til feltarbeidet, at språket ikke er til å gjenkjenne. Darija varierer dessuten sterkt regionalt både i uttale og vokabular. I tillegg til to dagligtalemål som brukes i Agadir måtte jeg forholde meg til et nytt gatespråk utviklet i nyere tid særlig blant ungdom, men brer om seg blant eldre generasjoner, omtalt som *loura soukia*, ”markedsspråk”. Forøvrig hadde jeg ikke store språkproblemer i marokkanske byer som Agadir fordi så mange snakker

fransk, i Nord-Marokko også spansk, begge språk jeg behersker flytende. Mitt hovedarbeidsspråk i Agadir var og ble fransk, sjeldnere spansk, og med en rudimentær blanding av darija og taclahit som hjelpespråk, iblant mer som gest enn adekvat kommunikasjon.

Offentlig og privat rom

Under feltarbeidet opererte jeg mest på gateplan, på kafeer og i andre offentlige rom. Pga. det generelt høye støynivået ble kassettpilleren snart skiftet ut med notatblokken. De kvinnelige kontaktene jeg oppnådde som informanter møtte jeg stort sett hjemme, i roligere omgivelser hvor jeg kunne gjøre opptak. Medmindre du kjenner en familie godt, skal en mann ha god grunn for direktekontakt med en kvinne utenom intimsfæren i hjemmet. I Marokko er det private svært privat, mens livet i det offentlige rom er tilsvarende allemannseie. Kvinnene, som tildels er overbeskyttet i hjemmet, blir ofte utsatt for nærgående tilnærmelser på gata, hvor motivet nesten alltid er av seksuell karakter. Min erfaring tilsier at kvinner, medmindre de bevisst ønsker å vise seg på gata for å prostituere seg, enten sikrer seg anstand i form av søstre, kusiner eller venninner, eventuelt brødre eller fettere, eller bevisst bærer *hijab* for å unngå nærgående konfrontasjoner. Selv på universitet var det de mannlige studentene jeg kunne diskutere med i de frieste formene. Også generelt var det flest menn jeg måtte forholde meg til, fordi menn i langt større grad lever i det offentlige rom.

Utsagn og handling

Ett hovedprinsipp i mitt feltarbeid har vært å høre hva folk sier de har tenkt å gjøre, for så å se hva de gjør- for i etterkant å stille de adekvate spørsmål, en teknikk Dwyer (1982) gjennomfører konsekvent. Etter hvert som jeg ble kjent med mine informanters vaner, la jeg enda større vekt på observasjon for å kunne skille mellom utsagn og handling. Mitt generelle inntrykk er at mye som blir sagt av marokkanere ofte kan være rene retoriske øvelser med underkommunisering av budskapet som effekt. Budskap som mottas for deretter å følges opp med observasjon påviser ofte et klart skille mellom utsagn og handling, jfr. Holy & Stuchlik *Notions and Actions* (1983).

Eksempelvis forteller min informant Simo meg en dag at han må en snartur til sin mors hjemby Ifni for å få noen viktige stempler på papirer angående sin planlagte fremtid som

sjømann; det bestemte målet er å bli styrmann eller kaptein i utenriksfart i håp om en dag å kunne hoppe av i en fremmed, helst en engelsk havn. En uke senere ringer han meg fra Fez, hvor han er hos sin fars familie for å skaffe en fødselsattest, en nødvendighet for å kunne gifte seg med en engelsk dame han har i kikkerten. Han hadde slett ikke vært i Ifni for å ordne med formalitetene ved sitt sjømannskap. Tvertimot hadde han tenkt å tilbringe enda en uke i Fez, fordi det var så mye smuglet whisky i omløp, han kunne drikke gratis. Koblingen mellom ”utenriks sjøfart” og ”engelsk giftermål” er klar: Målet var en engelsk havn, strategien desto mer uklar. Da den langt eldre damen, som forøvrig viste seg å være irsk, bosatt i Brighton, kom på ferie til Agadir, vartet han henne opp etter alle regler. Når hun reiste tilbake, var han imidlertid svært lettet, og bedyret at han aldri ville gifte seg med en europeisk kvinne. Han ville gifte seg ”*halal*”, rituelt rent med en marokkansk pike, en jomfru fra Fez som familien hans kjente. Et par måneder senere hadde han via internett inngått forbindelse med en tysk pike fra Hamburg, som snart skulle komme til Agadir. Det rituelle rene fikk altså vente. Men han var klar på at skulle han få barn, måtte det kun skje via giftermål på *halal*-vis. Annet ville være *haram*, en synd mot Koranen.

Crapanzano viser i sitt portrett av marokkaneren *Tuhami* at han konsekvent må dobbeltsjekke sin informants tidligere utsagn, spørre ham på nytt såvel som andre i hans nærhet for å verifisere sannhetsgehalten i utsagnene og at de i det hele tatt har bunn i virkeligheten (Crapanzano, 1980)

Rosen argumenterer for at *i Marokko er det underforstått at hvor pliktreasjoner operasjonaliseres, sier rene verbale ytringer ingenting om sannheten i det som ytres. Marokkanere tar tilsynelatende alle utsagn seriøst, men gjør det ikke til gjenstand for evaluering av ”sant” eller ”galt”, like lite som prisen på en vare som nevnes mellom kjøper og selger i en basar (Rosen 1984: 119-120).*

Som feltarbeider opplevde jeg det ofte som problematisk at direkte spørsmål ikke ble besvart med direkte svar, og en generelt unnvikende holdning til spørsmål som angår den private sfæren. Å stille fremmede mennesker personlige spørsmål utover de sedvanlige høflighetsfrasene *Labas? Ca va?* og hvordan står det til med din familie, din far og din mor, dine barn, din helse, kan for marokkanere virke taktløst. Denne intimsfæren er alltid en stram line å balansere på i møte med nye mennesker. Mens vi vestlig oppdratte mennesker gjerne spør både av høflighet eller i udelt interesse, kan dette i Marokko oppfattes som innblanding i

privatlivet eller nysgjerrighet på grensen til spionasje. Svarene jeg får på direkte spørsmål er sjelden direkte avvisende, heller indirekte, lakoniske og unnvikende. Når jeg ble for nærgående i mine spørsmål, kunne jeg få svar som: *Nå spør du for mange vanskelige spørsmål* eller også *Slikt forstår ikke du, du som er gauri*.

Wikan beskriver hvordan folk i Midtøsten generelt prøver å unngå direkte konfrontasjon med andres intimsfære, særlig svakhetene, det alle helst vil skjule: *The world is imperfect; people are created with dissimilar natures, and are likewise imperfect. It is up to every person to behave as correctly, tactfully, hospitably, morally, and amicably as possible in all the different encounters in which he engages rather than to demand such things of others. To blame, criticise, or sanction those who fall short of such ideas is to be tactless and leads to loss of esteem (Wikan1977: 311-12)*

Min erfaring med den innfløkte høflighetskodeksen i Marokko tilsier at marokkanere har svært vanskelig for å si nei. Jeg ser det som uttrykk for redsel for å skuffe andre, ved å sette seg både i en uhøflig krenkende, dermed også ufordelaktig posisjon overfor den andre. Istedenfor å ta det korte ordet *la* i sin munn, gjengir de heller et alternativt *inch`allah*, et for utenforstående svært unnvikende understatement som kan bety ”ja, nei og/eller kanskje”. Mange arabisk-språklige uttrykk viser tilbake til Allah. I uttrykk som *hamdullah* og *inch`allah* ligger en stor grad av fatalisme. Ved å bruke Allahs navn løftes svaret/avgjørelsen opp på et høyere plan, en fraskrivelse av eget ansvar. I vesten vil kanskje mange vise til en slik grad av ”fatalisme” som mangel av ”agency”?

Å hilse riktig er svært viktig i Marokko, for å få aksept og folks tillit. Det heter at ”man skal hilse med hjertet, ikke med tennene”. Tiltaleformene og hilsningsritualene er svært omfattende, og avdekker en kultur som verdsetter helse, Allahs nåde og vilje samt familiens enhet. *Salamalaikom* med hodet bøyd er den tryggeste hilsen i enhver sammenheng. Som takk høres *shoukran* og *baraka-allahuafik*, vær velsignet av Allah.

Mitt kanskje mest umulige problem som feltarbeider har vært å holde en følelsesmessig "klinisk" avstand til mine informanter i deres ofte umulige livssituasjon. Etterhvert som ”snøballen” rullet, fikk jeg delvis for mange informanter i løpet av feltarbeidet. Å kjenne folk i Marokko krever noe tilbake i form av oppmerksomhet og pleie av bekjentskapet. Det tar ofte ikke lang tid å bli regnet som en venn, *sadiq*, en relasjon som forplikter hundre prosent og kan

kreve din fulle kapasitet, jfr. Rosens beskrivelse av resiprositet hvor alle relasjoner mellom mennesker krever en eller annen form for gjengjeldelse. Han hevder at dette gjelder hele den muslimske verden: *The model, the metaphor, indeed the very essence of most relationships in Islam is conceived as contractual (Rosen: 1984, 62)* Har en først inngått en forbindelse med en person, er det umulig å bryte denne forbindelsen uten å støte og fornærme. Da kreves en kompensasjon i form av gave/bytte-transaksjon (*Mauss 1939*). Underveis måtte jeg lære å balansere på en stram line i interaksjon med folk for å unngå misforståelser.

Kvantitative mål

For å få konkrete eksempler på uformelle inntekter og utgifter hadde jeg ambisjon om å få mine informanter til å føre budsjett over hva de brukte ved enkle, men nøyaktige regnskaper pr. uke/måned, som kunne være til min disposisjon som innsamlingsdata. Å få deres samtykke var ikke et problem, heller ikke å få andre opplysninger når jeg først hadde vunnet deres tillit. Problemet var på få dem til å utføre det ettersom dette var en ukjent praksis. Ordene regnskap og budsjett var fremmedord for de fleste, noe *bare rike mennesker som hadde mer penger enn de kunne ha i lommen, måtte forholde seg til*. For de fleste av mine informanter var det også svært få tall å føre inn i regnskapet, alltid høyest på debetsiden.

Å få tilgang til pålitelig offisiell nasjonal eller regional statistikk og informasjon var også en større utfordring i Marokko, noe jeg måtte arbeide målbevisst med for å finne de sikreste kildene. Ved offentlige kontorer i Agadir fikk jeg oftest høre at de ikke eksisterte eller var hemmeligstemplede. I de tilfeller jeg fant offisiell statistikk for arbeidsledighet fantes den bare for *diplomés*. Jeg leste aviser, og fant enkelte mer pålitelige enn andre, pressesensuren tatt i betraktning, og jeg fulgte nasjonale nyheter på tv så ofte jeg kunne. I likhet med mange marokkanere konsulterte jeg kilder på internett oftere enn de offisielle marokkanske.

Realitetene bak statistikkene er like mangfoldige som tallene er usikre med hensyn til nøyaktighet, og her kommer igjen det uoversiktlige uformelle systemet inn. Forøvrig er den marokkanske virkeligheten både i en lokal og global kontekst under kontinuerlig forhandling. Begrepet *globalisering som prosess* er på vei inn i det postkoloniale marokkanske vokabularet, og en gryende bevissthet omkring ”globalitet” spores hos marokkanske aktører også utover intellektuelle kretser, noe det etter min erfaring også gjør i andre land både i Afrika og Midtøsten. Grunnen til dette kan mer være å finne i media og tilgangen til internett

enn i den offentlige kunnskapsformidlingen som i større grad speiler den muslimsk-arabiske verdensenheter.

*

De to mest iøynefallende konsekvensene av arbeidsløsheten i Agadir, som med hensyn til strategier for overlevelse har gitt mest utslag i frekvens under mitt feltarbeid, er den svært utbredte prostitusjonen både blant kvinner og menn og den omfattende illegale utvandringen til Europa jeg benevner som ”drømmen om vesten”. Begge utveier for overlevelse griper på hvert sitt vis like brutalt dramatisk inn i unge aktørers liv, og utgjør som direkte konsekvenser av arbeidsløshet to av denne avhandlingens foki.

Det synes umulig å studere folks livsbetingelser på mikronivå uten å ta i betraktning hva som er skjedd på makronivå i løpet av de siste generasjonene. I tillegg til den empiriske delen med intervjuer og livshistorier vil jeg senere i avhandlingen legge vekt på den komplekse økonomiske og politiske bakgrunnen for staten Marokko etter uavhengigheten i 1956 med gjeninnføringen av monarkiet etter det franske protektoratet fra 1912. Jeg vil dessuten gjøre rede for graden av sosial kontroll som marokkanere opplever i hverdagen og peke på diverse former for motstand som utøves. Jeg vil også argumentere for at den økende frekvensen av fenomenene prostitusjon og illegal emigrasjon er konsekvenser av arbeidsløshet og utgjør samtidig betydelige deler av en samlet uformell sektor.

Kapittel 6 - INTERVJUER OG LIVSHISTORIER

Mennesker møtes- det gjør ikke fjell (Marokkansk ordspråk)

Herunder velger jeg å presentere utdrag av livshistorier og intervjuer med enkelte av mine arbeidsløse informanter. Kronologisk presenterer jeg utdragene etter varigheten av bekjentskapene fordi jeg empirisk har lært mest av dem jeg har kjent lengst. Særlig gjelder dette nøkkelinformanter som Abdo, Nana, Brahim og Simo. Med disse forskjellige historiene ønsker jeg å gi stemmer til unge arbeidsløse, og vise ved deres egne beretninger hvordan det som konsekvens av arbeidsløshet kan synes å finnes få alternative overlevelsesmuligheter til arbeidsmigrasjon og prostitusjon, de to strategier som i frekvens har vært mest påtrengende under mitt feltarbeid. Samtlige stemmer representerer den ene eller den andre av de to kategoriene. Jeg gir samtidig korte innblikk i to hushold jeg kjenner; ett urbant og ett ruralt. Jeg kommenterer utdragene hvor det synes relevant.

ABDO

Il n'y a rien ici! Det finnes ingenting her; ikke arbeid, ikke penger, ikke sigaretter; bare te og litt brød. Verre er at det ikke finnes personlig frihet slik som i Europa. Vi lever under konstant press. Vi blir overvåket hele tiden, av kongen og hans bikkjer, av naboer og av våre egne familier. Marokko er et fengsel for oss; vi slipper aldri ut herfra, ikke uten å brenne alt bak oss, og flykte i hemmelighet til Europa. Jeg klarer ikke tenke på annet enn å komme meg vekk herfra. Jeg blir kvalt her - Je suis tranglé ici!

Jeg gir en beskrivelse av det første møtet med Abdo fordi jeg har innsett at det var et nokså typisk eksempel på en begynnende interaksjon mellom marokkanere og utenlandske turister. Slik interaksjon er forbudt i Agadir, og blir håndhevet spesielt strengt i ”*la zone touristique*”, hvor oppsyn holdes både av kjørende og ridende politi som patruljerer langs badestrender og strandpromenader. I senere tid er det opprettet et eget turistpoliti som opererer over hele byen og skal beskytte turister mot lokalbefolkningen. Dermed kan det sies å finne sted en segregering i offentlig regi mellom utlendinger og innfødte i Agadir.

Det under mitt første besøk som turist i Agadir. En dag på stranda kom han bort til meg, hilste og spurte på relativt godt fransk hvor jeg kom fra og om jeg trengte en guide i byen. Jeg

hadde selvsagt fått slike forespørsler før, ofte svært innpåslitende, og svarte nei. Han spurte meg ydmykt om en sigarett. Høfligheten hans gjorde at vi kom i snakk, først om trivialiteter; hva heter du, hvor kommer du fra?

- Jeg er født her i byen, og kjenner Agadir og omegn ut og inn. Jeg kjenner ditt land, Norge også, for jeg elsker fotball. Floo, Solskar og Miklan er veldig gode spillere, veldig færlige for oss marokkanere, det så vi under VM, særlig Floo, han er livsfærlig.

- Men det ble uavgjort mellom Norge og Marokko i VM, svarte jeg. Han tok meg i hånden.

Egalité! Vi var som brødre. Så slo dere Brasil 2-1, og kastet oss ut av finalen til tross for at vi slo Skottland, det kan jeg nesten ikke tilgi dere. Men dere var best mot Brasil. Norge er et stort land, det beviste dere den gangen, større enn Brasil, Skottland og Marokko til sammen.

Jeg følte slett ikke jeg kunne ta på meg noen ære for denne seieren. Men Abdo var sympatisk og lett å snakke med, ikke innpåsliten, heller underholdende. - *Jeg kjenner Aha også, sa han, og fortalte at han var veldig glad i musikk. Jeg synger og danser, jeg lager også mine egne sanger.*

Han sang en selvlaget sang for meg, lavt så han ikke skulle vekke unødig oppsikt. *Rai*, sa han, og fortalte meg alt om den nordafrikanske populærmusikken med utspring i Algerie, og viste like stort engasjement i denne som i fotball. - *Drømmen er å bli en rai-sanger, så kunne jeg komme til Europa og synge, til Norge også, inch`allah.*

Vet du hvor Norge er? spurte jeg.

- Langt mot nord, i Europa mellom Frankrike og Amerika et sted, veldig brrd (kaldt) Dere er heldige, her er det altfor varmt. Jeg hater shems (sol). Her er det altfor mye av den, sol fra morgen til kveld. Men dere kommer hit for å nyte denne sola; uforståelig.

Hver gang en politipatrulje nærmet seg, flyttet han seg noen meter bort, og lot som om han var alene. *Kan jeg vise deg rundt i Agadir i morgen*, spurte han før han gikk, og bedyret at han ikke skulle ha penger, men at han kom til å spørre meg om noen få sigaretter. Ok, jeg fortalte hvilket hotell jeg bodde. Dagen etter tok han meg med til Anza, en industriby med

sementfabrikk, sardinfabrikker og gassdepot nord for Agadir havn. Her viste han meg sitt fødested, en stor *baraque*, en kombinasjon av landsens jordhytte og lavt murhus, et hus blant mange med innlagt strøm, men felles vannpost. Her vokste han opp inntil familien flyttet da farmoren døde. Hans far hadde hatt en bilulykke, og ble sterkt skadet. Abdo viste meg vraket av en varebil som ennå sto ureparert.

- Det var mye bedre å bo i Anza fordi jeg kunne jobbe som løsarbeider på Agadir havn. Jeg var 14-15 år da jeg begynte å henge der nede for å skaffe meg en jobb, ikke at jeg tjente mye, men jeg sparte penger til transport, kunne gå eller sitte på med venner med moped. Om det ikke var arbeid å få, kunne jeg profitere bare ved å være der; nappe noen sardiner eller annen fisk fra fangsten ombord i båtene, samle alt i en plastpose og bære det hjem. Jeg ble veldig flink til å profitere nede på havna, så flink at moren min ba meg slutte med det. Hun likte heller ikke at jeg vervet turistkunder til fiskerestaurantene på havna. Det var da jeg begynte å være i Agadir sentrum, forsøkte å profitere på andre ting langs strandpromenaden, mest fra turister som "faux-guide". Jeg liker å bli kjent med utlendinger, og snakke med dem som kan fransk. Det er nok for meg bare å se en europeer; jeg blir i bedre humør av det, får mer mot og føler meg nærmere målet- Europa.

Senere tok Abdo meg med til bydelen Dcheira på den motsatte siden av Agadir, hvor jeg møtte storfamilien. Takket være hans tilfeldige bekjentskap ble jeg bedre kjent med hvert av familiens femten medlemmer samt deres omgangskrets. Tidligere hadde jeg bare kjent husstander i landsbyer. Nå ble dette "min urbane familie" i Marokko, den jeg etterhvert kjente best, bl.a fordi mange snakket godt fransk.

Hvite løgner

Da jeg ankom Agadir i desember 2004 for å starte mitt feltarbeid, og avla familien i Dcheira et besøk, fikk jeg straks høre av hans mor at Abdo var i Houara, som også blir kalt *Quarantequatre* fordi byen ligger 44 kilometer fra Agadir sentrum. Det var Abdo som hadde gitt meg denne informasjonen: Houara var kjent som et sted med mange "billige" prostituerte. Det var derfor et stående uttrykk i Agadir om å dra til "44 for å skifte olje". Jeg visste også at mange arbeidsløse dro til området som landarbeidere i sesongene.

Hva gjør han der?, spurte jeg.

- *Mandariner*, sa moren og løftet hendene i været for å beskrive fruktplukking fra trærne.

- Han jobber med innhøsting, så flott at han har fått seg en jobb!

- *Nåja, ikke mye flouss, men bedre enn ingenting. Inch`allah*, sukket moren. Jeg spurte hvor lenge han hadde vært der, og hun viste meg to fingre: *Shush simana* (to uker)

Umiddelbart fant jeg dette rimelig; det var sesong for mandarineeksport til Europa nå like før jul. Under besøket hos familien var det påfallende lite entusiasme å spore for Abdos nye jobb, heller omgitt av taushet. Abdo hadde ikke hatt en jobb på flere år, og nå endelig?

En uke etter var Abdo fortsatt ikke der, og ingen i familien visste når han kom. Forrige gang jeg var i Agadir, var Abdo heller ikke hjemme, og jeg ble fortalt at han var i Errachidia, øst i Sahara på besøk hos slektninger. Det viste seg at han ikke var i Errachidia hos sin familie, men i fengselet i Inezgane, Sør-Marokkos mest beryktede fengsel. Det var søsteren Nana som røpet det for meg: Abdo hadde fått en dom på seks måneders fengsel for å ha blitt oppdaget ombord i en stor båt på Agadir havn med kurs for Europa. Han var sammen med en kamerat som hadde fått en dom på åtte måneders fengsel, to måneder ekstra fordi han var beruset. Abdo hadde brukket armen da han veltet på sykkel forfulgt av en politimann på moped, som kjørte ham ned og rundjulte han. Da Nana dro for å se til ham på politistasjonen, var han mørbanket med blodutredelser over hele kroppen.

Fengselsoppholdet hadde preget Abdo sterkt; han hadde mistet spontaniteten, var blitt apatisk. Han betrodde meg at selv om fengselsoppholdet hadde vært en påkjenning, besto den største prøvelsen i å tenke på familiens bekymring for ham og dens omdømme i nabolaget. Etterpå gikk han en tid fast i moskeen for første gang i sitt liv, og ba sine bønner hver dag.

Nå hadde jeg ikke sett ham på to år. Jeg spurte om han hadde mobiltelefon, og fikk hans nummer. Jeg traff en dempet Abdo, som sa han hadde det bra. Hva driver du med, spurte jeg. *Jeg høster dadler*, svarte han. Dadler i Houara, finnes det der? *Nei, jeg er i Errachidia, i Sahara, du vet jeg har jo vært her før*. Jo, jeg visste at han med sin onkel hadde jobbet der, i mannskapet til en Saudi-prins under jakt på en bestemt ørkenfugl. Emiren drakk blodet av fuglen som foryngelseskur; han var over seksti, men så ut som om han var tretti, hadde Abdo

fortalt meg. Nå hadde han ingenting å fortelle; jeg gjennomskuet at han løy, men forsto ikke hvorfor.

Neste gang jeg oppsøkte familien, var Abdo fortsatt et ikke-tema, og jeg ble nesten provoserende i mine spørsmål. Var han i Houara eller i Errachidia? Da var det at Nana lot bomben springe. Hun ville ikke være med på denne løggen lenger, sa hun: - *Abdo er i Tanger, innesperret i et hus sammen med førti andre menn, og venter på "le moment pour partir en Espagne en bateau"*.

Nana fortalte at også hun skulle være med den samme båten, en *patera*, spansk for gummibåt. Nå gikk hun bare og ventet på beskjed. Straks det rette øyeblikk kom, skulle hun varsles, og måtte reise til Tanger i hui og hast. Det kunne skje når som helst.

Alt vedrørende begges reise skulle holdes hemmelig, ikke bare utad, men også innad i familien. Ikke engang faren i huset var informert om at to av hans barn skulle begi seg til Europa. *Han plaprer for mye på kafeene og i moskeen*, var kvinnenes argument for å holde ham utenfor. De to eldste sønnene, hvorav den ene bodde hjemme, ble heller ikke innvidd, mens de to yngste visste hva som skulle skje.

Nå som også jeg var innvidd i reiseplanene, oppsøkte jeg familien regelmessig for å vite nytt. Her rådet en stadig mer spent atmosfære. Mens media kun rapporterte om de mange som var blitt knepet av spansk politi og sendt tilbake til Marokko, verserte det stadig rykter om båtlaste med folk som hadde krysset Gibraltar med hell. Nå var det været og vinden som skulle passe for Abdo og Nanas overfart. Smuglerne tok ingen sjanser på dårlig vær, som det var mye av i begynnelsen av januar 2005.

Da jeg oppsøkte familien 10. januar, skjønnte jeg straks at noe var galt fatt. Nana hadde pakket seg inn i et hvitt klede og satt i en krok uten å si et ord. Det var Leila som fortalte meg hva som var skjedd: Fluktbåten hadde forlatt Tanger uten Nana, uten engang å varsle henne. Var det fordi hun var den eneste kvinnen som skulle være med på ferden? Nana følte seg sveket både av smugleren og sin egen bror.

Samme kveld fortalte tv-nyhetene om to parallelle fluktforsøk; ett fra Nador og ett fra Tanger. Båten fra Nador var blitt bordet på åpent hav med kvinner og barn ombord og slept til Melilla.

Båten fra Tanger hadde ankommet den spanske havnebyen Tarifa, men det het at noen var grepet av politiet. Slaget kunne være tapt for Abdo, men familien bevarte håpet lengst mulig. I to døgn ventet de ved telefonen uten å vite noe som helst. Så kom meldingen om at han var blitt arrestert i Spania. Hva ville skje med ham nå, ville han komme i fengsel igjen, i Spania eller i Marokko? En uke senere, da Abdo var tilbake i Agadir, fikk jeg hele historien fra hans egen munn:

- Verst var den lange ventetiden i Tanger. Vi var stuet sammen førti mann i ett hus som vi aldri kunne forlate. Om dagen kom to personer som skaffet oss mat og sigaretter når vi ga dem penger til det. Det var ingenting annet å gjøre enn spise og sove, røyke- og vente. Etter syv lange uker fikk vi klarsignal om å reise. I ly av mørket bar vi alle 40 mann den store gummibåten mellom oss over fjorten fjell ut mot kysten hvor den skulle legge ut fra. I en vanntett ryggsekk måtte hver mann i tillegg til personlige eiendeler bære 25 kilo hasj som contrabande t til Spania; en del av avtalen med smugleren, uten kom vi ikke med båten. Tiltross for tung sjø under overfarten nådde vi etter fire timer strendene ved Tarifa i grålysningen, og måtte vade i land med vann til livet, mens båten straks returnerte. På stranda ventet guider som skulle føre oss i sikkerhet. Vi måtte spre oss i mindre grupper for ikke å vekke oppsikt fra radar og politi. Vi var dyvåte, frosne og stive av redsel.

En gruppe var blitt oppdaget av politiet idet de skulle krysse en motorvei, ifølge Abdo. Selv var han i en gruppe som hadde tent bål i skogen like ved motorveien for å varme seg etter nedkjølingen i sjøen. Lyset fra bålet avslørte dem; en politipatrulje tok opp jakten og forsøk på å flykte var forgjeves. Såvidt rakk de å kvitte seg med hasjen før de ble innhentet. Totalt ble 14 personer tauet inntil politistasjonen i Algeciras. Her satt de to døgn uten mat og vann, fratatt alle personlige eiendeler og forhørt før de ble sendt tilbake. De eneste som ikke ble returnert var fire mindreårige gutter.

Totalt forble 26 mann i frihet i Spania, mens 10 ble returnert. Som den siste ydmykelse før deportasjonen, beordret en ung spansk politimann Abdo å bytte ut sine nyinnkjøpte klær og sko med Røde Kors-tøy, politimannen ville ha dem selv. I papirsko og tynne lerretsklær ankom Abdo Dcheira. Det forbauset meg mest at han kom tilbake like bestemt på å dra igjen.

- Nå har jeg vært der, nå vet jeg hvordan det er der, og hva jeg må passe meg for.

Han bedyret at ville reise igjen ved første anledning som bød seg. Men pengene han hadde investert i reisen var borte. Han hadde satset alt og tapt alt.

Siden har Abdo forsøkt å flykte to ganger til Kanariøyene i *feluka*, trebåt, direkte fra Agadir. Høsten 2005 måtte båten snu pga. storm. I april 2006 nådde båten Gran Canaria med tretten mann ombord. Abdo og åtte andre ble arrestert i Las Palmas, og sendt til Melilla, hvor de ble sluppet over på den marokkanske siden av grensen ved Nador, uten en dirham i lommene.

Allerede legger Abdo planer for et nytt forsøk på å komme seg til Spania. Han er blitt en notorisk flyktning, som aldri vil gi opp forsøket på å nå Europa. Han har helt sluttet å søke jobber i hjemlandet, og hans framtid har aldri vært mer uviss.

HUSET "BORDET"

Den tradisjonelle storfamilien kan synes å være i oppløsning som følge av urbanisering og økt geografisk mobilitet også i Marokko. Første gang jeg besøkte Abdos familie i Dcheira bodde femten personer i huset. Idag bor bare åtte igjen på fast basis; de øvrige er flyttet til større byer som Casablanca, Rabat eller utenlands, Frankrike og Belgia. Imidlertid er svært ofte slektninger fra hele Marokko på kortere eller lengre besøk, helst ved religiøse høytider, men også om sommeren når Agadir er et behagelig, relativt "kjølig" sted ved havet. Det synes som at huset er blitt et samlende sentrum for slektene både på fars- og morssiden, begge fra Safi-regionen, en lang dags bussreise fra Agadir. Der har både mor og far, begge *arobi*, av arabisk landsens avstamning, sine respektive *bled*, hjemstavn. Familieanekdoten hevder at familienavnet, avledet av det arabiske ordet for et tradisjonelt lavt bord, ble gitt farfars far fordi *han alltid var generøs mot fattige og ga dem å spise*. Ved sin gjestfrihet gjør familien fortsatt ikke skam på navnet, en dyd svært mange marokkanere oppviser.

Det var mor Hadda som skaffet et *terrain* i Dcheira. Ved å ta opp en større bankkreditt fikk de ved hjelp av profesjonelle murere konstruert et stort hus i fire etasjer. Senere måtte de ta opp mer lån, helt til det ble satt stopp fra samtlige banker. De leier ut to mindre leiligheter i første etasje på langtidskontrakter betalt på forskudd, men som gikk med til å nedbetale noe av gjelden. Derved har husholdet nå ingen faste leieinntekter. Selv bebor familien de to neste etasjene, men har ennå ikke hatt råd til å få tak over den fjerde etasjen. Den fungerer som terrasse for tørking av tøy, huser en parabolantenne, og er dessuten et sted hvor de kan holde

noen høns og kaniner for å spe på husholdningen. Sauer og geiter har de ikke plass til å holde, men før Aid Kebir pleide faren tidligere å kjøpe opp en flokk sauer; fore dem for så å selge dem til god pris foran den årlige offerfesten. Med sin bakgrunn fra landet forstår han seg på husdyr, men hans barn, særlig døtrene er urbane i sin smak, og ønsker ikke lukten av dyr i huset. Alle barna er oppvokst i byen, bare de eldste er født på landet. Foreldrene flyttet til byen midt på 1970-tallet, under oppbyggingen etter jordskjelvet. Dengang var det lett å få jobb, og familien etablerte seg på industristedet Anza.

Både far og mor har arvet sin del av jorden i sine respektive landsbyer, for det meste dårlig jord som bærer lite av seg, forverret på grunn av senere tiders tørke. Når far har vært på besøk i sin landsby kommer han i høyden hjem med en kurv egg, et par høns eller kaniner. Ved hver avling henter mor fra sin landsby en sekk løk, poteter eller andre grønnsaker, en kanne olivenolje og en stor kurv mandler som blir knekt og lagt til tørk i sola på terrassen. Varene blir fraktet som bagasje på bussen, så i taxi fra busstasjonen; alt i alt en nokså kostbar varetransport. - *Vinningen går opp i spinningen*, fnyser mor Hadda; det var bedre om vi hadde hatt en jordflekk her. Men kvaliteten på varene er gode, hevder hun, og lar meg smake på olivenoljen, og deler rundhåndet ut av de knekte mandlene til alle. - *Vi spiser dem med andakt, og takker Allah*, sier faren, som fem ganger om dagen går til bønn i moskeen. Etter å ha vært på pilegrimsreise til Mekka omtales han som ”Hadj” med stor respekt av slekt og naboer. Han er svekket etter bilulykken, og svakt talehemmet etter et hjerneslag. Han må også ta insulin mot diabetes; en svært utbredt sykdom i Marokko. Jeg kjenner ingen familier som ikke har ett eller flere tilfeller av diabetes. Sannsynligvis er det på grunn av det store daglige inntak av raffinert sukker, ikke minst i den obligatoriske grønne teen, som krydres med peppermynte om sommeren, med absint om vinteren.

Samtlige av familiens voksne medlemmer som fortsatt bor i huset er idag uten arbeid. Familiens faste inntekt består kun av farens beskjedne pensjon på 1200 MAD (1000 NOK) i måneden, hvorav et fast beløp blir trukket av banken. Økonomisk marginalitet tiltross er det ingen som kan tenke seg å flytte tilbake til landet. *Livet der er for simpelt*, ifølge søstrene Leila og Nana: *Folk bor i jordhytter der, spiser og sover på gulvet, med sauer, geiter og høns overalt*. Den eneste som nevnte muligheten for å prøve et liv på landet var Abdo. Han ville ha anskaffe noen kyr som kunne beite på markene; å selge melk og smør var god butikk. Men et par kyr kostet minst MAD 10.000, en umulighet med gjelden familien allerede hadde pådratt seg med byggingen av det ennå uferdige huset. Den eneste realistiske drømmen var fortsatt å

prøve å skaffe seg en fast jobb. Han var blitt tilbudt jobb som bakkemannskap på flyplassen Al-Massira, men han måtte punge ut med hele MAD 20.000. I likhet med kyr er faste stillinger, dvs. arbeid/jobber også til salgs i Marokko.

Hadda og Hadj har fire døtre og fem sønner, hvorav en niese, en datterdatter og de to yngste guttene er overtatt fra nær familie. Innimellom huser de også slektninger fra hele landet over lengre perioder, gjerne unge menn som er i Agadir for å søke arbeid.

Det er bar de eldste barna som har fått en høyere utdanning. Eldstesønnen Hakim har universitetsutdanning i arabisk filosofi/litteratur, jobber som lærer ved lycee, er gift, og har en sønn. Ettersom hans kone i flere år har vært opptatt med å gjennomføre en *doctorat* i matematikk, har han ikke vært i stand til å hjelpe familien økonomisk som før. Familien er nå flyttet til Casablanca, og venter nok et barn.

Nest eldste sønn Bader er ugift, og er mentalt syk etter et mislykket forsøk på en militær yrkeskarriere. I fjor rømte han hjemmefra, var borte i flere måneder, ble ettersøkt og funnet i Rabat. Etter påfølgende opphold på psykiatrisk klinikk går han på sterke medisiner, en betydelig utgiftspost. Abdo er den yngste ektefødte sønnen som bor hjemme. De to småbrødrene på 10 og 12 går i offentlig skole. Familien ønsker å få dem inn i en bedre privatskole, men har ikke økonomi til det.

Den eldste datteren Aicha ble tidlig gift, har fire barn, og ble enke etter at mannen for tre år siden omkom i en arbeidsulykke på sementfabrikken hvor han var ansatt. Takket være sin mors hjelp til å forhandle med mannens arbeidsgiver, klarte hun å sikre seg en enkepensjon de to første årene, men som siden må reforhandles hvert år.

Nest eldste datter Sanaa er gift for annen gang, med en filologistudent som tok henne med til Paris etter at de fikk en datter sammen. Han studerer og jobber der, mens hun er hjemmeværende og har nå fått enda en datter. Nana og hennes tre år yngre søster Leila tar seg av husarbeidet og oppdragelsen av barna. Etter at den adopterte niesen Zorah sluttet i skolen, hjelper hun til. Som moden kvinne i en alder av 17 år vokter bestemor Hadda henne med argusøyne, og bruker sine sønner som anstand når hun slippes ut på gaten. Jomfruhinnen skal holdes intakt til hun giftes bort. Selv var hun 13 år da hun ble gift.

Hadda kontrollerer alt som har med husets liv å gjøre, enerådende i alle avgjørelser som tas. Hun har plassert sin seng i en enkel liten salong i 2. etasje med oversikt over husets ene inngang og utgang samt kjøkkenavdelingen. Her sover og spiser hun, her tar hun imot besøk, og herfra gir hun sine bestemte ordrer. Hun er dårlig til bens på grunn av eudemer i knærne, og beveger seg opp i 3. etasje bare for å snakke i hustelefonen eller spise når det er dekket for høytidelige gjester. Utenfor husets fire vegger går hun bare når hun må i offentlige anliggender, for å oppsøke kontorer, banker og myndigheter, eller for å delta i høytidelige anledninger som bryllup, omskjæring eller sørgevisitter etter dødsfall. Mer enn noen er hun aktiv i å forsøke å skaffe sine barn og barnebarn arbeid, en av de største utfordringene. Når dette ikke går, ser hun seg nødt til å ta opp mindre lånebeløp som kreditt hos private pengeutlånere, til høy rente som er *haram* i henhold til Koranen, men som praktiseres med stadig større frekvens i Marokko idag. Om krisen var stor når hun opptok lånet, blir den enda større når utlånerne står på døra og krever sine penger. Ved ett tilfelle jeg observerte hadde hun lånt MAD5000 av to bemidlede damer i strøket for å kjøpe en sau og en geit til offerfesten. En måneds tid etter var damene nådeløse i sin hamring på hoveddøren; krisen var total, ikke minst fordi også naboene var alarmert. Det eneste familien kunne gjøre nå var å finne en løsning: Miraklet skjedde ved at fars søster pantsatte sine gullsmykker for å holde skandalen unna døra. Sine egne smykker hadde Hadda allerede pantsatt, fortalte Leila:

- Mor gir seg aldri med å ta opp denne kreditten, setter seg alltid i gjeld opp til ørene som hun ikke klarer å innfri når fristen løper ut. Slik har hun alltid vært, men før hadde vi ihvertfall faste inntekter. Hva blir den neste krisen hun fører oss alle oppi?

*- Uten vår mor hadde det aldri gått rundt her. Det er hun som ordner opp i alt, sier Abdo, som spøkefullt kaller moren "Banque du Maroc" ettersom hun bærer husholdningspengene i et belte rundt livet. Med høytlydende sukk fordeler hun de knappe reservene til dem som ber om midler til små personlige behov som *bonbons* til barna, sigaretter og et glass te på hjørnet til sønnene. Døtrene ber aldri om noe til eget forbruk, bare til felleshusholdningen som de synes like ansvarlige for som foreldrene.*

NANA

Abdos søster er den eneste av mine informanter som lyktes i å komme seg til Europa, tross for at hun aldri ville reise slik som sin eldre søster. Hovedgrunnen var at hun ikke ville forlate sin sønn som lever i troen på at hun er hans søster.

- Jeg er en mor som er berøvet mitt barn, i navnet om ikke i gavnet. Så lenge jeg bor hjemme hos mine foreldre, får jeg jo være sammen med ham og ta meg av ham. Derfor er jeg bundet til dette landet, tross for at jeg må late som at min sønn er min lille bror.

I desember 2004 viste det seg imidlertid at hun hadde klart å spare opp penger til Europa-reisen. Som forberedelse hadde hun holdt seg innendørs uten å vise seg for andre enn familien i flere måneder.

- Jeg vil helst at folk i nabolaget skal tro at jeg allerede er reist. Mentalt er jeg allerede på reisefot, og jeg vil ikke det skal komme som en overraskelse på noen når jeg drar. Jeg viser meg ikke fra vinduet, og tar heller ikke telefonen. Jeg er her incognito i mitt eget hjem.

Hvorfor vil hun ta sjansen nå, hun som ikke har ønsket å reise før?

- Aldri har det vært så knapt for oss som det har vært de tre siste årene. Ofte har vi ikke annet enn te og brød å spise hele dagen her hjemme hos oss; brød til middag også, om det finnes litt kraft fra kjøtt eller fisk å dynke det med. Jeg har vondt av alle, mest av barna som ikke får alt de trenger, men også av min mor og ikke minst av min far i disse krisetidene. Han klarer nesten ikke å få den minste matbit innenfor leppene. Jeg ser at brødbiten vokser i munnen hans, ikke fordi den smaker vondt, men fordi han verken har ære eller samvittighet til å spise i den situasjonen vi er i nå. I tillegg til syv voksne, har vi to skolebarn å ta oss av. Jeg må gjøre noe drastisk, og jeg må gjøre det nå. Jeg bryr meg ikke om at det er farlig, jeg er forlenget forbi det stadiet. Jeg har ikke noe valg; jeg må prøve å redde min familie, min sønn og den gutten han ennå tror er hans tvillingbror. En dag må han få vite sannheten. Han har rett til det. Løgnene vi lever på må opphøre en dag.

Nanas sønn har ingen annen offisiell far annen hennes egen, heller ikke annen mor enn henne som egentlig er hans bestemor. Jeg visste ikke at Nana var guttens biologiske mor før hun

fortalte det selv. Sønnen er resultatet av en voldtekt som skjedde mens hun ennå gikk i *lycee*. En militær offiser hadde ofte tiltalt henne i Anza, kommet med invitasjoner hun hadde avslått hver gang. Men en dag hun skulle være med en klassevenninne hjem, ble hun lurt.

- Jeg vet ikke om det var penger med i bildet, jeg bare antar det var grunnen til dette sviket fra min venninnes familie. Til mitt store sjokk befant denne løytnanten seg i det samme huset. Plutselig befant jeg meg alene med denne mannen i samme rom. Jeg kunne ingenting gjøre for å forsvare meg, bare skrike uten å bli hørt. Han var over meg som en rabiatt hund, ja, han så ut som en hund; det er det eneste bildet jeg sitter igjen med, et hundefjes. Etterpå var holdt jeg meg alene, og var lenge borte fra skolen. Jeg fortalte det ikke til noen, heller ikke da jeg skjønnte jeg var gravid. Ingen kunne se det på meg, jeg skjulte magen med vide klær. En dag i februar året etter falt jeg sammen på stranda med voldsomme smerter, det var enda dagen før jeg skulle ta min baccalaureat-eksamen. Min søster Leila fant meg, hun forsto alt, og fikk meg til sykehus. Fødselen var lang og vanskelig. Jeg var sikker på at jeg skulle dø, og det trodde legen også. De måtte skjære i meg for å få ut barnet, en stor og velskapt gutt. Heldigvis lignet han ikke en hund, som sin far voldtektsmannen, slik jeg hadde fryktet.

Hjemme ventet skammen og skandalen som var total. Moren hadde allerede hentet barnet, og bragt det hjem i all hemmelighet. Nana kunne ikke vise seg utendørs, og ammet sin sønn i dølgsål og skam.

Min mor forsøkte å bli gravid så fort hun kunne, men femten år etter at hun hadde fått sitt siste barn gikk det ikke. Nå ville hun gi bort min sønn til en rik familie i Agadir som ønsket å adoptere en gutt. Da startet jeg min egen proteststreik; jeg sluttet å snakke og spise. Jeg mistet blod, ble veldig syk og mistet melken i brystet. Legen rådet mine foreldre fra å gi bort gutten. Da ble det bestemt at min kusine Fatima, fire år eldre enn meg og som var forlovet med en fisker, skulle ta seg av sønnen min til så lenge. Hun lot som om hun var hans mor, brydde seg ikke om skammen og hva folk sa, hun var så likevel bare en innflytter fra landet. Den stakkars Fatima ble redningen, og jeg takker henne i dag for at hun gjorde det. Hun giftet seg snart med fiskeren sin, men han omkom like etter på havet, og hun ble enke. Året etter fikk hun sin egen sønn. Tre måneder før han ble født tok min mor både henne og min sønn med seg ut på landet, og de ble der til fødselen var over. Så kom min mor tilbake med to guttebarn. Hun hadde overtatt Fatimas nyfødte sønn i tillegg til min, og hevdet hun selv hadde født tvillinger. De to fikk skrevet samme fødselsdato enda det er nesten halvannet år mellom

dem. De måtte betale mye bakshis for å få ordnet det slik. Slik reddet hun min ære, sin ære og vår felles ære som familie. Og jeg var bare deres søster. Det er jeg fortsatt i navnet, begges søster.

Arbeid

Nana fikk relativt kort tid etter fødselen arbeid som sekretær på det kommunale skatteinnkrevingskontoret i Agadir, senere på handelskammeret. Etter to års arbeid mistet hun kontrakten, den ble ikke fornyet, uten begrunnelse. Hun tok til takke med jobb på et lite hotell som ”altnuligdamen”, og her ble hun i nesten to år før hun også mistet denne jobben. Grunnen til at hun mistet samtlige av jobbene var overalt den samme enkle.

Mine sjefar var alle menn, som mistet tålmodigheten med meg fordi de aldri fikk meg til sengs. Slik har det vært hver gang jeg skulle søke en jobb, og det samme skjer for de fleste kvinnelige arbeidssøkere: Du stiller opp til intervju så velpleid og velkledd du kan, prøver å gjøre et best mulig inntrykk på den mulige arbeidsgiveren. Og hver gang skjer det samme, de lytter ikke engang til hva du sier du kan gjøre, de bare smiler, smiser og flørter med deg. Så inviterer de deg på middag ute på byen, og så godt som lover deg en jobb. Men hva som skal skje etterpå ligger så altfor tydelig i kortene. Nei, hvis du ikke kjenner noen som sitter høyt oppe eller har en meget god referanse, må du by på din kvinnelighet for å få deg et arbeid. Jeg tror dette er blitt verre ettersom det er blitt flere søkere og færre stillinger. Menn i sjefsposisjoner benytter seg av arbeidsledigheten for å tilfredstille sine seksuelle behov. Dessverre finner mange marokkanske kvinner seg i det; de er sine egne verste fiender. De lar seg utnytte både i arbeidslivet og i privatlivet. Mange gifte kvinner lar seg til og med slå av sine menn fordi de tror han gjør det i sjalusi, og tar det som bekræftelse på hans unike kjærlighet. Jeg sluttet å gå til disse intervjuene på kontorer og hoteller. Så begynte jeg heller å ta sesongarbeid på fiskefabrikkene sammen med min søster. Vi måtte ta det arbeidet vi fikk for å forsørge familien; far var pensjonert etter bilulykken, og mor spant lin for å selge på markedet, det gjorde hun alltid for å spe på økonomien.

Det var i fiskeindustrien Nana ble medlem av en hemmelig politisk organisasjon som arbeidet for kvinners rettigheter, noe hun brukte syv år av sitt liv på. Hun gikk så langt som til å gifte seg med en mann i en høy posisjon for organisasjonens skyld.

- Han var en saharois, tyve år eldre enn meg, opprinnelig fra Mauritania, en agent som hadde gjort karriere i det hemmelige politiet. Han satt inne med listen over alle mistenkte i region Sud, og det var denne listen samt andre opplysninger jeg skulle skaffe til veie for Organisasjonen. Det kunne jeg bare gjøre ved å gifte meg med ham og få fri adgang til hans hus. Han var enkemann med tre mindreårige barn i sin varetekt, to døtre og en sønn. Da vi ble presentert for hverandre, ville han umiddelbart gifte seg med meg. Min egen familie forsto ingenting da jeg sa ja. Men jeg flyttet inn i hans store luksusleilighet ved siden av militærleiren, overtok ansvaret for barna hans og huset hans, hvor jeg krevde å få mitt eget rom under påskudd av å ha min gamle farmor hos meg den første tiden, noe hun gjorde med glede en hel måned for å hjelpe meg.

- Han viste seg snart å være ekstremt sjalu, forbød meg å gå ut av huset uten hans eskorte. Jeg var innestengt med barna som jeg snart fikk et nært forhold til, de kalte meg ”mamma”. Faren var streng mot dem, særlig mot gutten på 12 år som hadde en hang til å rømme hjemmefra for å unngå farens straff. Nå holdt han seg hjemme, men var veldig sjalu på sine søstre når jeg lekte med dem. Jeg skjønnte snart at noe var alvorlig galt fått med ham. Han betrodde meg at han var blitt voldtatt av en eldre gutt, og nå trodde han at han var blitt en jente som sine søstre. Jeg gjorde alt for å overbevise ham om det motsatte, og lovet ikke å fortelle noe til faren. Jeg ble mer og mer involvert i de stakkars barna hans, de trengte virkelig en mor. Samtidig gjorde jeg alt for å unngå seksuell kontakt med ham selv, jeg var livredd for å få ham som far til mitt barn. Da jeg begynte å legge på meg flere kilo enn normalt, oppdaget jeg at han hadde smuglet i meg et hormonpreparat som forårsaket fedme. Jeg konfronterte ham med dette, og krevde skilsmisse etter et halvt år. Heldigvis kunne han ikke nekte meg det av rent formelle grunner, fordi det viste seg at han som utlending ikke hadde søkt kongen om å gifte seg på nytt. Jeg flyttet hjem, men lenge prøvde han å få meg tilbake, viste seg stadig i sin flotte bil utenfor vårt hus, men jeg ignorerte det. Det eneste jeg hadde dårlig samvittighet for var barna hans som jeg forlot, og jeg prøvde å følge dem opp, særlig den stakkars guttungen som oppsøkte meg i hemmelighet. Derfor, på grunn av ham og søstrene hans lot jeg også være å gjennomføre oppdraget for Organisasjonen, orket ikke tanken på at faren skulle komme i en unåde som også ville gå ut over barna. En tid etter ble vi alle avslørt, arrestert og ført til hovedpolitistasjonen. Her ble vi forhørt og torturert hver dag gjennom en hel uke, hengt opp etter beina og mishandlet, før vi plutselig slapp ut uten å havne i fengsel. Lederen vår hadde tatt på seg alt ansvaret som den idealisten han var. Han ble henrettet på en så bestialsk måte at det vakte allmenn avsky når det ble kjent, ja, han ble

flådd, dvs. huden ble fjernet fra kroppen så han ikke skulle bli gjenkjent som lik. Men hans kone gjenkjente ham på metall han hadde i knærne etter en operasjon. Senere måtte Organisasjonen flytte til Casablanca. Jeg ble ikke med dit. Siden har jeg vært her hjemme og stelt huset og barna sammen med min søster, fulgt den samme daglige rutinen.

Nana og søsteren Leila har i senere år hatt tilknytning til en berbersk organisasjon i nabolaget, en NGO som driver opplysningsarbeid bl.a. for å bekjempe analfabetisme og revitalisere berbersk språk og kultur. Søstrene gjør dette til tross for at de selv er arabere.

Det spiller ingen rolle. Vi lever i et overveiende berbersk miljø, og vi forstår tachlahit. De etniske konfliktene mellom arabere og berbere vi ser i dag, er først og fremst et resultat av den franske kolonialismen, hvor kolonistene benyttet seg av en splitt-og hersk- strategi for å sette folk opp mot hverandre. Jeg fikk stor sympati for denne organisasjonens arbeid, særlig blant alle som ikke har fått noen skolegang, kvinner og menn. Dessuten er det mange aktiviteter for barn, og vi tar med småguttene våre på dans, teater og lignende. Jeg underviste i arabisk språk på frivillig, ulønnet basis. Til gjengjeld fikk jeg adgang til kurs i engelsk med en meget dyktig lærer, noe jeg sikkert får bruk for i Europa.

I august 2005 satte Nana for første gang foten på spansk jord, og oppholdt seg et par uker hos slektninger i Spania før hun dro til Paris og sin søster. Her var hun i to måneder uten å finne annen jobb enn barnevakt før hun oppsøkte sin kusine i det fransktalende Belgia. Kusinen er gift med en belgier, og driver sitt eget lille rengjøringsbyrå hvor hennes mann også er ansatt. Her kunne Nana begynne å jobbe deltid på natten samtidig med at hun må passe kusinens to barn om dagen, dette som vederlag for at hun får bo i hennes og mannens hus. Alle pengene hun tjener på rengjøring, ca. 4000 dirham i måneden sender hun hjem til familien i Marokko. Hun bruker ingenting på seg selv, holder bare av litt til telefon fordi hun føler hun må være i regelmessig kontakt med familien.

Jeg savner dem veldig, og særlig min sønn. Jeg har konstant hjemlengsel, og vet ikke om jeg noen gang blir vant til å bo i Europa. Jeg føler jeg mister meg selv, min identitet som person. Det er mange ting jeg reagerer negativt på her. Det jeg ikke trodde jeg skulle finne igjen her, er namima, sladder. Jeg opplever det i strøket hvor jeg bor. Dette med giftermål er et press, både kollektivt og personlig. Jeg har ingen lyst til å gifte meg med hvem som helst, men samtidig vet jeg det er eneste muligheten for å få oppholds- og arbeidstillatelse, eventuelt

statsborgerskap. Mens jeg venter og utsetter det hele, utnytter min kusine meg og min arbeidskraft. Jeg husket henne som en enkel, men veldig søt og snill pike når hun kom fra landet på besøk hos oss i Agadir. Nå er hun blitt et slags monster mens hun har vært i Europa, vil bare ha mer og mer. Nå planlegger hun et barn til, bare fordi jeg er her og kan gi henne albuerom til det, enda hun har to barn fra før. Nå vil hun absolutt ha et guttebarn til, og har lagt opp til en bestemt diett for å få nettopp det. Jeg forstår det ikke; egentlig har hun ikke tid til flere barn. Hun har ikke engang tid til å ta seg av de to hun allerede har, overlater dem til meg. Men hva kan jeg si, jeg er bare en hemmelig flyktning som lever på hennes nåde. Nå har hun funnet en mann til meg, en belgier som vil gifte seg med meg mot en viss pengesum, en sum jeg ikke vet hvor lenge jeg må jobbe for å kunne innfri. Jeg har ikke engang sett ham, jeg vet bare at jeg må leve under samme tak som han i minimum seks måneder for å få oppholdstillatelse i Belgia. Jeg vet ikke hva jeg skal gjøre? Jeg har mest lyst til å reise tilbake, men det kan jeg ikke nå. Det står for mye på spill, for meg og for familien.

LAHCEN

er den eneste av mine informanter som aldri har nevnt muligheten for å emigrere til vesten, tiltross for at han som idrettsutøver kunne ha hatt denne muligheten i større grad enn andre. Han var regional juniormester i boksing, og skal ha vært et lysende framtidshåp innen sporten, da han plutselig oppga sin idrettskarriere, og etter en periode som arbeidsløs begynte sitt nye liv som praktiserende troende muslim. Han var tilknyttet den største og mest ortodokse moskeen i Giferden. Dit gikk han fem ganger daglig, for å be og delta i de troende ”brødrenes” liv og lære, og ble snart et lem i det sterkt fundamentalt religiøse miljøet i og omkring moskeen.

Lahcen var i utgangspunktet en venn av Abdo, og det var Abdo som presenterte meg for ham første gang. Da var han ennå aktiv atlet, samtidig bilmekanikerlærling og en prøvende ung mann på byen for å oppleve nattens gleder på diskotekene i Agadirs turistzone. Da jeg møtte ham igjen etter to år, hadde han anlagt skjegg som fikk ham til å minne om bildet av en ung Jesus. Han bar en hvit kalott på hodet, det eneste plagg i tillegg til hvit gandora og slitte sandaler han gikk rundt i for å misjonere sammen med sine brødre i troen. Med sin indre ro var han eksempel på et ungt menneske som så ut til å ha modnet i omgang med det spirituelle liv han hadde søkt. Til meg sa han med stor overbevisning:

*- Du skulle også vende deg til islam; det ville gi deg **raja**, en hvilepause i livet. Det har islam gitt meg, fred i sinnet og noe grunnleggende viktig å tro på, ikke dette evige jaget etter penger. Islam er noe så enkelt som kjærlighet til alt og alle som lever; det eneste som kan redde verden fra all elendigheten vi ser rundt oss.*

Boksetreningen hadde han startet tidlig med fordi det fantes en dreven boksetrener som var vendt tilbake fra USA og skapt et slikt miljø i Giferden hvor Lahcen bodde med sin familie. Hans tre yngre brødre bokser fortsatt. Lahcen hadde nådd lengst av alle da han ga opp sin karriere. Alle mente han kunne ha blitt en profesjonell bokser om han hadde hatt en sponsor i sin videre karriere. Foreldrene var enkle, fattige innflyttere fra en større landsby i Atlas; faren var gammel og syk, mens den langt yngre moren arbeidet på en sardinfabrikk.

Lahcen lyktes ikke med å finne jobb som bilmekaniker, og reparerte lenge flere sykler enn biler. Da faren døde, var familien fortsatt henvist til å leve på morens minimale lønn med tre gutter som ennå gikk på skolen. Lahcen ga opp boksingen etter farens død, og ga seg til å lete etter fast jobb i Agadir.

*- Før hadde jeg bare søkt jobber i Dcheira, men her er det veldig få bilverksteder. Nå var jeg innom absolutt alle verkstedene i Agadir for å be om arbeid, men fikk ingen løfter. Det endte med at jeg begynte å ta tilfeldige dagsjobber sammen med andre arbeidsløse. Vi tok hva som helst av arbeid, på havna, veiarbeid og graving. Likevel var det for få jobber og altfor dårlig lønn til å kunne leve av det. Om sommeren begynte jeg å gjøre "rendez-vous" med mannlige turister som likte unge menn. Jeg hadde mye chance, og fortsatte med dette til jeg ble mer og mer frustrert og nervøs over situasjonene: Jeg var arbeidsløs, nå også prostituert. Da begynte jeg å gå i moskeen og be til Allah om hjelp. Det var der jeg fant roen, **raja**. Jeg ga opp å finne en jobb, og holder meg nå bare til moskeen. Islam er alt for meg nå.*

I denne religiøse perioden var det at Lahcens mor hadde sendt bud på Abdo, og bedt ham få sønnen hennes vekk fra moskeen. Hun var redd han ville forspille sitt liv fordi han gikk for mye opp i det. Han var blitt en "salafist", og hun var redd han skulle bli gal eller ekstremist. Abdo mente at selvom han aldri så mye lovet moren å snakke med sønnen hennes, hadde verken han eller noen av hans venner autoritet nok over Lahcen til å få ham bort fra moskeen før han selv ønsket det. Det måtte skje en tragedie i hans midte før det ble tilfellet. Jeg har

hørt den tragiske episoden fra flere personer; den var på alles munn i Dcheira da jeg startet mitt feltarbeid:

En ung arbeidsløs gutt som alle kjente eller visste hvem var i strøket, hadde begynt å gå i den samme moskeen. I likhet med Lahcen hadde han gått helt opp i det religiøse liv, bar hvit kalott på hodet som en *choya*. Ifølge Abdo var han slett ikke regnet verken som *salafist* eller politisk aktivist, *han var ikke intelligent nok*, ble heller ansett som en person med *svak karakter, en som lett lot seg lede*. Siden han var pur ung hadde han vært både *profitør og prostituert* i Agadir, het det.

En kveld hadde den unge mannen gått inn i en bar i Agadir, og stukket gjestene med en kampkniv. På kort tid hadde han drept to marokkanske menn, skadet syv tyske turister og skapt stor panikk. Tilsist drepte han seg selv ved å stikke kniven i hjertet. Hendelsen ble pålagt sensur av politiet, angivelig fordi utenlandske turister var skadet, og ble dysset ned i aviser og media, bare en kort notis i en lokalavis rakk å bli trykket. Men nyheten spredte seg, og førte til en kraftig oppmerksomhet omkring moskeen fra folk og politiet som foretok en grundig oppvask i miljøet. Moskeen måtte holde en meget lav profil, og mange av brødrene forsvant fra miljøet. Folk mente den unge gutten var blitt beordret til å utføre handlingen av ekstremister: *Gå i Allahs navn og drep alle du ser som drikker!* Lahcen tror ikke det:

Jeg verken hørte eller fikk noen slike ordrer i moskeen, og ville heller aldri ha utført en slik handling. Vi er ikke felistinin (palestinere) Det var et stort og dypt sjokk for meg og brødrene; vi ble stumme, lammet av fortvilelse over at slikt kunne skje. Det er mot alt hva islam står for.

Lahcen sluttet å gå til daglig bønn i moskeen, bare fredag kveld når han har fri. Han fikk en midlertidig jobb på et bilverksted i Inezgane. Her gjelder ingen regulert arbeidstid. Han sykler til arbeid klokken syv om morgenen, tilbake tidligst ved 9- tiden om kvelden, sliten og tilsmurt av olje som bare hammam på søndag kan fjerne. *Ofte må jeg jobbe på søndager også, syv dager i uka, men jeg kan ikke klage. Jeg må være glad jeg har en jobb, selv om den er dårlig betalt. C'est comme ca, le Maroc.*

Hvor kunne ikke Lahcen ha vært i verden om han hadde vært i stand til å følge opp sin boksekarriere? Det samme gjelder andre marokkanske idrettstalenter, løpere og fotballspillere som drømmer om en karriere i vesten. *Jeg tror ikke Allah ville at jeg skulle bokse, sier*

Lahcen. Men for ham som eldste sønn var det familiens primære behov som veiet tyngst:
Allah er størst, men familien og dens ære kommer først (Khader 1996:31)

Trond Berg Eriksen beskrev i en forelesning (Idehistorie, UiO) hvordan tvilen på den ene monoteistiske gud representerte ett av de store skillene mellom middelalder og modernitet i Europa. I middelalderen fantes ingen rom for tvil, ingen alternative religiøse forestillinger til eksempelvis katolisismen. I Marokko og andre muslimske samfunn jeg kjenner er det en viss forskjell mellom praktiserende og ikke-praktiserende muslimer, men som bare kan måles i frekvensen av utførte bønner og besøk i moskeen. Det synes ikke å være noen forskjell mellom troende muslimer. Alle tror fullt og fast, og har ingen alternative forestillinger. Selv blant intellektuelle i Marokko har jeg til gode å høre noen som vedkjenner seg å være ateister. Er man født muslim, forblir man muslim hele livet. Lahcen vil uten tvil føye seg inn i rekken av dem som fortsetter å underkaste seg sin gud, betingelsesløst og uten å tvile.

BRAHIM

er eksemplet på en i utgangspunktet ambisiøs gutt fra landet som flyttet til Agadir for å oppfylle sin drøm om byen, om utdanning og arbeid. Etter flere mislykkede år med jobbsøking står han på stedet hvil, og ser seg selv mot sin vilje henvist til prostitusjon for å overleve. Alternativet er å emigrere til Europa.

Brahim er født i en stor, men avsidesliggende oaselandsby i utkanten av Draa-dalen i regionen Zagora østover mot grensen til Sahara. Oasen har de senere årene vært så hardt rammet av tørke og erosjon at det i dag er problemer selv med den tradisjonelle dyrkingen av dadler. Tørken har påskyndet en folkeflukt fra landsbyen, en halvering siden 1980. Avfolkningen har ikke bare kommet de store byene til del. Mange har funnet tilflukt i Europa, og mange av de gjenlevende innbyggerne hadde ikke klart seg uten valuta som kommer fra egne slektninger i utlendighet. Det er grunn til å tro at dette gjelder mange av Marokkos landsbyer hvor næringsgrunnlaget har sviktet drastisk i forhold til tidligere.

Det kan hevdes med sikkerhet at en betydelig andel av den marokkanske befolkningen er avhengige av denne remittance-økonomien. I 1995 sendte marokkanske arbeidsmigranter hjem fremmed valuta verd omkring 2,5 milliarder US-dollar (Layachi 1999).

HUSET IDRISSI

I motsetning til mange andre har Brahims familie ingen slektninger i utlendighet. Til tross for at den agnatiske avstamningen er arabisk fra Fez med et velkjent arabisk familienavn, regner de seg som *amaziren*, berbere idet de er vokst opp og lever i et nesten utelukkende berbersk miljø. Farfar kom til landsbyen fra Fez som imam. Unilineær avstamning tiltross, synes hele familien nå å være kulturiserte amaziren, og snakker det lokale *tamazirt* både hjemme og ute i landsbyen. Brahims mor er av Ait Atta-stammen fra Saghro-plataet, og snakker ikke arabisk i motsetning til faren. Han arbeider som kamelfører for turister i ørkenen, og behersker begge språk i tillegg til et enkelt fransk tilegnet i kontakt med turistene.

Farens lønn som kamelfører er svært knapp; han er totalt avhengig av de tips han måtte få fra turistene. Da jeg traff ham i ørkenen, ved feltene med urgamle helleristninger som bare turister oppsøker, var han sårpent og sliten etter to ukers ørkenmarsj. Sandalene var utslitte, og hans *djellaba* var dekket av sand og svette. Mens turistene sitter på kamelryggen, er han fører til fots og leder fortroppen av kameler som bærer utstyr og proviant. Når det slås leir, må han sette opp *khaima*, ørkentelt og sørge for mat og drikke til turistene ved hjelp av et par smågutter som foreldrene har tatt ut av skolen for å jobbe. Så lenge turistsesongen varer, har han aldri fri. Når heten kommer, har han fri lenge, men uten lønn. Da må endene møtes på annet vis. Oftest gjør de ikke det. Ifølge Brahim har familien gått fra krise til krise gjennom hele hans oppvekst, men aldri har det vært så vanskelig å overleve som nå. Det eneste husholdet er selvforsynt med er kjøtt fra noen få sauer, samt høns og ender i en innhegnet parsell rundt huset. Fra sauene får de også ull som blir til klær og tepper. Alt annet må de betale for; levnetsmidler, strøm, gass og ikke minst vann som blir dyrere ettersom tørken blir verre. I verste fall kan kvinnene bære vann fra kilder i palmelundene. Fra de fortørkede daddelpalmene og høyere oppe i åsene rundt landsbyen finner de ved til oppvarming. Her sanker de også urter til matlaging og *alfalfa*, for til husdyra.

Familien har syv barn, tre søstre og tre brødre i tillegg til Brahim. Den eldste broren er gift for andre gang og flyttet til Ouarzazate, hvor han forsøker å livnære seg som ufaglært altmuligmann, men uten å kunne bidra til familiens overlevelse grad enda han er barnløs. Nest eldste er yrkesmilitær i Vest-Sahara, ugift og besøker aldri sine foreldre. Han sender ikke penger, og lar sjelden høre fra seg, ifølge Brahim:

- Pengene han tjener, bruker han på whisky og horer, lar det skure uten å tenke på oss.
Begge mine storebrødre har skuffet oss veldig, de har sviktet sine foreldre. Det er bare min lillebror og jeg som prøver å hjelpe familien det vi kan.

Yngstebror Hassan er den eneste som har fått høyere utdanning, har studert arabisk språk og litteratur i Marrakech, har fullført sin *licence*, men må ta til takke med en jobb som resepsjonist på et hotell i byen, og finansierte studiene ved det. Tiltross for at han er overkvalifisert, ønsker han å søke seg til politiet og bli statsansatt. Han har ennå ikke fått den nødvendige *coup-de-piston*, referanse fra en insider, anbefaling fra noen høyt oppe i etaten, som han må betale en betydelig sum penger for i form av bakhsis.

Den nest eldste av søstrene hadde ble gift ifjor med en mann fra morens slekt, en økonomisk lettelse for familien, mens den eldste ennå er hjemmeværende og ugift i en alder av 20. Den yngste på 15 går ennå på skolen, en meget oppvakt jente som gjør det usedvanlig bra faglig. Hun snakker allerede fransk, og på egen hånd har hun begynt å lære engelsk, som forberedelse til *lycée*. Hennes to søstre snakker ikke annet enn tamazirt, holder seg i bakgrunnen når fremmede er tilstede, og dekker seg med *hijab* når de går ut. Forøvrig har huset egen gjestestue med separat inngang for å hindre fremmedes innsyn i privatsfæren, noe som er vanlig i respektable rurale hushold i Marokko..

Arbeid

Brahim snakker både arabisk og tamazirt med like stor selvfølgelighet i tillegg til et godt muntlig fransk. Han hadde sin første jobb på landsbyens ene "Hotel & Camping", som tar imot turister på kamelsafari i Sahara, hvor hans far er guide. Brahim jobbet som servitør, men jobben var både dårlig betalt og sesongavhengig, vinterhalvåret.

For syv år siden reiste han ut for å prøve lykken, først til Marrakech, hvor han ikke nådde lenger enn til å være medhjelper ved en av restaurantene på markedsplassen Djemaa-el-Fna. Senere hadde han i to sommersesonger jobb på et større hotell i Essaouira ved kysten. Deretter slo han seg ned i Agadir i håp om å finne arbeid ved ett av turistbyens mange hoteller. Da dette ikke ga positivt resultat, tok han først bilsertifikat for å stå bedre rustet i konkurransen om jobbene. Han meldte seg også på et kurs i *securite*, og ble *stagiaire* som vokter ved ett av byens aller største hoteller. Han er relativt kraftig bygget, og la seg en tid i

hardtrening for å bli enda kraftigere. Av nødvendighet gikk han også inn for å lære seg engelsk, og var også en av mine elever. Da lærlingetiden var over, ga det ham likevel ingen jobb, og jobbsøkingen fortsatte fra hotell til hotell.

Jeg har ikke tall på hvor mange kopier av min cv jeg har lagt igjen hos diverse patrons i Agadir. Overalt hører jeg det samme svaret: ”Ingen ledig jobb her, prøv igjen når tidene blir bedre!” Men jeg tror ikke tidene blir bedre, verken i Agadir eller i Marokko forøvrig, bare verre og verre. Det beste en kunne gjøre var å komme seg vekk herfra.

Men Brahim våger ikke for alvor å brenne sine broer i hjemlandet, han er allerede brennemerket. Han forsøkte å rømme landet en gang, før han fylte 20. Han snek seg under karosseriet til en rutebuss fra Nador til den spanske enklaven Melilla. Da han ble pågrepet, innebar det to døgn på politistasjonen før han ble overlevert til marokkokansk grensepoliti. Behandlingen han fikk på begge sider var traumatisk, og fristet ikke til gjentakelse. Nå regner han det nesten som uoverkommelig for ham- og marokkanere flest- å komme seg ut av landet.

Drømmen om å komme seg til Europa lever likevel i hans bevissthet som den siste muligheten om livssituasjonen blir desperat nok. Han har pass, med SECURITÉ under rubrikken for *profession* istedenfor SANS, uten, som mange arbeidsløse får skrevet inn i sine pass. Det nest minst ønskelige er den udefinerte og generelle betegnelsen OUVRIER, arbeider, eller FELLAH, jordbruker.

I likhet med flere han kjenner vurderer Brahim stadig oftere å begå selvmord. Hittil har han bare lyktes med selvskading. Brennemerker av sigaretter stukket inn i underarmene er de klareste tegn på frustrasjonen han gjennomlever. Forklaringen han gir er klassisk: Seigpining er bedre enn å ta skrittet fullt ut og ta sitt eget liv.

- Jeg gjør det for å kjenne smerten, og dermed kjenne at jeg virkelig er i live. Ofte er jeg usikker på om jeg lever, og jeg forstår ofte ikke hensikten med å leve. Jeg blir veldig nervieux, tenker bare på suicide. Men jeg ønsker ikke ta mitt eget liv. Koranen forbyr det veldig strengt, og jeg kan heller ikke la familien min i stikken.

Den siste store krisen i hans familie var morens sykdom. Hun hadde i tre år gått med stadig større smerter i magen, men uten å ha fått stilt en riktig diagnose. I landsbyen finnes begrenset

medisinsk kompetanse; en kombinert lege og tannlege som tar seg av de mest primære medisinske tilstander. Tilsist besvimte hun ofte av smerter; *Hodet ble borte*, som hun sa. Brahim sørget for å bringe henne til lege, først i Casablanca uten hell, deretter på en poliklinikk i Marrakech. Tilfeldigvis var jeg i Marrakech, og møtte henne for første gang utenom hennes egen landsby. For første gang i sitt liv var hun i en storby. Storøyd betraktet hun livet på Djemaa-el-fna, den hektiske trafikken med biler, busser, hestedrosjer og folk i gatene og på boulevardene. Da hun skulle overnatte i en seng på hotell i den moderne bydelen Gueliz, måtte hun legge madrassen på gulvet for å få sove, hun var ikke vant til å sove i seng. Hun fikk stilt diagnosen nyresten, men måtte vente for lenge på en operasjon i Marrakech, og måtte til en klinikk i provinshovedstaden Zagora for å få fjernet de smertefulle kalksteinene. En pengeinnsamling blant slektninger samt et bidrag fra meg gjorde muliggjorde operasjonen til MAD3000. Idag sitter hun frisk og smertefri hjemme ved veven hvor hun kan hente en ekstrafortjeneste. *Vannet, veden og veven går som røde tråder gjennom kvinnenens liv*, sier et berbersk ordtak. Å bære vann, sanke ved og veve klær eller tepper utgjør tyngdepunkter i den daglige arbeidsrutinen. Mens menn kan sitte timevis urørlig, er kvinnene alltid ved sine gjøremål, sine faste rutiner. Hver ny dag byr på den samme rutinen. En landsens kvinne er aldri arbeidsløs. Når det ikke er annet å gjøre, tar vevingen resten.

Da jeg skulle reise fra Marokko etter endt feltarbeid, kom Brahim med et teppe moren hadde vevd spesielt til meg som takk for hjelpen. Teppet var vevd i de fargene på mine klær da jeg møtte henne i Marrakech, forøvrig i tradisjonelt berbersk teppemønster fra regionen. Resiprositeten er for henne bevart i noe som for meg er et minne for livet.

BRIK

I Agadir deler Brahim rom i en sliten murbygning i bydelen Massira med Brik, en berber på hans alder fra en landsby på Saghro-platået som tradisjonelt hører til Ait Atta- stammen, hvor Brahims mor også kom fra.

Huset ligger nær bydelen Dakhla, hvor universitetet i Agadir ligger, og fungerer som hybelhus for studenter og andre. Periodevis bebor også Briks far Mohammed og eldste bror Hakim det samme rommet når de er i Agadir for å gjøre sin handel. Hakim selger egg fra sykkel, faren hvete og andre produkter på ”Søndagsmarkedet”. I landsbyen dyrker familien hvete samt diverse grønnsaker, og med høns og småfe, geiter og ikke minst sauer som gir ull til klær og

tepper, er de relativt selvberget. Salg av jordbruksprodukter gir en viss inntekt i form av rene penger, men hovedproblemet er transporten av varene den lange veien til byen. De har ikke bil, og er avhengige av offentlig transport. Imidlertid har de et langt større lokalt problem. Familien er nå de eneste berbere blant en dominerende svart befolkning av *haratin*, etterkommere av fortidens slaver. I senere tid har de fått konflikt med disse naboene. Før var forholdene fredelige i landsbyen, men nå er klimaet mellom dem og naboene blitt så vanskelig at Mohammed vurderer å selge gården og flytte.

Andre fra vår ait (Atta) har flyttet før oss, og nå er vi de eneste av vår ait som er igjen. Derfor er det blitt slik, vi skiller oss ut fra de svarte. Vi har ikke gjort dem noe galt, men vi har mer jord enn dem fordi vi kjøpte når andre solgte og flyttet. Våre naboer er blitt mer og mer fiendtlige overfor oss. De kaster stein på huset vårt om natten, stjeler av vår avling, tilogmed våre husdyr om vi ikke gjeter dem godt nok. Jeg er mest redd for kvinnene, min kone og mine døtre, og må sørge for at det alltid er minst en mann hjemme sammen med dem. Mine døtre kan heller ikke gjete dyr på fjellbeitene lenger, min yngste sønn må ta den jobben. Men han vil også til byen nå, slik som Brik. Nå vurderer jeg å flytte til Rabat hvor jeg har nær slekt, min søster er gift og bor der. Nå er vi på utkikk etter en tomt for å bygge hus i utkanten av byen, inshallah.

Mohammed ser at det er et stort skritt å ta, han er på terskelen til å bli *kebir*, en eldre mann, men ser ingen annen utvei enn å flytte for å få fred på sine gamle dager. Hjelp fra politi eller lokale myndigheter til å rydde opp i konflikten med naboene regner han ikke med, da ville han heller søke hjelp hos stammefrender. Myndighetene kommer bare for å kreve skatt, de har ikke engang sørget for strøm til landsbyen. Det er ingen utvikling, alt går bare en vei, nedover. Byen er siste utvei.

Men hva skal familien leve av i en storby som Rabat, i en helt ny livssituasjon hvor de fratras den naturalhusholdningen de er avhengige av på landet? Mohammeds nærmeste svar er at Allah sørger for sine, det er det han setter sin lit til. Han mener også Hakim med god hjelp av familien kan etablere en kolonialbutikk fordi han har talent for handelsvirksomhet. Dessuten foreligger det planer om å sende Brik ut av landet, til Italia eller Spania hvor han kan finne en jobb og sende penger hjem. En del av pengene de kan få ved å selge gården er tenkt til dette prosjektet, å kjøpe en *contrat de travail* for sønnen på den andre siden av Gibraltar.

Mohammed spør meg hva jeg som europeer tror om disse planene, hvor skal han velge å

sende sønnen, til Italia eller til Spania? Disse ligner de samme spørsmål jeg har fått både før og siden i Marokko, og som jeg kvier meg for å svare på. I tilfellet Brik er jeg mer usikker enn noensinne. Brik har aldri vært i stand til å skaffe seg et arbeid i Agadir. I motsetning til Brahim snakker han ikke fransk, han snakker heller ikke rent arabisk, kun sitt morsmål *tamazirt*. Hvordan skal han kunne snu seg i Europas byer, skaffe seg et innkomme her? Selv for meg er det vanskelig å kommunisere verbalt med ham. Han er hyggelig, smiler bredt, klapper meg på ryggen og spør meg på tysk: *Wie geht's? Alles gut? Alles klar?* Hvorfor prøver han å snakke tysk når han ikke kan føre en adekvat samtale på språket.

Det var Brahim som røpet hemmeligheten for meg, den som Briks far og bror neppe kjenner, eller kanskje velger ikke å kjenne: Brik har *un ami en Allemagne*, en ung, rik tysker som kommer minst fire ganger i året til Agadir, leier et hus, bil og tar seg av Brik, gir ham gaver og penger. Derfor de tyske frasene, Swiss-armbåndsuret, Nokia-mobilen og moteklærne. Brik regnes som en ”berber beauty” blant homofile vestlige turister, og har mye *chance* blant dem, forteller Brahim. Når hans tyske venn ikke er der, søker Brik kontakt med andre turister ute på byen, og tjener nok på å selge kroppen sin til å kjøpe seg klær og andre statusobjekter blant unge marokkanere. Han går på cafeer og barer for å treffe nye kunder blant turistene. Han tjener mer enn nok på å selge sin egen kropp til selv å kjøpe sex hos *les putes*, marokkanske prostituerte jenter, som han tilogmed deler med sin romkamerat, vel å merke når faren og broren ikke er tilstede, som Brahim påpeker.

Og Brahim har lært av sin romkamerats livsstil. En kveld jeg møtte ham i sentrum var han full, og ville vise meg noe. Han dro meg med på en bar hvor han fortsatte å drikke øl, og han betrodde seg nesten gråtende til meg.

- Moi aussi, je suis un prostitué maintenant. Je pars avec les touristes, je fais rendez-vous avec les pedes qui me paient pour faire l' amour avec moi, seulement pour le sex. Je les cherche ici et partout ou je les trouve a la ville.

Stedet er en gammel og beryktet sjømannsbar, et studieobjekt i seg selv. Selv om det fortsatt vanker sjøfolk her, mest spanjoler og orientalere (kinesere og koreanere), er baren blitt kjent blant turister som ”a gay place”. Kvinner har ikke adgang, og grunnen er for å unngå *les putes*. I døren står en voksen, bredvokst neger og en yngre muskelbunt av en berber, begge brede som låvedører og sorterer ut personer av kvinnekjønn og overstadig berusede

marokkanere. Her kommer både yngre og eldre mannlige turister; franskmenn, tyskere og engelskmenn i flertall, for å se på ”utvalget” og eventuelt velge blant marokkanske tenåringsgutter og unge menn i samme ærend som Brahim- og Brik som også er kommet til, som alltid smilende og velopplagt etter å ha sovet det meste av dagen. Han kommer bort til oss, hilser hjertelig og slår seg ned, men uten engang å forsøke å delta i samtalen. - *Han har ingenting å si likevel, han bare er sånn som han er*, unnskylder Brahim. Brik begynner å ta stedets gjester i nærmere øyesyn så snart han har fått seg en øl i handa. Flere av gjestene kjenner ham fra før, og hilser like vennlig som han selv gjør. Det er tydelig han har en stor stjerne i miljøet.

De av guttene som ikke allerede har funnet seg en *ami touriste* å flørte med, sitter vaglet langs bardisken med nærmest stirrende øyne på alle som kommer inn og finner bord. Konkurransen om kundene er hard, mot stengetid kan det virke som at det skjer en stille kamp på liv og død om de som virker mest velhavende, kanskje også de som er minst brysomme å ha med å gjøre, det letteste byttet. Hvem er bytte for hvem i denne konteksten? De ivrigste jegerne synes å være de marokkanske guttene, mens turistene synes mer avventende med sofistiskerte miner. Her er likevel mange nok å velge blant, og dette er ikke det eneste utestedet. Sjekkingen foregår forøvrig over hele byen, og det eneste de marokkanske guttene og mennene må passe seg for er turistpolitiet som de leker katt og mus med for å unngå å bli arrestert. Turistene skal beskyttes mot kriminelle, faux-guides, prostituerte og andre profittører.

Det er sent på natt. Baren stenger, og gjestene må fortsette ”jakten” utendørs. Flere forsvinner sammen i taxi; ikke til hoteller, men leide hus og leiligheter i sentrum av byen.

- *Jeg har ikke chance, jeg er ikke som Brik, har ikke nok charme*, sier Brahim motløst, men samtidig lettet for å slippe å få en kunde. Han trenger pengene, men sier han ville aldri prøve seg i denne geskjeften om han ikke var arbeidsløs. Han bemerker at hvis deres naboer i strøket de bor eller hjemme i landsbyen hadde sett dem nå, ville de ikke engang hilse dem salamalaikom, men spytte etter dem på gata.

Ved hovedveien mellom Agadir sentrum og bydelen Massira ligger vis a vis søndagsmarkedet et stort støvete bruktmarked hvor folk i pengenød kan selge sine ”lopper”. Like ovenfor markedet er en stor rundkjøring hvor folk kan tilby sin arbeidskraft ved å stille opp tidlig om

morgenen i håp om at en potensiell arbeidsgiver skal komme og plukke dem opp i bil. For Brahim har det vært nødvendig å ydmyke seg på begge de to stedene, og kan sammenligne.

Det var enda verre å stille opp i rundkjøringen med langkost og bømme enn å selge madrassen på markedet. Det var alltid noen som ville ha madrassen min. Det var verre med min arbeidskraft, den er slett ikke like lett å selge blant alle som tilbyr seg. Det hendte at en bil stoppet og tok meg med, men mesteparten av tiden hadde jeg lyst til å forsvinne i asfalten mens jeg sto der og ventet.

Brahim måtte fra nyttår i år flytte fra sitt bosted i Massira, for allerede i begynnelsen av desember befant hans Brik seg i Spania etter en lettvent overfart med kjøp av falskt pass og en såkalt "arbeidskontrakt" i spansk landbruk. Brahim kunne ikke sitte med rommet alene, og han fant et mindre og billigere rom langt nærmere sentrum av byen. Det innebærer at han slipper transport til og fra sentrum, men ettersom han nå bor alene, blir rommet likevel 200 dirham dyrere enn da han delte med andre. I tillegg er rommet umøblert, og han må skaffe seg møbler. Et minimumskrav er å få tak i en madrass tilsvarende den han solgte for å reise hjem til *l'aid kebir*. Nå sover han med ingenting annet mellom seg og gulvet enn sin egen *djellaba*, ifølge ham selv.

Brik fristet to måneder i Malaga. Hans arbeidskontrakt var fiktiv. Sesongen for landarbeid i Andalusia er slett ikke desember-januar, og Brik kom seg aldri ut av byen hvor hans eneste utvei var prostitusjon langs Malagas avenidas. Han ble pågrepet av politiet i begynnelsen av februar, og umiddelbart sendt tilbake til Marokko. Nå befinner han seg hjemme i landsbyen, femti tusen dirham fattigere, og venter på at hans tyske venn skal komme og invitere ham til å tilbringe et par uker i et leiet hus i Agadir (alt ifølge Brahim)

SIMO

var den fremste pådriveren for at jeg skulle holde et kurs i engelsk i Dcheira. Han var også den absolutt flittigste eleven, til tross for at han hadde svake forutsetninger for å lære et fremmedspråk skriftlig. Han var ren autodidakt, ble tatt ut av grunnskolen i 10-årsalderen for å arbeide i sin fars bilverksted i Fez. Han snakker ikke fransk, og selvom han forstår litt, har han en uttalt aversjon både mot språket og dem som snakker det. Desto mer la han for dagen

en elsk mot engelsk og England, og jobbet intenst med å tilegne seg det engelske språket. Studieteknikken var pugging og utenat læring. Jeg velger å gjengir utsagnene hans på engelsk fordi vi utelukkende kommuniserte på engelsk, dessuten belyser det hans mestring av språket som autodidakt.

Simo er en dynamisk person med stor naturlig autoritet, svært absolutt i alt han sier og gjør. Han har sterke oppfatninger omkring rent og urent, og synes ofte svært kategorisk i sine slutninger omkring verden og dette stedet i dette landet *where I was born without wanting, but Allah want like this*. I tillegg til tradisjonelle islamske verdier har hans syn på sine omgivelser klare etniske overtoner. Selv er han av arabisk herkomst med far fra Fez hvor Simo vokste opp. Moren ble skilt fra faren for ti år siden, og flyttet med Simo og hans to søstre til Agadir, nærmere hennes hjemby, Ifni. ”Fallen from grace”, må familien tåle et mer lurvete nabolag i Dcheira. De leier første etasje i et hus i det tett befolkede Giferden. Sine nye naboer av overveiende berbersk avstamning omtaler Simo konsekvent som upålitelige *animals* han helst vil unngå, og snakker nødig med dem annet enn i tjenestevei; handler hos dem, etc. De som gir ham *credit* forholder han seg til med respekt av ren nødvendighet. De øvrige medaktører i et berbersk nabolag synes å stå veldig langt fra Allah.

- Men de er jo muslimer som du?

- *Allah ahkbar. But remember, before we Arabs came with word of prophet, they were running around naked, like Africans, just like animals.*

Simo er idag arbeidsløs, og vet ikke hva han skal gjøre med framtida. I likhet med så mange marokkanere ønsker han å emigrere. Men ikke for enhver pris, ikke på hvilken som helst måte. Han kan ikke tenke seg å flykte i hemmelighet som en hvilken som helst *harag*. Hans eldre og eneste bror Omar emigrerte til Storbritannia på legalt vis, ble gift med en engelsk kvinne, fikk to barn, oppholdstillatelse og arbeid. Så døde broren plutselig av hjernesvulst for tre år siden, bare 29 år gammel, et stort sjokk for Simo og familien: - *I never dance since Omar go Allah.*

Simo har et ambivalent forhold til det å reise til vesten. På den ene side er det alt han ønsker, på den annen har han store betenkeligheter med å forlate sin familie, særlig sin mor som er kronisk syk med astma og diabetes. Han er svært lojal overfor sin mor og to søstre. Moren

ønsker heller ikke at han skal reise ut som sin bror, men at han skal bli og gifte seg i Marokko. *She wants a maid in house now she is malade and kebira, and I understand her, because my sisters always working in salon.*

Hans to gifte søstere som begge bor hjemme hos sin mor med sine familier, driver en *salon-de-beauté*. Simos motvilje mot å vise meg salongen tok jeg som tegn på at det var et kvinnedomene. I ettertid viste det seg at det var klientellet til søstrene han var beskjemet over. Et flertall var prostituerte, og i Dcheira hadde hele salongen rykte som *putes*, fikk jeg å vite av andre, ikke av Simo.

Arbeid

Blant Simos stadig tilbakevendende tema i sin lidelseshistorie er at han lot være å gå inn i militærvesenet som yrkesaktiv. Hans eldre bror advarte ham mot det, ønsket heller å hjelpe ham til London og starte et bedre liv der. Hvorfor yrkesmilitær? *Is sharif, clean work, not like working in campagne or marsa or taxi or mechanic.* Han nevner de forskjellige jobbene han har hatt, alle med skitt på hendene. *But now is too late. Now maybe I go sailing, maybe captain on ship, inch`allah. But I must work hard for pay papers, pay lots of bakshis.*

Etter mange års arbeid i farens bilverksted står fortsatt MECANICIEN oppført som yrke både i hans *carte nationale* og hans pass, noe han prøver å få erstattet med MARIN i tråd med sine planer om en karriere på sjøen. Etter at han flyttet til Agadir har han både jobbet som fiskehandler på havna og for et firma som lager fiskeredskaper. Men han mangler fartstid til sjøs både som fisker og sjømann, samt skolegang som grunnlag for en styrmannsutdanning. Han fablet om å kjøpe seg et baccalaureat, som også er salgbart i Marokko, men han fant det altfor dyrt.

Når jeg snakker med marokkanske menn om arbeid og arbeidsmoral forekommer ytringene meg svært langt fra Webers puritanske moraletikk. Det er heller slett ikke opplagt å bli umiddelbart forstått om jeg spør hva som er verdien ved å arbeide? Simo er krystallklar:

- *Flouss, the money I make, what else?*

- Har ikke arbeid en verdi i seg selv, om du liker jobben din?

- *Money only, nothing else. Ok, if I had my own business, ok, being my own boss, yes, and bossing others is ok with me. I like like this, yes.*

Jeg sitter med Simo på en fortauskafe i gamlebyen. En fillete kledd, langhåret og skitten ung europeer trasker forbi på gata i følge med tre unge marokkanere. Simo sperrer øynene opp, og reagerer med vantro ved synet. Han reiser seg ved bordet og peker: *But he is a gauri, with clothes like tramp, like Moroccan beggar? How can this be, he is gauri?*

Jeg gjenkjente den fremmede som en *dopehead* på vift i Marokko for å røyke hasj og leve billig. Jeg skjønnte at de vestlige personer Simo var vant til å se var sin engelske familie og de velstelte pakketuristene på diskoteker og strender. Samtidig visste jeg han frekventerte *clubs internet* så ofte han kunne, og hadde full tilgang til vestlig informasjon også via parabol-tv. Likevel reagerte han med vantro på en ustelt europeer. Han må selv ha sortert ut en hel del informasjon. Når jeg kunne fortelle at slett ikke alle europeere er rike og velkledde, men at det finnes mange fattige, uteliggere og stoffmisbrukere både i europeiske og amerikanske storbyer, syntes han slett ikke overbevist. Han mente fyren burde ha bli tatt med hjem til hans mors hus, bli gitt mat, rene klær og en dusj.

Skyldes hans reaksjon uvitenhet om europeiske og vestlige forhold eller at hans idealiserte drøm om Europa og vesten ble truet? Kanskje er begge svar riktige idet begge samtidig bekrefter en idealisering av Europa. Skyldes uvitenheten om de negative sider ved Europa og vesten forøvrig en seleksjon av informasjonen til fordel for idealbildet av Europa, av Eldorado? Kategorien ”fillete lasaron” stemmer ikke overens med kategorien ”rik europeer”, den stemmer bare overens med kategorien ”marokkaner/afrikaner”, ren eller ikke, om ikke inni, så ihvertfall utenpå. For meg synes det å se slik ut i Simos kategoriske skjema.

Simo framsto for meg som en motsetningsfylt, nærmest paradoksal person som aldri velger en gylden middelvei. Eksempelvis, for å komme vekk fra det ”syndige” Agadir, full av *haram* med piker, vin og sang, drar han periodevis til sin arabiske venn, den unge og sterkt religiøse bonden Aziz som driver sin store gård ute på landet. Her gjør han hardt gårdsarbeid, må be fem ganger om dagen og kan verken røyke eller drikke. Her lever han *halal*. Når han kommer tilbake, oppsøker han Aziz’s motsetning, playboyen Ali, og lever *haram* igjen. Simo har et tydelig alkoholproblem, som viser seg i et typisk marokkansk drikkemønster, forsåvidt heller ikke ukjent i Norge, men som i Marokko synes ekstremt. Når man drikker, drikker man så mye som mulig. Er det ikke nok å drikke på i utgangspunktet, lar Simo i likhet med sine kompiser heller være. Er det nok å drikke, drikker han alt og blir ofte aggressiv og voldelig om

en mulig motstander står i veien for ham. Grunnen til problemet synes å ligge i en tidlig alkoholdebut: *My brother drinking whisky, and I find bottles. When eight-nine years I drink and smoke. In Fez always contraband from Spain, lots of cheap whisky, wine and cigarettes.*

Simos mor er gift på nytt med en *fassi*, en mann fra Fez som flyttet til Agadir og inngikk et såkalt *marriage blanc*, ”proforma ekteskap” med henne før han flyttet inn i hennes hus. Simo omtaler ham konsekvent bare som ”Husband” og har et ytterst anstrengt forhold til ham. Stadig oppstår høylydt krangel mellom dem, som gjør at moren må være diplomat og megle mellom sønnen og mannen, som arbeider for et spansk firma i Agadir havn. Han er disiplinert, trener og jogger, går aldri på kafe, men til moskeen på fredager. Innomhus holder han seg bare på ekteparets rom, og beveger seg sjelden inn i fellesrommene, selv for å spise. Simo synes det er like bra:

Husband have no frinds here among Barbar people. He is good Arab like us, but I don` t like see him eating with me and my family, and he know this well. Good for us all!

Selv setter Simo helst ikke sine ben på de lokale kafeene, med unntak av den som ligger mellom internettklubben og den store hammam han bruker regelmessig. Her er han konge på haugen i en badekultur han er vokst opp med og kan ut og inn. Selv flink massør bytter han til seg massasje fra andre som er like flinke, eller han betaler en av de faste massørene, enten kontant eller på krita. Han spiller på hester i Inezgane, hvor han også har sin bank og postboks. På hestene vant han engang et betydelig beløp som han brente av i løpet av kort tid ved å leke playboy. Har han penger nok til å drikke seg full nok, drar han til Agadir for å gå på bar eller diskotek. Han tar alltid *grand taxi* inn til byen, aldri de overfylte bussene slik de fleste gjør fordi det er en dirham billigere. Skal han drikke, stikker han innom kjøpesentret Marjane for å bunkre minimum seks bokser øl til vorspiel. Han kjøper også hasjis på et fast gatehjørne i Dcheira, og røyker sine jointer til han når et visst rusnivå. I baren troner han lenge, snakker med bartenderen eller andre kjente, og ser an damene før han beveger seg ut på dansegulvet for å vise seg fram. De han bevisst går inn for å kapre er europeiske kvinner, turister som potensielt kan åpne en dør til Europa for ham i form av et ekteskap. Og skjer ikke det, er sannsynligheten stor for at Simo starter en karriere som gigolo- slik som sin læremester Ali, som han både forakter og ser opp til, et svært ambivalent forhold.

ALI

eller ”Ali Baba” som han blir kalt i sin vide omgangskrets, er en mann midt i 40-årene, opprinnelig fra Marrakech, men har levd sitt voksne liv i Agadir. Han var gift her, har to barn, men ble skilt og flyttet inn i en relativt moderne leilighet i Dcheira. Her bor han alene, men har hyppig besøk av sine venner i strøket. ”Chez Ali Baba” er det alltid alkohol å få servert; kaldt øl, vin eller importert brennevin av finere slag samt importerte sigaretter, dessuten blir det alltid røkt hasj i hans hule. Ali nyter alt livet kan by, holder hoff til enhver tid, og ter seg som en epikureisk, dekadent sultan som alltid både har det første og siste ordet, det være seg hjemme hos ham, på kafeen hvor han tilbringer mye av dagen eller i Agadir hvor han opererer på nattlige steder, diskoteker og tradisjonelle *cabarets marocains*.

Om ikke rik, er han relativt velstående etter sine venners standard, og blir sett opp til som en slags rollemodell fordi han har lyktes, særlig av de yngre mennene, men har også enkelte voksne menn som er avhengige av hans gunst, det være seg råd i en vanskelig sak eller en håndrekning i form av en slump penger som lån eller gave. I Marokkos kompliserte resiprositetssfære skilles det ikke hårfint mellom lån eller gave, man står så likevel i gjeld til den som presterer. En tjeneste er så absolutt den andre verd, og ”patron” Ali vet å høste der han sådde. På et minste vink fra ham er en av hans ”klienter” på plass og innfrir hans ønsker.

Hvor har Ali sin velstand fra? Det var ingen hemmelighet at han var født relativt velstående, noe han bar preg av, bl.a. ved sin fransk og engelsk, men han holdt det heller ikke hemmelig at farsarven ikke var nok til å opprettholde en viss levestandard. Han har aldri hatt en jobb, og har heller ikke ønsket seg et arbeid.

- Tro meg, jeg har aldri gjort et slag arbeid i hele mitt liv, og jeg har heller ikke tenkt å gjøre det. Arbeid er noe ganske ubehagelig, og jeg føler med alle våre felles venner her som må gå og bøye hodet for å få en drittjobb ingen burde utføre. Nei, det er kvinner som har holdt meg flytende, amerikanske og europeiske kvinner i alle aldre som hele tiden kommer på besøk til vårt solfylte land, til Marrakech og til Agadir. De kommer hit hele tiden, og her får de ikke bare sol, her får de ”l’amour”, ”love” eller hva det heter på de forskjellige språk. I love sex with these beautiful blond women from your Scandinavia. Ja, jeg har girlfriends både i Sverige og Norge, Danmark, Holland, England og Tyskland. Snart får jeg besøk av en

venninne, Ulla fra Stockholm, og deretter kommer Jane fra Manchester. Jeg skal vise deg fotos.

Ali viser frem sin samling bilder av en rekke blonde, solbrune og ofte lubne damer, som regel enten i hvite sommerkjoler eller i bikini. De fleste bildene har han tatt selv med sitt kamera, mens noen er profesjonelle portretter, og han viser dem villig frem til sine venner som ikke blir mette av å se på damer i bikini. Sin virksomhet som gigolo har Ali drevet siden han var ganske ung, også mens han var gift, det lå ingen motsetning i det for ham. Og selv om han nå begynner å bli en lettere grånende og falmet don Juan, falmet av alkohol og et tilbakelelt latmannsliv uten sport og annen fysisk aktivitet, har han slett ikke gitt opp sin karriere, og har ingen bekymring for fremtiden med hensyn til sin bestemte måte å overleve på.

- Kvinnene flokker seg fortsatt om meg, de samme kommer igjen og igjen: "Ali! Ali! Ali Baba! So good to see you again!" Og jeg sier det samme: "It is so good to see you, too. Welcome back to Morocco!

Når Ali forteller, er fire-fem andre personer tilstede som ler og applauderer hans beretninger. De fleste må ha hørt det samme skrytet før. Med selvfølgelig likegyldighet snakker han om sine erobringer.

- Så tilbringer de dagen ved svømmebassenget, eller steker seg på stranden. De er jo kommet for å møte solen også, ikke bare meg. Men om natten kommer de til meg, enten hit i taxi, eller i en leilighet de leier i Agadir, alt etter hvor mange penger de har. Da flytter jeg inn dit for en uke eller to. Det er enklere å bo i Agadir, for transportens og komfortens skyld. Vi spiser ute på restaurantene ved strandpromenaden om kvelden, går iblant på diskotek, men tilbringer mesteparten av tiden i sengen.

Så lenge han har tilhørere, underholder Ali med geberder og antydninger om seksuelle aktiviteter, og alt er like morsomt for tilhørerne.

- Jeg er trofast, og gjør ingenting med andre kvinner så lenge de er her. Jeg elsker bare den ene så lenge hun er her. Slik lever vi til flyene deres skal lette for å dra tilbake til deres hjemland, til deres jobber av alle slag, noen tilbake til sine ektemenn eller kjærester, til sine barn. Men Ali Baba og Marokko har gitt dem full valuta for pengene, og tro meg: Klager har

jeg til dags dato aldri fått. Og sykdommer har jeg verken fått av dem eller gitt til dem, jeg sverger.

Senere fikk jeg vite at Ali har lagt seg til en stygg uvane på sine eldre dager: Han stjeler *portables*, mobiltelefoner fra folk, og skal være blitt en mester til det. Da jeg mistet min egen mobil, ble jeg spurt: ”Har du vært i nærheten av Ali Baba idag?” Jeg hadde det, men kunne ingenting bevise. Angivelig selger han mobilene til spesialister som selger dem videre på en *souk*. Dette er blitt Alis ekstrainntekt. Kanskje inntektene fra elskerinnene likevel har begynt å tørke inn? Det er vel heller ikke for ingenting at han bor i Dcheira, ikke i Agadir sentrum hvor husleiene er langt høyere.

Forøvrig kryr det av kvinnejegere i Agadir, mange mer eller mindre ”profesjonelle”. De voksne mennene med Don Juan- blick og sommerdresser går under betegnelsen ”gigolos”, mens den vanlige betegnelsen på de unge veltrenede guttene i badetøy er ”beach boys”. Monn tro hvor mange ”beach boys” Ali som rollemodell har vært med på å rekruttere fra Dcheira til Agadirs strender? Treningsstudioene er fulle av unge mennesker som trener kroppene sine, de langt fleste menn. Det ser ut til at hovedmotivasjonen for mange arbeidsløse gutter og menns intense trening er å skulle imponere turister langs strandpromenadene i Agadir.

FATIM OG FATMA

Fatim er berbersk forkortelse for Fatima, og det samme er Fatma. Jeg ble kjent med de to venninnene fordi de var mine nærmeste naboer som bodde i leiligheten under min i Giferden. De pleide å spørre om å få tørke sitt vasketøy på min takterrasse, husets eneste. Fatim bommet meg også for en sigarett hver gang hun så meg i trappen, og jeg ga henne gjerne to, en til Fatma også. Til gjengjeld inviterte de meg ofte inn til seg, til te eller en *tagine*. De var begge svært nysgjerrige på meg som *gauri*, spurte de obligatoriske spørsmålene om min familie, min mors og min fars helse, om jeg hadde madame og barn, om Europa og Norvish. Særlig var de interessert i hva ting kostet i forhold til Marokko, og de ville ha prisene i dirham for å få det riktige bildet. De lurte også i likhet med de fleste andre i strøket på hvorfor i all verden jeg bodde her og ikke inne i Agadir når jeg kunne velge, jeg som uten tvil måtte være rik. Svar som gjorde dem særlig klokere syntes de ikke å ha fått. Hadde de kunnet velge annet sted enn Giferden, ville de ha bodd i sentrum av Agadir allerhelst, kanskje Ben Sergao, men ihvertfall i Inezgane. Og jeg passet ihvertfall ikke her, mente de, heller ikke i Ben Sergao eller Inezgane.

Når jeg traff de to damene på gaten, var de godt tildekket, og turte knapt besvare min hilsen hvor det var mange mennesker tilstede. Men innenfor husets fire vegger fortalte de to unge berberkvinnene villig om sin livssituasjon; Fatim helst på *tachlahit* i uskjønn blanding med *darija*, og Fatma på et meget godt fransk, som jeg antok hun også skrev like godt. Mens Fatim knapt hadde gått mer enn fem år på skole i den svært høytliggende fjellandsbyen hun kom fra, er Fatma utdannet som sekretær fra Ait Melloul, en gammel by som på grunn av den hurtig ekspanderende veksten nesten er grodd sammen med Inezgane.

Fatma fortalte at hun hadde jobbet som sekretær for tre forskjellige advokater i Agadir i løpet av tre år. Hun hadde mistet alle tre jobbene fordi de var blitt leie av hennes ”*services*”, og med dette mente hun de personlige tjenestene hun måtte utføre både i og etter kontortid i tillegg til selve sekretærarbeidet. Nå var hun blitt for tykk, hun ble spøkefullt kalt ”*Botosa*” (Tjukka) blant venner, og var vel ikke tiltrekkende nok lenger, mente hun. Sjefene ville ha nytt kvinneblod på kontorene sine, og hun måtte forlate sin post. Jo, hun følte seg brukt. Men: *C'est la vie, c'est comme ca, le Maroc*. Om hun følte bitterhet, skjulte hun den godt. Nå hadde hun vært uten arbeid i et halvt år, og hadde ikke noe sted å bo mens hun så seg om etter nytt. Derfor bodde hun nå midlertidig her med sin bestevenninne. Hun fant snart en ny jobb, *inch`allah*.

Opprinnelig var det Fatim som bodde i leiligheten med sin ”samboer” Ibrahim, en Souss-berber fra jordbruksområdet Chtouka. Han hadde vært servitør på en italiensk restaurant i Agadir, men mistet jobben året før da restauranten gikk inn på grunn av turistsvikten. Nå forsøkte han å få endene til å møtes ved blant annet å selge hasj og hjemmebrent på svartebørsen i Dcheira. Det var en business han karakteriserte som svært dårlig; for mange om beinet, i Agadir sentrum enda flere både av selgere og politi. Når han dro inn dit var det helst med slips for å søke jobb, noe han gjorde sjeldnere og sjeldnere. Han dro heller til sin onkels gård i Chtouka, og gjorde seg fortjent til en sekk poteter eller løk ved å hjelpe til i onnene.

Dermed ble han borte i perioder, og Fatim satt alene igjen med å betale husleie, gass og strøm. En tid hadde hun arbeid i oppvasken på en restaurant fra tidlig morgen til sent på kveld, og tjente MAD26 pr. dag (NOK20) Hun hadde startet sin karriere i Agadir som *bonne* hos en familie bare for kost og losji. Senere hadde hun hatt sporadisk arbeid, mest husarbeid hos rike

familier. Hennes forrige jobb var som *servitrice* på en kafé. Det hadde vært bedre enn å stå i vanndampen.

Stadig oftere var det fest i leiligheten i etasjen under meg om kveldene, og etter offerfesten var det fest hver kveld. Det kom stadig flere menn som sang, danset og snakket høylydt. Det ryktes fort at Fatim og Fatma hadde begynt å ta imot, *recevoir*. Dermed bodde jeg over en privat bordell. Snart flyttet en av gjestene inn i leiligheten, og det skjedde over natten. Hassan jobbet med *publicité*, dvs. han distribuerte reklameplakater. Det ble aldri klart for meg om han ble der på grunn av Fatim eller Fatma, kanskje helst bare fordi han trengte et sted å bo. Ibrahim så ut til å finne seg i det, men stadig oftere oppsto høylydt krangel mellom ham og Fatim. Det virket som at Fatim alltid vant, og Ibrahim gikk på dør i innbitt sinne. Han uttrykte det slik: *Hva kan jeg gjøre? Ikke kan jeg forsørge henne med annet enn poteter, løk og hasj. Heldigvis er vi ikke gift. Hvem vil gifte seg med en hore som henne?*

Etterhvert ble Ibrahim borte for godt, hadde kanskje flyttet tilbake til landet der han kom fra? Jeg fikk aldri svar på det, bare et trekk på skulderen fra de to Fatima, bare at han hadde tømt leiligheten for sine ting og plassert dem hos en kamerat. Siden så jeg ikke Ibrahim mer. Hassan klaget senere på at Ibrahim hadde reist uten å betale sin del av husleie og strøm. Han ble snart alene om husleien. Før strømmen ble koblet ut, hadde Fatim og Fatma flyttet sammen til nytt husvære i Inezgane, nærmere sentrum for de nattlige aktiviteter. Da jeg var innom huset et par uker etter å ha flyttet derfra, var Hassan fortsatt strømløs og på vei ut. Det var dårlig med oppdrag i reklamebransjen, og han ville til Casablanca i håp om arbeid der. Semsar forhandlet allerede med potensielle nye leieboere mens Hassan pakket sammen sine pjalter.

ABDULLAH OG MOHAMMED

Vi arbeider for de andre til vi blir gamle, og når vår tid kommer, dør vi uten å mukke, og når vi kommer på den andre siden sier vi at vi har grått, at vi har lidd, at vi har levd mange og lange år i elendighet, og vi ber Gud ha medlidenhet med oss (Mouloud Firaoun)

Abdullah og Mohammed er pensjonister og gamle venner som nå nyter sitt otium i Giferden. De har begge bodd og arbeidet i Frankrike, ved bilfabrikker i Paris, Mohammed mesteparten

av livet inntil han fikk hjerneslag, vendte tilbake som en holden mann, men nå på krykker og svakt talehemmet. Begge er representanter for de mange marokkanere som før eller siden vender tilbake til fedrelandet. På kafeen mellom bønnetidene i moskeen er det Abdullah som oftest fører ordet:

- Mine foreldre, ja hele min familie var slaver, våre forfedre var fra Senegal. Vi ble frigitt ved uavhengigheten i 1956. Mohammed "Hamiz" (den 5.) var en god konge, han kom tilbake og frigjorde oss, Allah være lovet. Min venn Mohammed her og jeg arbeidet sesongvis på den samme gården her i Giferden, hvor alt grodde best ettersom det engang var en innsjø her. Etter frigjøringen kom det bud om at vi kunne reise til Frankrike for å arbeide på bilfabrikkene som trengte main-d'oeuvre. Det var en franskmann, en oberst under Lyotard, som reiste rundt i hele Souss-regionen og vervet unge menn som var skapt slik at de kunne utføre arbeid i hans land. Vi var unge menn uten annet arbeid enn ute på markene, og vi dro inn til Inezgane for å stille oss til tjeneste mens denne obersten var der. Det var på forsommeren, og det var varmt mens vi ventet utenfor markedsplassen. Vi var mange fra hele Agadir-området som var samlet for å få arbeid, både gifte og ugifte stilte opp i køen. Vi måtte kle av oss alle klærne for å bli undersøkt av en fransk lege som var i oberstens følge. Det var de yngste og sterkeste som ble valgt ut, og vi var blant dem. Så ble vi kjørt i lastebiler til Tanger, derfra med båt, og senere med busser gjennom Spania til Frankrike. Jeg ble bare tre år i Paris, trivdes ikke, savnet familien og kom tilbake før jordskjelvet. Mohammed så jeg ikke på mange år. Han ble der i førti år, ble en rik mann som kunne bygge sitt eget hus når han kom tilbake. Jeg fikk lagt meg opp nok penger til å gifte meg og etablere meg som vedselger til bakerovner her i Dcheira. Jeg er fortsatt fattig, men har vært fornøyd med dette arbeidet. Nå har både Mohammed og jeg barn og barnebarns barn som tar seg av oss mens vi går her og venter på døden. Døden er trofast, den venter tålmodig på oss alle.

Kapittel 7: POLITIKK I MAROKKO

”Han som ikke rer sin seng, han som ikke skriver sitt brev, og han som ikke tjener til sin egen middag, han bør kondoleres med sitt liv mens han lever.”

(Marokkansk ordspråk, sitert av kong Hassan 2. i sin siste tale til det marokkanske folk, 1999)

Allah, al-watan, al-malik (Gud-fedrelandet-kongen) Ordene står kalket inn med enorme arabiske skriftegn i fjellet under Agadirs kasbah, festningen fra 1400-tallet, slik det er blitt utført på mange andre strategiske steder i Marokko. Knappt noen steder jeg har sett inskripsjonen større, tydeligere og kan ses over større avstander enn i Agadir, hvor den til og med er opplyst om natten. Fra den flere kilometer lange strandpromenaden lyser de tre ordene mot deg, om du er fastboende eller turist. Ordbildet er det første man ser når man nærmer seg Agadir sentrum sørfra, fra de folkerike forstedene hvor mange kommer for å dra på arbeid om morgenen. Dette er også det første turister og andre tilreisende ser når de kommer inn til byen fra flyplassen. I hvert eneste offentlige kontorlokale, og omtrent i alle private forretningslokaler henger et bilde av den til enhver tid regjerende kongen. Portrettet av Hassan 2. er nå skiftet ut med, eller henger ved siden av portrettet av hans sønn Mohammed 6. Det er ingen tvil om hvem som rår i dette landet: Allah og hans majestet Kongen, som i tillegg til den verdslige monarkittittel bærer den religiøse tittelen *amir al-muminnin*, de trofastes leder. Ved Alawi-klanens påberopelse av slektskap med profeten Muhammed, henter kongen sin makt og legitimitet både i tradisjonen og i religionen, en slags dobbel suverenitet. Det marokkanske monarkiet regnet fra det første kalifatet, har bestått i 1365 år, og Alawi-dynastiet representerer i dag det eldste regjerende monarki i verden.

M.E. Combs-Schilling argumenterer for det marokkanske monarkiets kulturelle betydning som det marokkanske stammesamfunnets eneste mulige symbolske samlingspunkt. Via en nasjonal omformulering av tre ritualer; Profetens fødselsdag, bryllupsseremonien og offerfesten befestet Alawi-dynastiet tronens uunnværlige rolle som nasjonsbærer: *Great collective performances that emphasized the power of blood became the blood-legitimated monarchy's most reliable means of reproduction, the mechanism for its continual reinsertion into popular practice and consciousness. The performances drove the monarchy ever deeper into the population's ultimate longings and essential concern... crucial to the establishment and survival of the sharifi caliphate”* (Combs-Schilling 1989:10)

Ernest Gellner finner en funksjonalistisk forklaring på monarkiets sterke rolle i en stammeorganisert segmentering hos berberne i Marokko. Med støtte hos Ibn Kaldoun, den historiske sosiologiens far, forklarer Gellner hvordan lokale klaner som hadde sine ”helgener”, såkalte *marabouts* under de berberske dynastiene fra 1000 til 1400 trengte et motsvar i form av en tilsvarende sentral helgenskikkelse som de fant i sultanen. Dette er også bakgrunnen for en sentrum-periferi- dynamikk som viste seg da monarkiet og den sentrale myndigheten var på sitt svakeste på 1800-tallet og fant sin sterkeste støtte hos de mest fjerntliggende rurale stammene (Gellner: 1969/1981) Monarkiet nyter også i dag utvilsomt aller størst popularitet blant den rurale befolkningen. Både Leveau og Waterbury hevder at uten støtten fra bøndene ville det nyinnsatte regimet ikke ha overlevd den urbane motstanden i de første postkoloniale årene etter selvstendigheten i 1956.

De første folkelige protestdemonstrasjonene mot regimet som startet tidlig på 1960-tallet ble initiert av studenter, og involverte en stadig større andel unge misnøyde mennesker i byene.

”By their March 1965 protest in Casablanca, young men and women, children and the unemployed, were rejecting traditional structures veiled by superficial modernity, which were being used by the ruling regime to impede the profound economic and cultural changes that the country needed (Berrada 1985:232)

Både i 1971 og 1972 ble militæres forsøk på å drepe kong Hassan avverget. Okkupasjonen av Sahara innebar en kortere ”våpenhvile” fra 1975-79. Opptøyene tok seg likevel kraftig opp på slutten av 1970-tallet i en bølge av det som ble kalt ”matopprør” etter at regjeringen reduserte subsidiene på mat, og som kulminerte med opptøyene i Casablanca i juni 1981, der 200 unge ble drept av politiet. Etter en bølge av streiker og demonstrasjoner på midten av 1990-tallet, som av kongen ble dysset ned med løfter om økonomiske reformer og mer demokrati, har det i senere år nesten bare funnet sted kontrollerte demonstrasjoner i marokkanske storbyer. Den siste var en fredelig demonstrasjon mot karikaturene av profeten Mohammed i Rabat i februar i år. Uten den statlige kontrollen med borgerne kunne det kanskje lett ha blitt den samme løpebrann i Marokko som lenger øst i den arabiske verden.

Stillheten til tross, utstrakt korrupsjon og innarbeidet nepotisme er stikkord for mange marokkaneres syn på staten, refleksjonen av et typisk herre og klient- system som er reproduisert nedover i samfunnhierarkiet. Marokkanere generelt har en nedarvet ærefrykt for *Makzhen*,

det generelle begrepet for ”statsautoriteten”, en autoritetsfrykt som har medført avstand og likegyldighet overfor politikk som noe fjernt og diffust som ikke angår folk flest, som lever sitt eget liv utenfor deres. Kanskje i enda større grad enn sine forfedre gjelder dette dagens unge som viser en klar politikerforakt. I dagligtale blir kongen ofte fremstilt som “*le grand voleur*” og politikerne som “*les petits voleurs*”. Bennani siterer en ung marokkaners syn på politikere: “*He (the king) bought off all of them; once you are in the parliament, you are bought off, he offers you a villa or a farm, and you will say, ”Long live my lord”, and that’s it. This is the truth.*” (Bennani 1993:120)

Da kong Hassan 2. døde i 1999, og hans sønn Mohammed 6. overtok tronen etter sin far 30. juli samme år, var forventningene til et nytt og mer moderne regime enormt store i den marokkanske befolkningen. Om ikke like veltalende som sin far, har Mohammed 6. holdt flere taler til folket hvor han lover et sterkt engasjement for at flere av de forventede samfunnsendringene skal kunne finne sted i Marokko. Hans første tale handlet om kvinners rettigheter, som ble vel mottatt av kvinner jeg snakket med, mens mange menn innvender at kvinnesaken er gått for langt: *Vi trenger først og fremst rettigheter for mennesker, inkludert oss menn og Først må menn bli frie før kvinnene kan bli det*, lød motargumentene. Likevel, etter en massiv kvinnemarsj i Rabat i 2000, den viktige reformen som tross sterk motstand fra konservative islamske krefter ble innført i 2001, var familieloven, *moudouena* som sier at et ekteskap skal være inngått ved offentlig lov, ikke som tidligere hvor en privat avtale mellom to parter var tilstrekkelig for et gyldig islamsk ekteskap. Hovedargumentet fra kvinnenenes side var barnas rettigheter. Hittil hadde det vært enkelt for barnefaren å forlate kone og barn uten ansvar og plikter. Nå har barnet krav både på farens navn og materielle beskyttelse.

KAPITTEL 8: SOSIAL KONTROLL

Since its beginning the conflict in Western Sahara has provided king Hassan an opportunity to increase social control in Morocco. He skilfully made Western Sahara an issue of national resolve. Today, the general population, as well as the opposition parties, supports the policy on Western Sahara as strongly as does the monarchy (Zoubir 1999:198)

”Den grønne marsjen” med den påfølgende annekteringen av Vest-Sahara i 1975 var utvilsomt det største av kong Hassans ”*entreprises*”, en demografisk revolusjon hvor 350.000 ”frivillige” marokkanere inntok det tidligere Spansk Sahara. Ett av kong Hassans mest siterte ordvalg lyder *Sultefor din hund, og han vil følge deg trofast*. Okkupasjonen av Vest-Sahara var utvilsomt et gedigent militært og nasjonalpolitisk strategisk foretak, men som har hatt store konsekvenser for Marokkos økonomiske og sosiale utvikling. Selv om den jevne marokkanske borger synes å støtte den massive tilstedeværelsen i Sahara, en nasjonal ekspansjon og en bedrift som understøtter nasjonalfølelsen i folket, har de senere ringvirkningene av det internasjonalt omstridte prosjektet vist seg å være et tveegget sverd for den marokkanske befolkning. ”Den grønne marsjen” ga mange forhåpninger om arbeid og bedre økonomiske betingelser. Mange av de fattigste fulgte den statlige oppfordringen om å reise til Sahara, men dette lettet verken på det økonomiske eller sosiale trykket. For dem som i sitt dagligliv har måttet betale hva det har kostet, henger sverdet der fortsatt som en demper på sosialøkonomisk utvikling i landet. Staten Marokko har brukt en milliard US-dollar årlig på krigen i Sahara (Zoubir, 1999:197) Dette har økt utenlandsgjelden betraktelig, utgifter som inntektene fra det mineral- og fiskerike området ikke har kunnet veie opp for. Den forventede oljen er ikke funnet, og mange marokkanere føler at Vest-Sahara har kostet mer enn det smaker. Bl.a har inntektene fra turistnæringen vært med å finansiere prosjektet. I stedet for å bygges opp, er marginale sosiale ytelser fra staten bygget ned i jevn takt siden begynnelsen av 1980-årene. Inflasjon har medført høyere levekostnader uten at lønnsnivået er hevet i samme takt.

Overvåking

Marokkanske borgere overvåkes mer eller mindre direkte av staten via to formelle autoritære systemer, ett postkolonialt moderne og ett langt mer føydalt antikvert: Det ene er politiet og

militærvesenet som i sin struktur er en adopsjon fra fransk kolonitid, og som opererer både åpent og skjult (hemmelig politi) og som i likhet med hæren står direkte under kongen. ”Kongens hunder - *les chiens du roi*” er den folkelige betegnelsen på politi og gendarmer som er allestedsnærværende i marokkanske byer. Ikke minst gjelder dette i Agadir hvor det i tillegg til politi og gendarmeri nå er et eget politikorps som skal beskytte turistene mot byens innbyggere.

Det andre og sivile systemet er enda mer komplekst, og av føydal opprinnelse: ”Det har alltid vært der, og man vil det skal fortsette å være der”, ifølge en informant. Administrativt sorterer systemet under den mektige innenriksministeren, men er forøvrig tett kollaborerende med politivesenet. Det opereres relativt åpent på regionalt plan, men kan være mer eller mindre skjult på det lokale planet. Dette gamle systemet står både fysisk og sosialt nærmere folket enn hva politiet gjør, og via tradisjon infiltrerer det befolkningen på et langt mer grunnleggende hierarkisk vis.

Hovedtransaksjonen mellom hvert ledd i hierarkiet er informasjon om borgerne og deres levevis. Disse opplysningene kan være både av positiv og negativ karakter. Totalt sett har systemet funksjoner som virker svært negative, og er med på å øke det sosiale trykket som føles direkte på kroppen, ikke minst av unge arbeidsløse: *Jeg blir kvalt her*, sier Abdo, som føler seg konstant overvåket i hverdagen. Det har tatt meg lang tid og ved hjelp av mine informanter å få en viss oversikt over systemet, og forstå hvilken sosialpsykologisk betydning det har for marokkaneres dagligliv.

På det statlige planet sorterer systemet under innenriksministeriet. Regionalt står *el-amel*, provinsguvernøren øverst med sitt sete i provinshovedstaden, hvor han samarbeider med flere varianter av mobile inspektører kalt *bachati*. I senere tider har inspektørene også begynt å opptre på mer lokalt nivå, særlig på de stadig mer uoversiktlige og folkerike urbane stedene, men oftest uten at den lokale befolkningen vet hvem de er: ”De kan like gjerne komme fra Rabat som fra Agadir”, heter det i Dcheira. Lokalt i hver landsby eller større bystrøk står *el caid* øverst, og som igjen henter sin informasjon fra *el chikh*. Denne har den komplette oversikten over hvem som bor eller ikke bor i strøket, og derved kan *el caid* bl.a. utstede *sertificat-de-residence* og eventuelle andre attester for dem han kjenner til. *El chikh* har sine *m`kadem* i hver eneste gatestump som sine informanter. Det er disse som tilbringer mye tid på den lokale kafeen for å drikke te, snakke med folk og holde sine øyne og ører vidåpne.

M'kadem er den lokale personen som står nærmest autoriteten og som folk flest kan nå uten å oppsøke offentlige kontorer.

Mens alle disse nevnte institusjonene tradisjonelt er besatt av menn, personer som alle bofaste gjerne vet hvem er, kan de som står absolutt nederst i hierarkiet være av begge kjønn, og blir kalt *bergaga*, spioner. Disse menige menn og kvinner er av en mer skjult karakter kan operere på familieplan, og rapporterer direkte til sin respektive *m'kadem*.

Når *el caid* er ute i oppdrag, er han alltid ledsaget av minst to *makhznia*, av ordet for statsautoritet *makhzen* som har gitt navn til kontrollsystemet. Disse er delvis uniformerte menn, oftest bare med en karakteristisk *beret* på hodet, og har funksjon både som medhjelpere i praktisk utførelse av embetet og som *gardes-de-corps*. Blant andre oppdrag så jeg dem ledsage *el-caid* når han var ut og så til at et ulovlig oppsatt hus ble revet. I senere tid har de mistet både prestisje hos myndighetene og respekt i lokalsamfunnet, og lever nå på sterkt reduserte lønninger, med desto større behov for smøring. *El-makhzni*, på folkemunne kalt *merda*, er for marokkanere blitt selve symbolet på stupiditet og det bakvendt antikverte og korrupte samfunnssystemet. Han er den nasjonale figuren som oftest blir karrikert og vitset om, sammenlignet med et esel eller en Sancho Panza-figur med *el-caid* som en Don Quijote.

Ære, skam og arbeidsløshet

Den økende arbeidsløsheten innebærer en økt marginalisering og fremmedgjøring av de unge, som blant andre symptomer viser seg i desperasjon, kriminalitet og andre former for normbrudd som en følge av sosial misstilpasning og et høyt sosialt trykk. En bestemt kulturell faktor som spiller inn er *shuma*, skammen ved å være arbeidsløs, dvs. å være unyttig i samfunnet, først og fremst unyttig for sin egen slekt, familie og foreldre.

I selve det klassisk arabiske språket gis en indikasjon på det negative ved å være arbeidsløs. Det eneste offisielt brukte arabiske ordet for arbeidsløshet er *btala*, og *betal* er ordet for en arbeidsløs person. Som adjektiv betyr *betal* også "lat, udugelig". Ordet er derivert av *batel*, som betyr "verdiløs, ubrukbar". I den religiøse betydningen "forgjengelig" er det motsatsen til koran-begrepet *haqq*, som både betyr "sann, ekte, virkelig".

Det er stor forskjell i graden av stigmatisering mellom menn og kvinner som konsekvens av arbeidsløshet. I Marokko heter det at når man "får skuldre", dvs. blir menn, skal man begynne å arbeide for å tjene til brød, først til sine foreldres og families brød, senere til sitt eget. Av kvinner forventes det tradisjonelt ikke slike ytelser utenfor hjemmet. Tiltross for at arbeidsløshet blant unge menn heller kan regnes som vanlig enn uvanlig, er det å være uten daglig fast arbeid befengt med stor grad av *shuma*, skam en sosial situasjon hvor det kreves å gå med "hodet bøyd", *hani el ras*. Alternativt kan en arbeidsløs spille skuespill og late som at man går til arbeid, slik Abdo gjorde over en periode. Selv i et folketett strøk som Dcheira måtte han inn til sentrum av Agadir for å spille sitt spill og unngå folkesnakk.

Hver morgen pakket jeg ryggsekken med treningstøy, dro inn til byen og lot som om jeg gikk på jobb. Familien min trodde jeg lette etter arbeid, for det gjorde jeg alltid før, det var en vane. Men i virkeligheten oppholdt jeg meg hele dagen på stranda, i parker og på la salle, et billig treningsstudio hvor jeg trente flere timer i strekk. Jeg kunne ikke gå på la salle i Dcheira hvor alle kjenner meg. Om kvelden dro jeg hjem, og lot alle i strøket tro at jeg hadde vært på jobb inne i sentrum eller på havna. Noen ganger måtte jeg gå den lange veien hjem, hadde ikke penger til transport, andre ganger overnattet jeg i en park, og kom ikke hjem. Det gjorde jeg stadig oftere, men hadde ikke penger til mat. Treningen gjorde at musklene este ut, mens resten av kroppen ble stadig magrere. Jeg var fullstendig galt proporsjonert, og begynte å se merkelig ut. Jeg følte også at hjernen sluttet å fungere som den skulle, den var tom. Jeg ble bare sittende og stirre rett frem for meg. Min mor gjennomskuet spillet, hun så jeg var i ferd med å bli syk, og ba meg holde meg hjemme. Det endte med at jeg sov hele dagen, og mistet appetitten. Legene sa jeg var blitt anorectic. Jeg måtte ta medisiner for å få appetitt, og de gjør at jeg sover enda mer. Jeg kan sove hele dagen, men ikke om natten. Nå er jeg oppe om natten og sover bort dagen. Jeg lever bedre om natten enn om dagen.

Namima

De verste truslene både mot individet og den kollektive familien eller slekten er de skjulte, usynlige. Når Abdo brukte ordet *trangle* om sin livssituasjon, og jeg bad ham utdype det, nevnte han tre elementer som forsuret hans liv og "kvalte" ham: det hemmelige politiet, de lokale spionene *bergaga*- og *namima*, sladderer blant folk i strøket var de faktorene som plaget ham mest til daglig. Ondsinnet sladder hang over ham som en svøpe, og gjorde at han passet seg vel for egen eksponering i nærmiljøet. Gjorde han seg til gjenstand for sladder,

gikk det ut over familiens ære. Sin egen personlige ære bekymret han ikke, men æren, vanæren og skammen er som kjent kollektiv, og især er vanæren farlig når den blir offentlig.

Det krever bevisst strategi for å unngå sladder og folkesnakk. Før Nana reiste til Europa holdt hun seg innendørs i seks måneder for å forberede reisen mentalt ved å late som at hun allerede var reist. Slik ville hun framskynde en eventuell skandale mens hun ennå var tilstede og kunne kontrollere den, eventuelt avverge den ved å vise seg fram. Etter at hun var flyttet, var det en overraskelse for henne å erfare at sladder finnes også i et moderne og presumptivt ”sivilisert” samfunn som Belgia. Hun refererte til en samtale hun hadde overhørt hvor hun selv var tema: *Se, hun er ny her, sikkert fra Marokko, bor hos sin kusine, tar seg av barna hennes og jobber for henne. Er hun gift? Hun skal sikkert gifte seg her? Har hun noen i kikkerten, tro?*

Unni Wikan påpeker fra sitt studium i Kairo: *folkesnakk (Kalam innas) denne mektige sosiale institusjonen som truer alle på uprediserbare måter overalt (Wikan 1976: 163)* Dette er det største sosiale marerittet for folk; å bli snakket og sladret om, og fordømt bak ens rygg, i Agadir som i Kairo, i Marokko som i Egypt.

Kapittel 9. MOTSTAND

Marokkansk ungdom har få muligheter for på legitimt vis å få lettet på det sosiale trykket svært mange føler på kroppen i hverdagen. De religiøse høytidene kan til en viss grad by på slike ”ventileringer”. Eksempelvis bringer fasten, *ramadan*, et brudd med den daglige rutinen med familiegjenforening og nattlige måltider, men er en høytid preget av religiøst alvor, ro og serenitet i den måneden den varer. Fastens slutt, *l’aid seghrir* (den lille festen) gir heller ikke rom for eksesser annet enn i matveien og ved sosialt samvær som både er plikt og gir glede. Atmosfæren ved alle religiøse høytider er preget av den samme sakrale stemningen som hersker i moskeene. Mange unge gir uttrykk for at kjeder seg ved kyskheden i de religiøse ritualene, men setter likevel stor pris på bruddet med den daglige rutinen som disse høytidene innebærer.

Karneval og frihetstid

En ennå legitim anledning til utskielser som gis en gang i året er under det berberske karnevalet *boujloud* som følger umiddelbart etter den muslimske blodofferfesten *l'aid kebir*, ”den store festen”, og som i skarp kontrast til den religiøse høytiden arter seg som et bakkanaal av fest, dans og moro. Boujloud, eller Bilmawn på tamazirt, betyr ”mannen med skinnene”, og er et tradisjonelt ritual i form av en maskerade med prosesjoner og gateteater hvor forskjellige arketyper blir utspilt i landsbyene. Disse rollene kan variere lokalt, men hovedrollen ”Skinnmannen” går igjen overalt som en figur kledd i saueskinn med dyremaske, ofte med bukkehorn på hodet. Hammoudi beskriver i sin grundige analyse av fenomenet fra en landsby i Høy-Atlas hele ti maskerte arketyper i tillegg til Bilmawn: Ba-Shikh (Pappa Sjeiken) og hans kone Eselet, Slaven, Negressen, Jøden og Jødinnen, Tyven, Qadien (dommeren) samt el-Caid og hans to voktere, de tidligere omtalte *makhznia*. Som teaterforestilling er gateopptøget ytterst burlesk, og de verbale utsagnene er humoristiske og særdeles obskøne. En særegen form for folkelig poesi, sang og dans oppføres under ritualet som bærer preg av liminalitet, overgang til en ny tilstand.

The high spirits and good humour of those who are feasting and visiting offer a contrast to the atmosphere surrounding the sacrifice. The young men, both newly married and single, devote themselves on the following day to their own festival, which in their eyes exclude both the older and younger generations; and they demand and obtain the participation of the girls and married women. A masquerade, complete with theatrics, procession, and quest will occupy the village for three days. Theoretically, the “old folks” are excluded. The young take over, and they savor, along with the meat that is such a rarity at other times, what some of them here call the “time of freedom” ((Hammoudi 1993:5)

Både Westermarck og franske antropologer som Doutté og Laoust har beskrevet det de dengang kalte *carneval berbere* fra forskjellige steder i Marokko uten å sette det i sammenheng med den rituelle muslimske ofringen, men ser det først og fremst som en pre-islamisk tradisjon løsrevet fra offerfesten, til tross for at de faller sammen i tid. Hammoudi derimot, knytter det bestemt til blodofferfesten, og ser de to vidt forskjellige ritualene som en helhet. Ved å bruke bl.a. Turners og Levi-Strauss' teorier forener han de to motstridende ritualene i ett utspilt drama mellom ofreren og offeret: Ibrahims (Abraham) ofring og offeret, sauebukken og sønnen Ismails (Isaks) hevn over sin far patriarkens handling som befalt av sin

gud. ”Skinnmannen” er ifølge Hammoudi *the scapegoat*, som må ta verdens synd på sin kappe for å opprettholde den kosmiske orden.

Maskerade-ritualet finner sted overalt i Marokko, og har preg av en liminal tilstand hvor normene blir snudd på hodet. Selvom det er i de fjerneste landsbyene det har bevart sin opprinnelige teatral form, finner det sted også i en delvis endret og forenklet versjon i byenes *quartiers populaires*. I Agadir forekommer det ikke i det moderne sentrum av byen, men i de folkerike utkantene. I Dcheira hvor *boujloud* regnes som den største folkefesten i året, arter den seg som en massemonstring av stadig yngre ungdom i en mer eller mindre ubevisst protest mot bestående autoriteter. Forenklingen av ritualet består i at alle utøverne er kledd i skinn og representerer syndebukken som akkompagnert av heftige rytmer danser omkring i gatene, tigger om penger og slår dem som ikke frivillig gir med klovene som henger igjen på pelsen.

Omenn endret og forenklet, bærer maskeraderitualet i Dcheira like mye preg av liminalitet (van Gennep) som det gjør i landsbyene, slik Hammadou hevder. Utsagnene fra ”skinnmennene” er obskøne tilrop, både med seksuelle og politiske undertoner, med bruk av ord som normalt ikke blir ytret i offentlighet. De offentlige myndighetene setter slett heller ikke pris på eksessene, og politiet har lenge forsøkt å forby maskeradene, men uten hell. I 2004 innførtes spesielle tillatelser, som de utkledd må bære for å vise at de er registrerte deltakere. Slett ikke alle gjør det, og selvsagt heller ikke publikum som utgjør den større delen av festlyden. Aktverdige borgere og særlig mange arabere avskyr ritualet: *Se hvordan de kler seg som dyr, de ønsker visst å være dyr*, konstaterte Simo. Men ritualet tiltrekker det berberske flertallet i bydelen. Arbeidsløse opptrer i stort monn både som aktører og publikum, og ved festens slutt er det ingen større forskjell mellom sal og scene. I dansen på de store plassene er alle like mye deltakere, med eller uten skinn og pels.

Det overraskende for meg ved maskeraden i Dcheira slik den utspant seg i februar i fjor, var at den varte lenger enn de forutsatte tre dager, at feiringen ikke helt syntes å ta slutt. Omenn i svakere grad, kostymene, maskene og musikken fortsatte å synes og høres i de forskjellige krokar av bydelen minst tre-fire uker etterpå. Det var tydeligvis mange som ikke ville gi slipp på den stemningen de hadde nådd, og som fortsatte feiringen. Abdo, som hvert år har deltatt i maskeraden både i Anza og Dcheira, forklarte den forlengede feiringen slik:

- Det er "les chomeurs", sånne som meg, som ikke vil slutte, men som insisterer på å fortsette boujloud i protest mot den situasjonen vi befinner oss i. Egentlig protesterer vi hele tiden, men vi kan ikke si det høyt. Nå har vi begynt å si det, og vi vil ikke slutte. Slik er det blitt, vi fortsetter å feire boujloud så lenge vi kan. Men hjelper det? Nei, det ender bare med at vi doper oss ned og drikker oss fulle. Hvorfor? For å glemme alle problemene.

Det var i tiden etter offerfesten og boujloud at jeg begynte å få problemer med kriminelle i strøket jeg bodde, en tid med innbrudd og overfall. Jeg opplevde dette som en unntakstilstand som varte lenge. Mens feiringen i en landsby ville vare i de tilmålte tre dagene, fortsatte noe av den samme "liminale" tilstanden i Dcheira helt fram til *ashura*, de dødes fest som markerer det muslimske nyttår, som er kulminasjonen av den månedlange muslimske nyttårsfeiringen, overgangen til noe nytt, slik van Gennep definerer liminalitet.

Gatespråk

Berrada beskriver hvordan den postkoloniale marokkanske litteraturen, både den episke og poesien, utviklet et nytt distinkt og kritisk litterært språk utover fra 1970-tallet. Forfattere som Benjelloun og Chraïbi var kilder til fornyelse for de yngre som Kheireddine, Mubarak, Khatibi og Zafzaf, alle *critical in nature, inspired by the increasing anxiety of the people and the feeling that all values were becoming shaky, as well as by the growth of social inequality* (Berrada/Barakat 1985:238)

I tillegg til det skjønnlitterære språket er et nytt gatespråk utviklet i nyere tid i opposisjon til det bestående, mer direkte politisk kritisk enn det litterære. Særlig brukes det blant ungdom, men brer om seg som *loura-soukia*, soukspråk, og mange av dets vendinger brukes nå av alle generasjoner. Eksempelvis blir *flouss*, penger til *laaka* og *sert* sterk- til *sbira*. Arbeidsløse får ofte høre av sine foresatte: *Sir tchwi nmele* - gå og grille termitter (underforstått: når du ikke har annet å gjøre) *Loura soukia* er det store språklige debatt-tema i marokkansk offentlighet for tiden, beskrevet som et *språklig virus* til stor bekymring for dem som ønsker at deres barn skal snakke et sobert arabisk: *De som har økonomi sender barna til privatskoler. Bortkastede penger, for hva hjelper det hva de lærer på skolen når det utenfor skoleporten snakkes "souki"*, som en mor påpekte.

Berberske sangere som Matoub og Ider fra Kabylia, Hadj Belaid og Nazriwan fra Souss-regionen samt andre forkjempere for revitalisering av berbersk kultur og identitet representerer en form for motstand både i ord og toner. Det samme kan sies om den populære rai-musikken med opprinnelse i Algerie. Kanskje kan fenomenet sammenlignes med de vestlige beat- eller rockegenerasjonenes uttrykk på 1950- og 60-tallet. For Matoub handler det om språket som definerer hans etniske identitet: *Dette praktfulle språket som jeg lærte å snakke på. Hver gang jeg snakker språket mitt, er det en handling av motstand. Vi eksisterer takket være språket vårt (Matoub/Ugland 2005:39)*

KAPITTEL 10. PROSTITUSJON

Afrika er de hvites horehus (Frantz Fanon)

De forskjelligste aspekter ved en samlet uformell sektor synes overalt i Agadir, og prostitusjon utgjør en uviss, men utvilsomt betydelig del av den totale omsetningen. De forskjellige formene for prostitusjon foregår overalt, og er i Agadir i stor grad knyttet til turismen, såkalt ”sexturisme”. Det vil ikke si at prostitusjon ikke er en del av marokkansk kultur, kanskje er den enda mer tradisjonelt forankret i et androsentrisk samfunn hvor kjønnssegregeringen fortsatt er et levende faktum. Betydningen av å bevare jomfruhinnen intakt er imperativ. Selvom også dette er i endring i storbyene hvor sekulariseringen er kommet lengst, har unge marokkanske menn som oftest ingen alternativ utvei for å tilfredsstille sine seksuelle behov enn å gå til prostituerte. Transvestitter og feminine gutter/menn utgjør en del av dette markedet *as part of muslim tradition* (Murray 1997:28) Jfr. også Wikan (1977) og Greenberg (1988).

Den tradisjonelle kvinnelige prostitusjonen som er synlig innledes i det offentlige rom, mest i forhold til marokkanske menn. Koblingene til mannlige turister skjer i praksis mest innendørs på private eller offentlige steder som hoteller, diskoteker og cabareter, hvor de prostituerte er faste ”vertinner”, og har fritt leide sålenge de tiltrekker konsumerende gjester. Det er også på disse etablissementene og badestrendene de mange ”gigolos” eller ”beach boys” verver sine

kvinnelige, oftest europeiske, men også utflyttede marokkanske kvinner som sine kunder. Det hersker en utbredt oppfatning blant menn i Marokko at marokkanske kvinner seksuelt blir forsømt av sine ektemenn i Europa, og kommer til Marokko for å finne langt bedre elskere, jfr. Ali Baba.

Sex represents an important tourism attraction for many developing countries. Like all markets, however, sex tourism is both an economic and political phenomenon. It cannot exist without sources of demand, where these types of transactions are considered to be socially and politically legitimate (Leheny 1995: 367)

Leheny mener at prostitusjon som sexturisme øker proporsjonalt med utvikling av turistindustrien. I Agadir handler en større andel av prostitusjonen om sexturisme, men er å regne som frivillige transaksjoner så lenge de som tilbyr tjenester ikke er mindreårige. Langt verre er den pedofile sexturismen som foregår i like stort omfang, mer skjult og desto vanskeligere å dokumentere. Tydeligst synes denne virksomheten blant gatebarn, men det vites at det også foregår en organisert virksomhet. Som far til barn er det vanskelig ikke å være normativ i empiriske beskrivelser av de tilfeller av barneprostitusjon jeg observerte i Agadir. Dette gjelder også de tilfeller jeg så av det vi med vestlige øyne vil kalle barnemishandling, som i Marokko regnes som barneoppdragelse.

Prostitusjon og homoseksualitet

Mannlig prostitusjon er svært utbredt i Marokko. Det dreier seg primært om en urban virkelighet, mest synlig i de store turistbyene. Imidlertid er det feil å tro at den mannlige prostitusjonen bare er knyttet til turismen, det finnes også en lokal prostitusjon som er like utbredt i småbyene (Boushaba:2006)

Levy's studier fra Tunis viser til det samme forholdet samt en økning i prostitusjonen som foregår mellom unge menn og turister av begge kjønn, lokalt benevnt som *bezness*. (Levy 2001:144) Både Boushaba og Levy påpeker manglende bruk av preventiver og forståelse av nødvendigheten for å beskytte seg mot HIV/AIDS blant de mannlige prostituerte.

Den mannlige prostitusjonen som utøves mellom marokkanere og homofile turister innledes i praksis overalt i Agadir, men det finnes også spesialiserte møtesteder hvor det aldri er tvil om

hvilke transaksjoner som foregår. Disse transaksjonene fullbyrdes i likhet med heterofil prostitusjon oftest i leide leiligheter eller i billige hoteller som ser gjennom fingrene med virksomheten. Homoseksualitet nevnes ikke i Marokko, det bare finnes- og gjøres: *Todo hecho, nada dicho*, som det heter på spansk, ifølge Murray som hevder:

One does it, but does not talk about it; men and boys make jokes and puns about it, allude to it, but never talk about it in a serious manner (Murray 1997:15). Om arabiske menn generelt heter det: *The Arab world is very much into the family unit, and men must fulfill their family role. But as long as they do that, they are free to do whatever they want and this is not questioned. And since nobody talks about homosexuality, they don't have to fear somebody is going to say this- or even think this about them (Murray 1997:16)*

Når jeg konfronterte Brahim med påstanden, innrømmet han at det er ganske vanlig at gutter har en eller annen form for seksuelt samkvem, helst i ung alder, før de blir gift. *Selv ble jeg forført av en litt eldre gutt hjemme i min landsby da jeg var 11-12 år, ble lokket med noen småpenger; det var min første 5-dirham og min første seksuelle erfaring.*

Dette rimer med hva den hollandske psykologen Andreas Eppink skriver fra feltarbeid i Marokko: *Boys look for younger boys (7-13 years old) who are "fit" for this. Persuasion is effected by nice words, money or even force. (Murray 1997:20)*

Det slo meg at Brik i motsetning til Brahim er *fit for this*. Kanskje fra han var smågutt i landsbyen er han blitt brukt av andre gutter. Brahim trodde dette var sannsynlig, uten at han kan bekrefte det med sikkerhet.

Vi snakker ikke om slikt, og Brik ville uansett ha benektet det om han ble spurt, for ingen vil innrømme at han er zamel, (passiv), det er shuma. Får du dette ryktet, blir du aldri kvitt det, og blir fritt vilt for alle som er louat (aktiv). Å være louat er ikke shuma på samme vis, men vi snakker heller ikke om det.

Skillet går altså mellom å være aktiv og pass. Brahim forteller videre fra sin egen erfaring:

Senere da jeg var ferdig med skolen og begynte å jobbe, var sønnen til sjefen min også etter meg; han var på min alder og var zamel dengang. Jeg gjorde det med ham fordi han var sønn

av sjefen. Men nå er han gift, og hans kone skal ha barn. Nei, det er ikke slik at vi foretrekker sex med menn, det er bare at vi ikke har adgang til kvinner før vi blir voksne og kan gifte oss eller kjøpe sex med kvinner. Som arbeidsløs blir jeg aldri gift, og har heller ikke råd til å kjøpe kvinner.

Reproduksjon

Omkring 60 prosent av Marokkos befolkning var under 25 år i 2000. I 2005 kan det synes som at en nesten like stor prosentandel av alle menn over gifteferdig alder av 25 år både er arbeidsløse og har sosial status som ugifte. Dette gjelder også en stadig økende andel kvinner.

”Heller beholde sin datter hjemme som arbeidshjelp i huset enn gifte henne bort til en ubemidlet arbeidsløs mann som verken kan betale brudepris eller forsørge henne”, synes å være holdningen blant mange foreldre. Gjennomsnittlig giftealder er stigende:

Mens jenter på 1970-tallet gjerne inngikk ekteskap i tenårene og guttene i begynnelsen av 20-årene, inngikk kvinner på 1990-tallet ekteskap midt i 20-årene og menn i begynnelsen av 30-årene (Davis 2002:35)

Frustrasjonen over denne uforløste seksuelle situasjonen og den manglende sosiale posisjonen ekteskap og reproduksjon kan gi, synes å være like stor for begge kjønn. Det kan også synes som at prostitusjonen øker proporsjonalt med ekteskap som ikke inngås, og denne gjelder begge kjønn. Pur unge jenter og gutter strømmer fra landsbyene over hele Marokko til Agadir for å selge sine kropper både til turister og landsmenn, innenfor et marked som kanskje utgjør den største andelen av byens uformelle sektor. Så lenge ingen i landsbyen vet om det og snakker om det, er det bedre enn skammen ved å være arbeidsløs. Den aller største skammen er likevel for en gift mann og barnefar ikke å være i stand til å forsørge sin familie. Som Simo sier til sin mor som vil han skal gifte seg med en pike fra Fes: *Hvordan skal jeg kunne gifte meg, jeg som ikke engang er i stand til å forsørge meg selv? Det ville bli sultedøden.*

På sultegrensen

Det heter at ingen sulter i Marokko. Jeg mener at det ikke er langt unna, og når sultegrensen ikke passerer er det for fattigfolk flest mest takket være brødet, dvs. hveteproduksjonen. Ofte

kan det synes som at det bare er æren, *sharaf* som står mellom sulten og skammen. Det absolutt grulleste beviset på matmangel opplevde jeg i Founty, den rikeste bydelen i Agadir som jeg iblant passerte til fots. Jeg så en ung mann, velkledd i dress og slips som lette i søplekassene utenfor et villastrøk. Jeg så han fant noe han spiste. Han så at jeg så ham spise idet jeg passerte, og han snudde seg vekk i forlegenhet. Synet var sjokkerende, jeg kunne ikke la være å konfrontere ham, og spurte om han bodde i strøket? Nei, han svarte på spansk at han bodde i Ben Sergao, et par kilometer unna, og sa han ikke orket å gå de to kilometrene uten mat i livet. Han fortalte han hadde vært på jobbsøk i Agadir, til intervju på et hotell, derfor pent kledd. Nå hadde han ikke penger til transport hjem, heller ikke til mat. Han hadde ikke spist på flere dager, sa han. Vi fant tonen ved å spøke med at fasten, *ramadan*, var forlenget forbi. Jeg ga ham vann fra sekken. I ørske slo han følge med meg langs hovedveien sørover. Underveis forsto jeg at han var for utmattet til å kommunisere, og insisterte ikke på spørsmål jeg normalt ville stille overfor en ukjent person. Da vi kom forbi kjøpesentret Marjane, ga jeg ham noen penger så han kunne kjøpe seg mat, og vi tok farvel.

Et par uker senere så jeg ham tilfeldigvis igjen. Han lå og hvilte siesta i en park i Agadir sentrum, ikledd en ren hvit gandora, og ropte idet jeg passerte: *Buenas tardes!* Han reiste seg, takket for sist, og sa at jeg hadde reddet ham i en penibel situasjon han helst ville glemme. Nå følte han seg mye bedre; hadde vært på badestranden hele dagen, og nå ville han by meg på en te. Over teen fortalte han meg først at han husket hvor jeg kom fra, *Noruega*, og spurte de sedvanlige spørsmålene; om jeg var gift, hadde barn, hvilket yrke jeg hadde? Selv kom han fra en landsby i Midt-Atlas ved Beni Mellal, hvor han hadde gått på lycee, senere på universitet i Marrakech, men var blitt forhindret i å studere spansk på grunn av manglende økonomi. Han hadde flyttet til Agadir i håp om arbeid ved et hotell. Alle hans anstrengelser hadde vært resultatløse. Han hadde gitt opp å få jobb i Agadir, og nå bare drev han rundt. Han bekjente han hadde begynt å oppsøke turister i byen *como todos los otros chicos*, prostitusjon. Han vurderte om han skulle forsøke å komme seg til Spania og Europa om han klarte å spare opp nok penger. Eventuelt ville han reise tilbake til Beni Mellal og starte sin reise derfra. Det var ingen vits i å dra til Kanariøyene, hadde han hørt, der var ikke arbeid å få, allerede altfor mange marokkanerske immigranter. Hvordan var det i *Noruega*, fantes det muligheter for arbeid der?

Enhver marokkaner som bærer på drømmen om Europa, benytter sjansen ved møtet med en europeer til å be om hjelp til å fullbyrde drømmen. Jeg kunne ingenting love, heller ikke

komme med større råd om et mål i Europa. Jeg så ham noen ganger senere, men han unnvek meg beskjemet fordi han var opptatt med å skaffe kunder. Den siste gangen jeg så ham, kom han med et brev han hadde håndskrevet på arabisk. Han stakk det til meg, og fortalte han skulle ta fatt på den lange reisen til Europa nå. Agadir hadde ikke gitt det han hadde håpet på, bare reisepenger til Europa. (Brevet er gjengitt i innledningen. Tittelen er ”Arbeidsløshet”)

Kapittel 11: DRØMMEN OM EUROPA

Det optimale for unge marokkanere, både arbeidsløse og underbetalte lønnsinntakere, er å få sjansen til å komme seg ut av landet, til ett eller annet ukjent sted i Europa eller Amerika, finne godt lønnet arbeid og en bedre framtid der.

I 2002 hadde Marokko og Tyrkia den største befolkningen av tredje verdens land innenfor EU. Samme år uttrykte halvparten av arabisk ungdom et ønske om å emigrere til Vest-Europa (Castles&Miller 2003: 123)

Arbeidsmigrasjonen fra Nord-Afrika til gulfstatene og andre oljeproduserende arabiske land ble brått snudd under oljekrisen midt på 1980-tallet da *omkring 5 millioner nord-afrikanere inkludert egyptere måtte vende hjem igjen, noe som ble forsterket under gulfkrisen i 1991 (Castles&Miller 2003: 124)* Alternativet ble på nytt å søke seg til Europa, slik generasjoner før hadde gjort det. Kontrasten til 1950-tallet da Abdullah og Mohammed ble vervet til franske bilfabrikker er stor. I stedet for å bli importert som arbeidskraft, må man nå smugles inn i Europa, uten nødvendigvis å finne arbeid som er det optimale målet for reisen.

Hva mange unge og deres familier sparer til i dag er falskt visum og hemmelig transport til en fremtidig havn i diaspora. Hvert år risikerer tusenvis av marokkanere livet for å komme seg til Europa via Gibraltar-stredet- eller over den betydelige del av Sør-Atlanteren som må krysses for å nå de spanske Kanariøyene, en ofte livsfarlig fluktrute pga. ustadig klima og like usikre farkoster, men som ikke desto mindre øker dramatisk i antall desperate fluktforsøk på grunn av den massive menneskestrømmen fra sør: Marokko fungerer som transittland for et stadig økende antall økonomiske flyktninger fra Afrika sør for Sahara, *subsahariens* som bruker sine siste ressurser på å forlate fattigdom og nød i hjemlandet. De fleste følger de samme

flyktningerutene gjennom Marokko på den siste etappen til Europa, etter å ha krysset Sahara via grensene til Algerie og Mauritania, en lang, strabasios og farlig reise i seg selv.

Drømmen om å komme seg til Europa eller andre deler av Vesten for å skaffe seg arbeid synes å representere det eneste mulige alternativet til arbeidsløshet og fattigdom i hjemlandet. Denne nærmest inngrodde overbevisningen lever i beste velgående til tross for at emigrasjon blir mer og mer utopisk i og med Schengen- samarbeid og Europol-overvåkning.

I tillegg til det økonomiske motivet representerer Vesten for unge mennesker et fritt og uavhengig liv fra tradisjon og religion i hjemlandet, et verdisystem som ofte føles mer som plikt enn overbevisning. Mangelen på realisme i forestillingen om å skape seg en fremtid i vesten synes stor. Det mytepregede ved drømmen kan bl.a. tillegges de mange landsmenn som hvert år vender nyrike tilbake. For en familie å få en sønn eller datter etablert med jobb i vesten anses som en investering "sikker som banken". Mange familier betaler i dag store summer for disse transaksjonene. Ofte har det skjedd via en såkalt *contrat de travail*- arbeidskontrakt i land som Spania, Italia og Frankrike, men nå på stadig mer uvisse vilkår og en praksis utviklingen innen EU med bl.a. større arbeidsledighet nå har umuliggjort.

Om myten lever, står menneskesmuglere av ulike slag for direkte feilinformasjon overfor mange uopplyste marokkanere. I dag er det en usikker hemmelig transport via uformelle nettverk av smuglere, som har gjort mennesketrafikken til sitt levebrød, og som gjenstår blant de eneste muligheter, oftest både dyre og risikable. I smuglernes reklame heter det at "jo mer du betaler, desto sikrere blir overfarten". Virkeligheten kan underveis imidlertid synes å være mer utsatt for tilfeldigheter enn forutsigbarhet, slik de mange havariene og mislykkede *transfers*, fluktforsøkene vitner om.

HARAGA - smuglere og flyktninger

Det arabiske begrepet både for den hemmelige flyktningen, og smugleren er ett og det samme: *harag* (pl: *haraga*) Begrepet er avledet av verbet for å brenne, dvs. brenne loven, brenne grenser- i verste fall brenne alle sine broer bak seg. Om man lykkes i å komme seg helskinnet til Europa, byr det å vende tilbake til Marokko uten å ha skaffet seg oppholdstillatelse i et nytt land et juridisk problem, som oftest ender med fengselsstraff og senere passforbud. Bl.a

derfor vender svært få frivillig tilbake, uansett hvor lite de lykkes med sin nye livssituasjon i utlendighet.

De illegale nettverkene som står bak menneskesmuglingen er distribuerte over hele landet, men har sine kjerneområder i Nord-Marokko. De fleste smuglerne som organiserer trafikken over Gibraltar til Spania er stasjonerte på kyststripen fra Casablanca til Tanger via Ceuta til Melilla/Nador, mens de som fører folk til Kanariøyene opererer i sør, fra Agadir til Layoune og andre havnebyer i Sahara. Simos fetter, Khaled, som vendte tilbake til hjembyen, den tidligere spanske havnebyen Sidi Ifni etter å ha studert jus i Marrakech, fortalte at han fant ingen ungdomsvenner igjen her fordi alle var emigrert til Kanariøyene eller fastland-Spania.

Det er på det rene at et velorganisert hemmelig nettverk av ververe og smuglere står bak mennesketrafikken. Min beskrivelse av nettverket er basert på informanters opplevelser ved personlig bruk nettverket og informasjon av typen ”personlig kommunikasjon” med to smuglere, telefonisk og under fire øyne i området mellom Tanger og Ceuta, hovedområdet for smugling av illegale varer og mennesker.

Omfanget av mennesketrafikken i nord synliggjøres i et overveldende antall mørkhudede menn, kvinner og barn fra Afrika sør for Sahara. De fleste holder seg i dekning i fjellene og skogsområdene av frykt for politiet, men må nødvendigvis inn til byene langs Middelhavet. Noen er nyankomne og bor på hotell, mens andre har ventet på sjansen til å krysse Middelhavet i lengre tid, og frister en umenneskelig tilværelse i skogene. Røde Kors/Røde Halvmåne og Medecins-Sans-Frontières er de mest aktive NGOs som forsøker å bistå flyktningene med humanitær hjelp. Marokkanske myndigheter bistår ikke med nødhjelp, og synes å være i stor mangel av kapasitet i krisesituasjoner, noe som bl.a. viste seg under jordskjelvet i El Hoceima i 2003.

På grasrotplanet rundt omkring i Marokko er det *les rabatteurs*, menn og kvinner som innehar funksjonen som kommisjonærer/ververe for sine respektive *haraga*. Kommisjonen består i å verve kunder både blant reiseklare marokkanere og transittflyktninger fra Afrika sør for Sahara med ett mål for øye, Europa. Ververne har sin relativt beskjedne fortjeneste per hode, maksimum 1000 dirham, og oppdraget består i å velge ut seriøse kandidater, og tilby dem en sikker ”overføring” til Spania for MAD 15-25.000 (NOK 20.000).

Når en avtale er inngått, vil ingen reise kunne foregå umiddelbart; det må påregnes en ventetid av uviss lengde, ofte flere uker, og hvor flere faktorer av mer eller mindre tilfeldig art spiller inn. Ikke minst gjelder dette vær og vind, men kan avhenge av omfanget av politikontroll, som utøves fra begge sider av Gibraltar-stredet. Spanske politimyndigheter tar stadig i bruk mer avansert overvåkingsutstyr langs kysten. I ventetiden blir de utvalgte samlet og innkvartert på bestemte steder i Nord-Marokko, avhengig av hvor reisen skal ha sitt utgangspunkt. Selv om utgangspunktet nødvendigvis alltid er fra et sted på kysten, kan ventestedet være i innlandet, ofte på en gård eller forlatt hus utenfor allfarvei. Har man slekt eller venner i nærheten som kan losjere en, kan den totale billettprisen bli lavere.

En bestemt *harag* i Tanger bemerker at folk fra Sub-Sahara kan være mer attraktive i rene penger fordi de ikke ”har en gren å sitte på” i Marokko, men må betale for alt og er dermed fullstendig avhengige av det illegale nettverket, kost og losji inkludert. En annen *harag*, i Castejello ved Ceuta, uttalte at han foretrekker å frakte *sub-sahariens* fordi det er ingen som savner dem om ulykken skulle finne sted under overfarten, om båten kantrer: *De bare drukner og blir borte, det er Allahs vilje, og det er ingen som spør etter dem. Det er langt mer bry når dette skjer med marokkanere, som har pårørende som etterlyser dem. Mitt rykte blir ødelagt..*

Mest bry er det likevel om båten blir bordet av spansk eller marokkansk politi under overfarten til spansk territorium. Det betyr reisens slutt, ikke bare for flyktingene, men for *el-baharra*, skipperen som er leiet inn for overfarten. Det er en alvorlig sak også for *el-harag*, alt avhengig av hvor godt skjult hans nettverk er for politiet, og hvilken økonomi han har til å kunne omgå loven og kjøpe seg fri fra eventuelle ubehageligheter.

I 2001 ble AFVIK- pårørendeforeningen for ofre av illegale emigranter- stiftet i Marokko, som med kontor i Khoribga forsøker å følge med i mennesketrafikken. Ifølge organisasjonen døde 500 mennesker som prøvde å ta seg over til Spania fra Marokko i 2004, det høyeste tallet på ti år. Ifølge marokkanske myndigheter ble det samme år stoppet 26.000 flyktinger inne i Marokko og over 400 hemmelige nettverk ble avslørt. Tallene for 2005 er sannsynligvis enda høyere ettersom trafikken økte betraktelig pga. amnestiet.

På spørsmål om risiko og moralen ved menneskesmuglingen svarer en av representantene for *harag*-bransjen: *Tror De virkelig at disse menneskene vil la være å reise fordi de er redde for hva som skal skje dem underveis? Nei, det er kun en materiell forbedring av livet deres som*

kan få dem på andre tanker. Og mens vi venter på slike mirakler, vil det bli stadig flere som ønsker å bli fraktet over stredet. Vi gjør dem en tjeneste, og vi gjør alt som står i vår makt for å få dem sikkert i havn på den andre siden. Blodpenger, sier De? Husk, vi skal også spise...

Ureturerbare unge

På den andre siden av Gibraltar-stredet er det marokkanere bosatte i Spania langs kysten av Andalucia, som har sitt levebrød ved å ta imot flyktningene. De guider dem, huser og mater dem inntil de har en mulighet til å finne et arbeid i landbruket og annen næring som trenger billig temporær arbeidskraft, eller dra videre til andre steder i Spania eller over grensen til Frankrike, til Italia eller andre europeiske land som måtte være målet. *Så lenge dere er innenfor EU- grensene ligger mulighetene åpne for dere. Dere kan dra hvor dere vil, så snart dere er trygt i havn i Spania, ligger hele Europa åpen for dere*, lyder smuglernes reklame.

Hvor åpne disse mulighetene i realiteten er, ligger nå i hendene på individuelle aktører som herfra må navigere på egen hånd inn i Europa, fremmede i en ukjent og delvis totalt uforståelig verden. Europas storbyer kan for en person oppvokst i en marokkansk eller nigeriansk landsby fortone seg som en uforståelig planet. Det er den *habitus* (Bourdieu) de bærer med seg som vil avgjøre om de havner på trygg grunn eller i rennesteinen av det nye samfunnet de har nådd. I Algeciras, den spanske havnebyen som har de fleste anløp av båter fra Tanger og Ceuta, og i Malaga støtte jeg på unge marokkanere og andre afrikanere av begge kjønn som ikke var kommet lenger enn til Andalucia på sin reise. Noen var psykotiske og i en alvorlig mentalpatologisk tilstand eller neddopede og fordrukne. Mange er dessuten mindreårige, og kan ikke umiddelbart deporteres til hjemlandet, så lenge de ikke oppgir en hjemmehørende identitet. Dette har skaffet Spania ytterligere et flyktningeproblem. I 2004 tok spanske myndigheter hånd om 300 papirløse personer mellom 13 og 16 år. I 2005 var tallet doblet, ettersom alle mobiliserte for å benytte sjansen til å flykte, ikke minst blir mindreårige som er i en juridisk særstilling oppmuntret til å reise.

I Algeciras traff jeg Hamid, en unggutt fra Casablanca som hadde vært i byen i lengre tid, og han var tydelig psykotisk. Han stoppet biler langs hovedgata for å henvise dem til en parkeringsplass. De fleste bilene stoppet ikke på hans kommando, men enkelte gjorde det, ble anvist plass ved fortauet og fikk pusset bilruta mot en sigarett og noen småpenger. Når en politibil stoppet og tydelig ba ham fjerne seg fra hovedgata, røykte han en sigarett i parken

hvor han hadde sitt natteleie. Han var tilbake straks politibilen var borte, og fortsatte å stoppe biler. Det han gjorde var å kopiere en velkjent uformell aktivitet som selvoppnevnt parkeringsvakt og vinduspusser, som finnes overalt i marokkanske byer. Slik overførte han praksisen til Spania, og fortsatte sin gjerning så lenge jeg var i byen, overbevist om at han skulle løse Spanias trafikkproblemer. Han mente dette var bedre enn å bli ”kriminell eller prostituert som de andre guttene” på hans alder. Det forbauset meg at han ikke var utvist fra landet. Da jeg forhørte meg i byen, viste det seg at han var mindreårig da han ankom, og kunne ikke utvises verken ihht. spansk eller internasjonal lov. I mellomtiden var han blitt mentalt syk, og var nå blitt en kasteball mellom politi og helsevesen, som begge toet sine hender i forhold til tilfellet Hamid. Jeg fikk høre at han ikke var det eneste problemet de stred med; han var ikke direkte kriminell. Ettersom han ikke gjorde annet galt enn å stoppe biler, så de gjennom fingrene med ham. Hva som senere skjedde med Hamid er utenfor min rekkevidde å kunne vite noe om. Han forble bare ett eksempel på de mange humanetiske problemene Spania står overfor som transitt- og mottaksland for flyktninger.

Den offisielle begrunnelsen fra Zapateros regjering for det som i Marokko kom til å gå under begrepet ”det spanske amnesti”, var en gang for alle å rydde opp i den uoversiktlige situasjonen med antatte en million innvandrere som oppholder seg hemmelig i landet. I 2005 ble det gitt oppholdstillatelse til 800.000 papirløse innvandrere som beviselig hadde oppholdt seg mer enn seks måneder i landet. Av disse var 80.000 marokkanere, mens den største afrikanske gruppen var nigerianere i tillegg til en stor andel flyktninger fra andre land i Vest- og Sentral-Afrika, dessuten fra Algerie og Tunis. 50 forskjellige nasjonaliteter var representert, med en overvekt av folk fra Latin-Amerika og Øst-Europa.

I månedskiftet september-oktober 2005 rapporterte media om hundrevis av hemmelige flyktninger, de fleste *sub-sahariens* som angrep de høye gjerdene rundt de spanske byene Ceuta og Melilla. Sannsynligvis begynte de å se sine sjanser til å omfattes av amnestiet gå tapt, og mellom 500 og 1000 personer forsøkte å rive ned stengslene i desperasjon. De ble møtt av like mange spanske politimenn, flere flyktninger ble drept, og de øvrige drevet tilbake over grensen til Marokko. Her er det bare NGOs som forsøker å bistå dem. Blant disse var Medecins-Sans-Frontières (Leger uten grenser) de absolutt mest aktive i nødhjelp, slik jeg så det. I selve Spania var Cruz Roja i forgrunnen.

Tiltross for fjorårets ”amnesti”, regner man med at det fortsatt lever like mange papirløse immigranter i Spania som dem som nå har fått sine papirer i orden. Og flere ”clandestinos” vil hele tiden fortsette å komme. Stadig flere mindreårige som ikke kan returneres blir både sendt av sine foresatte eller reiser på eget initiativ. Arbeidsmigrasjonen fra Marokko og det øvrige Afrika ser ikke ut til å ta slutt i overskuelig fremtid. Europa vil utvilsomt fortsette å se en økende flom av økonomiske flyktninger fra Marokko og resten av Afrika i årene som kommer.

Kapittel 12. KONKLUDERENDE BEMERKNINGER

Problemene staten Marokko og dens innbyggere står oppe i er mange av de samme som innbyggerne i de øvrige land i Maghreb og Midtøsten, Afrika, Asia og Latin-Amerika opplever som konsekvens av den hurtige og ukontrollerte urbaniseringen og den tilsvarende trege moderniseringen av samfunnet. Nord-Afrika- kjenneren Mohammed Farid Azzi oppsummerer utviklingen og dens konsekvenser slik:

The process of urbanization in the Maghreb has had disrupting effects. The authoritarian, but unfulfilled, modernization and the uncontrolled urbanization have greatly affected the pattern of traditional social life and its institutions of socialization. The three Maghrebi countries adopted urban and housing policies, which have failed to integrate the large number moving into cities. The consequences of those policies have resulted in social disintegration and social anomie (Azzi: 114-115)

I den feilslåtte politiske prosessen Azzi viser til, er det den stadig økende andelen unge mellom 15 og 30 år som kommer dårligst ut med hensyn til manglende arbeid og sosial tilpasning, som for mange fører til en oppfatning av seg selv som å være til overs i samfunnet. Dette selvbildet synliggjør seg i en sosial anomi og apati som gir seg destruktivt desperate uttrykk. Kriminalitet, rusmisbruk, selvskading og selvmord er blant de mest ekstreme. Mange unge regner seg for å tilhøre en "generasjon uten fremtid" i henhold til et utbredt syn i Marokko; representanter for avmektige og depraverte aktører i den tredje verden. I likhet med andre mennesker i Afrika og andre deler av verden er mange blitt urbanisert i løpet av et svært kort tidsrom, rykket opp med roten uten familie eller andre tradisjonelle nettverk. Fra å tilhøre et ruralsamfunn har mange vært nødt til å tilpasse seg en langt mer kompleks livssituasjon i

storbyene. Mange av dem som flytter hit og stadig flere som vokser opp her kan knapt sies å være tilpasset et urbant miljø i stadig endring. Fremmedgjøring og sosial marginalisering står i veien for integrasjon i samfunnet, en misstilpasning som i stor grad skyldes manglende muligheter for lønnet arbeid og utdanning. Ikke minst er mangel av husrom et påtrengende problem. De fleste unge innflyttere til byene er henvist til å dele husrom med flere andre for i det hele tatt kunne ha råd til å bo i byen; fire - seks personer på under ti kvadratmeter er temmelig vanlig i Agadir.

Om folk ikke direkte sulter i hjel i Marokko, er det slett ikke langt fra at det skjer. I min empiri har jeg flere eksempler på underernæring som fører til sykdom; som spiser så lite og ensidig over tid at de utvikler patologiske tilstander; utmattelse, anemi, anoreksi og psykosomatiske lidelser. Mest utbredt er kanskje likevel psykiske lidelser som følge av en uholdbar sosial og økonomisk situasjon over tid.

Anonymitet

Sentralisering og flukten fra landsbygda er ikke et nytt og overraskende fenomen, verken i Marokko eller i andre land i den tredje verden og i Europa, inkludert vårt eget. Det er tidsperspektivet; frekvensen og tempoet i denne migrasjonen som er påfallende drastisk i et tredje verdens land som Marokko.

Sosial mobilitet synes oftere å være nedstigende enn oppadstigende for de aktørene jeg har vært i kontakt med. For meg synes det som et paradoks at bevegelsen fra ruralt til urbant miljø, for migrantene selv representerer en oppadstigende sosial mobilitet, definert av aktørenes egen oppfatning av moderne utvikling, deres egen konstruksjon av en virkelighetsdrøm, mer enn av de faktiske forhold de lever under i byen. Den motsatte bevegelsen, fra byen tilbake til landsbyen ser for dem ut til å representere en tilsvarende nedstigende mobilitet. Når jeg har fått innblikk i hvilke livskvaliteter de som har flyttet fra et landsby- til et storbymiljø har byttet til seg, som arbeidsløse og ofte husløse, stiller jeg spørsmål ved lykken i denne ”drømmen om byen”.

Hvorfor vender ikke disse arbeidsløse unge tilbake til sine landsbyer, og tar sin del i livet der heller enn å bedrive sin ørkesløse vandring i storbyene hvor de lever på lykke og fromme. I

landsbyen kunne de i det minste være til nytte, gjøre en daglig innsats for familien? Jeg har stilt spørsmålet ofte i løpet av feltarbeidet, og de fleste svarer som Brahim:

Hva skal jeg gjøre der? Ingenting. Sitte på kafe sammen med alle de andre som gjør ingenting, og høre på de samme klagene, de samme historiene og den samme sladder. På en dag har du hørt alt, også de samme spørsmålene: Hva driver du med? Har du fått ny jobb? Når skal du gifte deg? Nei, det er enda verre å være arbeidsløs der enn her i Agadir. Der er det ihvertfall ingen jobb å få. Det er bedre å være her og la dem tro at jeg jobber i byen. Det de ikke vet, har de ikke vondt av. Men det de vet, har jeg vondt av.

Det synes å være mer stigmatiserende å gå arbeidsløs i et lokalt landsbymiljø enn å operere i en storby hvor du kan være anonym når skammen arbeidsløshet er blant de stigma du for enhver pris vil unngå. Allerede i 1903 bemerker Simmel, etter å ha skissert de mange ulempene ved livet i de vestlige storbyene, at det finnes store fortrinn for individet i en urban kontekst sammenlignet med ennå føydale rurale omgivelser:

So today metropolitan man is "free" in a spiritualized and refined sense, in contrast to the pettiness and prejudices which hem in the small-town man. It is not only the immediate size of the area and the number of persons which, because of the universal historical correlation between the enlargement of the circle and the personal inner and outer freedom, has made the metropolis the locale of freedom (Simmel 1903:26)

Chicago-skolen, bl.a. Wirth følger opp Simmels teorier omkring det urbane. Fortrinnet er personlig frihet som oppnås ved storbyens *density, heterogeneity and anonymity* (Wirth 1938:40) For innflyttere som Brahim og Brik skjer anonymiseringen ved en bevisst strategi for å unngå interaksjon med folk i strøket de bor. De er henvist til byens sentrum hvor de kan "bli borte i mengden", og hvor ingen stiller de vanskelige spørsmålene. Her finner de friheten de ikke oppnår i et boligstrøk hvor naboers sosiale kontroll er uunngåelig i dagliglivet.

Fattigdomsproblem

For å gjøre et skille mellom strukturell arbeidsledighet og det som med rette kan kalles massearbeidsløshet, valgte jeg å skille mellom **arbeidsledige** og **arbeidsløse**, de mange som aldri har hatt noen form for fast arbeid. Aktører i begge kategorier påtreffes overalt i Agadir, i

desperate forsøk på å finne et levebrød, en betalt jobb eller tjene noen slanter ved tuskhandel, prostitusjon eller en eller annen form for såkalt "profittering". Det franske verbet *profiter* og det avledede substantivet *profiteur* er enda mer negativt ladet enn det arabiske ordet for arbeidsløs, *betal*, udugelig. Ikke desto mindre betegner det en utbredt strategi for overlevelse når de materielle midlene er minimale. Abdo startet sin karriere som profitør på havna i 14-15-årsalderen, men ble nektet å fortsette av sin mor fordi det ikke var familiens ære verdig. Å være profitør er mer stigmatiserende enn å være tigger og be om *zakat*, som har legitimitet i Koranen, en nedarvet livsform tilegnet over tid og gjennom generasjoner. Å være arbeidsløs over tid i Marokko er imidlertid inngangsporten både til tigging og profittering, alternativt prostitusjon eller utvandring for dem som har ressursene til det. Noen resignerer i forhold til alle utveiene, kanskje i mangel av nødvendig "agency"? Rusmisbruk ser ofte ut til å være den letteste utveien.

Drømmen om Europa og vesten forøvrig oppstår gjerne hos mange arbeidsløse fra landsbygda når drømmen om byen er lagt i grus. Det gjør den også for dem som er født i byen når de ikke finner strategier for overlevelse. Enkelte, som Abdo, er notoriske i sine bestrebelser på å emigrere; de er blinde for andre løsninger, gir opp arbeidssøking i hjemlandet, og bruker all sin tid og alle sine ressurser på å realisere denne drømmen. "Drømmen om Eldorado" opprettholdes ved "myten" om de mange som gjennom tidene har lyktes og ryktene om dem som fortsatt lykkes i å emigrere.

Primært handler denne drømmen om bedre materielle vilkår som kan oppnås ved et, i forhold til hjemlandets lønninger, godt lønnet arbeid i vesten. Dette målet gjelder samtlige som kan kalles økonomiske flyktninger til Europa. Hovedmotivasjonen for å emigrere er for de aller fleste et entydig ønske om å hjelpe sin egen familie til en bedre materiell standard. Sekundært handler drømmen for mange unge aktører også om behovet for frihet og uavhengighet av føydal tradisjon, religion og slektens/stammens normer og pålagte plikter; en personlig sosial frihet. Europa representerer "demokrati", et hedersord, men som for alle som ikke kjenner denne styringsformen, betyr absolutt alle friheter: Europa representerer for de fleste av mine informanter håpet om en økonomisk, sosial og kulturell frihet; alle de livskvaliteter de opplever ikke finnes i hjemlandet de ønsker å forlate. Vesten er for mange ensbetydende med total seksuell frihet samt alt annet som i deres egen kultur er syndig. Dikotomier som *halal-haram* er kanskje det første verdisettet en muslimsk innvandrer konfronteres med i vesten. Dette handler mer enn om å spise svinekjøtt eller ikke. Det dreier seg om en totalforståelse av

et sett av verdier, koder som må læres og leves over tid. Integrering handler om læring, forståelse og aksept av verdier så totalt forskjellige fra dem man er født inn i at det tar minst et helt liv å knekke de kodene som gjør at man kjenner seg innenfor og får sin egen identitet i det nye samfunnet.

Det synes opplagt at færre og færre marokkanere og andre fra den tredje verden får sjansen til å komme seg inn og bli integrert i Europa. Den største utfordringen for staten Marokko er å integrere det store antall arbeidsløse inn i de produktive sektorene av samfunnet. Mitt feltarbeid har som hovedfokus hatt unge arbeidsløses livssituasjon og deres forskjellige strategier for materiell overlevelse og integrering i samfunnet, sosial aksept og identitet. Disse er strategier som forhandles via familie, slekt og i forskjellige former for nettverk mellom venner/bekjente, og i en mer eller mindre skjult og uformell økonomisk sektor. I mindre grad skjer denne forhandlingen vis a vis staten. I kjølvannet av den økonomiske krisen Marokko nå er inne i er det mange som mener at det eneveldige kongehuset og staten sitter og ruger på en tikkende sosial bombe som lett kan eksplodere om denne utviklingen ikke snur:

A lasting crisis has the potential of invigorating a radical challenge to the system. Unorganized labour, the urban unemployed, those in the informal sector, shanty-town dwellers, students, and rural agricultural workers and peasants will oppose the regime, and are the most violence-prone sectors of the population (Layachi 1999:51)

Marokko, i likhet med andre land i den tredje verden har et enormt fattigdomsproblem som må løses om en framtidig krise skal unngås. Dette problemet kan ikke løses på et mikronivå. Det er kun på makronivå, nasjonalt og internasjonalt, at et så grunnleggende strukturelt og sosialøkonomisk problem kan finne en framtidig løsning. I mellomtiden rår en rungende stillhet, et herskende status quo i det marokkanske samfunnet.

LITTERATURLISTE

- Barakat, Halim: (edit. 1985) *Contemporary North Africa*, Croom Helm
- Bourdieu, Pierre: (1979) *Algeria 1960*, Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre: (1982) *Symbolsk makt*, Pax Forlag
- Castles, Stephen & Miller, Mark J: (2003) *The Age of Migration*, Palgrave Macmillan
- Davis, Susan Schaeffer (2002) *Growing up in Morocco*, Indiana University Press
- Dwyer, Kevin: (1982) *Moroccan Dialogues*, The John Hopkins Univ. Press
- Gellner, Ernest: (1969) *Saints of the Atlas*, University of Chicago Press
- Gellner/Micaud: (1973) *Arabs and Berbers: From tribe to nation in North-Africa*, Duckworth
- Geertz, Clifford, Geertz, Hildred og Rosen, Lawrence: (1979) *Meaning and order in Moroccan society*, Cambridge University Press
- Hart, Keith: (1973) *Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana*. Journal of Modern African Studies, vol. 11
- Holy & Stuchlik (1983) *Notions and Actions*, N.Y: Cambridge Univ. Press
- Kadher, Naser (1996): *Ære og skam. Det islamske familie- og livsmønster-fra undfangelse til grav*. Borgen.
- Kapchan, Deborah (1996) *Gender on the Market- Moroccan Women and the Revoicing of Tradition*, Univ. of Pennsylvania Press

Laguerre, Michael S: (1994) *The Informal City*, Macmillan Press

Lanfant, Allcock, Bruner: (1995) *International Tourism-Identity and Change*, Sage Studies

Miller, James: (1984) *Imlil, A Moroccan Mountain Community in Change*, Westview Press

Murray, Stephen O: (1997) *Islamic Homosexualities*, N.York University Press

Rabinow, Paul: (1975) "Symbolic Domination: Cultural form and historical change in Morocco", Univ of Chicago Press

Rabinow, Paul: (1977) *Reflections on fieldwork in Morocco*, Univ. of California Press

Rosen, Lawrence: (1984) *Bargaining for Reality*, Univ. of Chicago Press

Simmel, Georg: (1903) *The Metropolis and Mental Life*, i (Red) Press, Irwin & Smith, M. Estelle. Urban Place and Process. Readings in the Anthropology of Cities, 1980

Wikan, Unni: (1976) *Fattigfolk i Kairo*, Gyldendal Forlag

...(1977) Man becomes woman: Transsexualism in Oman as a key to gender roles. Man

Wirth, Louis: (1938) *Urbanism as a way of life*, Univ. of Chicago Press

Zoubir, Yahia H, (edit. 1999) *North Africa in Transition*, University of Florida Press

INTERNETT-KILDER:

Boushaba, Amine, (2006) aidsnet.ch,

Levy, Richard (2001), aidsnet.ch

World Bank Report, 2005